NEGYVENNYOLCADIK ÉVFOLYAM 2020. 1.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Molnár-C. Pál: ***Utolsó vacsora***
(Fotó: Czimbal *Gyula)*

SZAKÁLY SÁNDOR: AZ OLVASÓKHOZ…

…immár sokadik éve. Lassan megszokottá válik, hogy a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság elnökeként a *Somogy* negyedévenként megjelenő folyóiratunk aktuális évi első számában röviden megfogalmazom elképzeléseinket a Társaságról és a Somogyról. „Elsírom" a bánatom nehéz anyagi helyzetünkről, és – mint örök optimista – azt remélem, hogy a következő esztendő(k) talán könnyebb(ek) lesz(nek).

Amikor aztán a könnyebbnek vélt esztendő elkezdődik, rá kell döbbennem arra, hogy ez sem lesz könnyebb és egyszerűbb, mint az azt megelőzők voltak. Vajon miért van ez így? – kérdezem nemegyszer magamtól.

És a választ ugyancsak én fogalmazom meg. Mert nem sikerült több somogyi polgárt megmozgatnunk, és sehogy nem találtunk új támogatókat.

Talán valamit rosszul csináltunk? Lehet. De biztos ez?

Ami biztos, hogy a *Somogy* terveink szerint 2020-ban is megjelenik. Sajnos továbbra is csak negyedévenként, a vágyott kéthavi helyett. A megjelenéshez pedig – a szerzők és a jó anyagok mellett – anyagi támogatás is szükséges.

Vajon meglesz-e 2020-ban? Reméljük.

Többször írtam már arról a *Somogy* számára készített bevezetőkben, hogy egy magát országnak nevező megyének, Somogyországnak, el kellene tudni tartani a nevét viselő folyóiratot. Ahogy megteszi ezt számos másik, kisebb megye vagy város.

A *Somogy* esetében sajnos még nem igazán látom azt a támogatói, mecénási, szponzori felbuzdulást, ami javíthatna a helyzetünkön. Így maradnak továbbra is a pályázatok – szerencsére többnyire sikerrel –, a néha beérkező felajánlások és a nem kevés önzetlen munka: szerény díjazás mellett a folyóirat szerkesztése, a kéziratok begyűjtése, vita a szerzőkkel és a „tájolás" Somogyban.

Úgy gondoltam, az egykori színi vándortársulatok nyomában bejárjuk a megye városait, nagyobb településeit, és magunkat meg- és bemutatva támogatókat, de ami ennél is lényegesebb, olvasókat szerzünk a folyóiratnak. Ez volt, amikor sikeres volt, máskor kevésbé. Mint a megye szülötte, attól ugyan távolabb élve, de rendszeresen hazalátogatva, úgy vélem, soha nem szabad elfelejteni, honnan indultunk, és azt, hogy kötelességeink vannak a szülőföldünk, az alma mater iránt.

A kérdés természetesen az, vajon hányan vélekednek hasonlóan az „elkerültek" közül, és hányan a Somogyban élők? Ha sokan – amit sajnos nem tapasztalok –, akkor egyszerűbb lenne fenntartani a *Somogy*ot, és megfelelő helyet elfoglalni a kulturális folyóiratok között. Semmiképp nem vagyunk rosszabbak – talán vannak néhányan, akik szerint jobbak sem –, mint más folyóiratok, igyekszünk megtalálni a helyünket a kultúra, a művészetek, az irodalom és a történelem világában. Ezért is mondjuk azt, hogy kulturális folyóirat.

Egy folyóirat, amely Somogyországé, legalábbis annak kellene, hogy legyen! Hogy elmondhassuk, nincs olyan települése ennek a megyének, amelynek könyvtárába, művelődési házába vagy iskolájába nem jut el egy-egy előfizetői példány. Elmondhatjuk-e ezt most? Sajnos nem.

S változik-e, változhat-e a jövőben a folyóirat helyzete? Igen, ha akarjuk! Ha úgy gondoljuk valamennyien, somogyiak, fontos nekünk, hogy az immáron 115 esztendős irodalmi és művészeti társaság folyóirata továbbra is betöltse a kultúra közvetítő szerepét. De akkor tennünk kell érte. Előfizetni – magam nyolc példány erejéig ezt teszem –, ajándékozni, megvásárolni, és ami a legfontosabb: olvasni és olvastatni.

Ha így teszünk, akkor továbbra is lesz *Somogy*, és a következő esztendőben ismét megírhatom az Olvasóinkhoz szóló üzenetemet. Az azt jelenti majd, e sorok 2020-ban megértésre találtak, és visszatekintve majd a ’20-as esztendőre, azt mondhatom: volt értelme az üzenetnek, érdemes volt.

Szakály Sándor,
A Berzsenyi Dániel Irodalmi
és Művészeti Társaság elnöke

Molnár-C. Pál: ***Art deco lady*** *(*Fotó: *Czimbal Gyula)*

Az 1620. május 3-án Csáktornyán született Zrínyi Miklósra emlékezünk.

*

Zrínyiújvári dal

Kemény Istvánnak

1.
Eltűnt, majd párszáz év után
Arrébb bukkant fel a magaslat;
Montecuccoli vezérőrnagy végre
Másik irányból nézve
Reálpolitikus.

Egyik helyen a könnyek tengerének
Nemzedékenként kiváló sói.
Másik helyen a belátás szava.
Hogy minden bruttó szeretet, szerelem
Nettó anyagcsata.

Képzelj fiút, legyen a te fiad. Nézd:
Pont ilyen az ágyú csövében
Leszorított anyag.

Egyszer a fiú füle mögötti
Pihe és bőr, pára és viaszillat,
Másszor a kiontott belek bűze – a hang,
Ahogy ezek a fiúk az erdőben
Két éjszakán át sírnak.

2.
Ostrom után visszaalszik a táj,
Magára húzza az erdőtakarót.
A vár a mesék sorába áll,
Balladás ködöt tart fölé a mocsár.
Falvak kerülnek ide és oda,
Mert újra meg újra medret vált a Mura,
Aztán arra vetődik, és leás a földig
Egy Vándor nevű régész.

Ásónyomonként szépen visszaépül
Egy nagy álom a terepasztalon,
Egy más történelem –
Üvegplafon alatt az alkalom,
Hogy két világ között lehetne
Valami, ami egyik se nem,
Ami úgy nagyszerű és úgy esélyes,
Hogy tisztán esélytelen.

3.

Ha megkeresnéd
Hogyha megkeresnéd
Boldogságod a hosszú táj alatt

Hogy merre indulj
Hejj hogy merre indulj
A vérnyomok eligazítanak

Itt egy vízió
De régen mást jelentett
Kit érdekel most egy marék por ennyi

Régen egy nagy úthoz
Még térkép se kellett,
Elég volt csak a sereg után menni.

2006

Költő & hadvezér

Ilyen hidegben nincs mire lőni,
Nézem az erdőt, látni meguntam.
Éhen vesznék – jó, hogy a mélyben
Termel a vármegye, fátyol alattam.

Nincsen posta, se vájtfülű társam.
Néha kopogtat a csontra lehűlt őr –
Fölmelegítnek az őszi kalandok
Fényévekre a nemzeti ügytől.

Térdre került-e a jó Magyarország,
Vagy daliásan harcol a fagyban –
Nincsen elég könny, írom a versem,
S termel a vármegye, fátyol alattam.

Egysejtű, kit bántani szégyen,
Átír engem a kis literátor,
És idevarr, idehűt, ide láncol,
Fényévekre nagyobb ideáktól,
Hol csak a Múzsa unott motozása.

Szép volt, férfi, csatold le a kardot –
Benned az ország vére megalvadt:
Úgy lesz úgyis, ahogy nem akartad.

2019

TÜSKÉS ANNA: FRANÇOIS GACHOT ALSÓBÉLATELEPEN 1942 NYARÁN

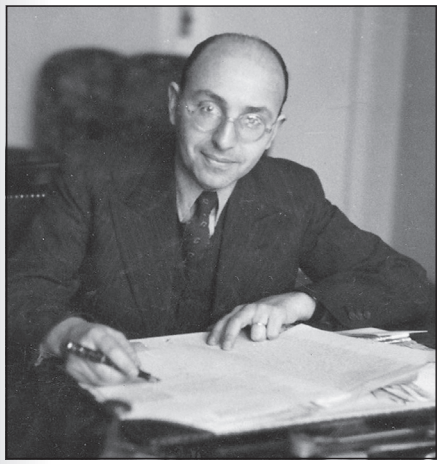

François Gachot, 1940 körül, magántulajdon

François Gachot, az 1924-ben Magyarországra érkezett és huszonöt éven át, 1949-ig itt élt író, franciatanár, diplomata először az Eötvös Collégiumban, majd több gimnáziumban és a Képzőművészeti Főiskolán tanított francia nyelvet, irodalmat és kultúrát.

Számos tanítványa említi meg Gachot tanári munkásságának nagy hatását, például Wolfram Ervin (1923–1985) kémikus – akit Gachot a „főreál"-ban, azaz a Kemény Zsigmond Gimnáziumban tanított – több évtized múlva született önéletírásában.

Tanári és diplomata tevékenysége mellett azonban viszonylag ritkán esik szó Gachot irodalmi alkotásairól, noha mindhárom műnemben alkotott, és műfordításokat is készített. Első novelláskötete még Magyarországra érkezése előtt, 1924-ben jelent meg Párizsban, *Jeux de Dames* címmel. 1943-ban a Madách Színház bemutatta *Szép Fülöp* című drámáját. Számos magyar művet fordított franciára.

2017-ben érkezett a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába ajándékozás útján két hagyaték, amely jelentős új adatokkal szolgál Gachot francia–magyar kapcsolati hálójához. Az egyik 2017 tavaszán került be, Tallós Ilona (1918–1991) festőművésztől, míg a másik Gachot nevelt lányának, az újságíró és tolmács Korolovszky Lajosné Fekete Klárának (1922–1974) a leszármazottai által 2017 szeptemberében adományozott több száz dokumentum.

Tallós Ilona hagyatékából a Múzeumba került Gachot mintegy nyolcvan Tallósnak írt levele és Tallós mintegy tíz, Gachot-nak szóló levélfogalmazványa. Gachot kéziratos leveleihez három novella gépirata és tizenöt vers autográf kézirata kapcsolódik, mellékletként, míg a Korolovszky-családtól származó dokumentumegyüttes számos családi fényképet, valamint irodalom- és művészettörténeti szempontból jelentős leveleket is tartalmaz.

Az újonnan hozzáférhetővé vált források somogyi vonatkozásainak bemutatása előtt szükséges röviden bemutatni Gachot magyar családját. Gachot és Laborcz Margit Irén (Budapest, 1898. július 9. – Nizza, 1983. április 15.) 1926. június 17-én Párizsban kötöttek házasságot. Gachot ezután próbálta adoptálni a felesége első házasságából született Fekete Klárát.

Fekete Klára édesapja, Fekete Kálmán és anyja, Laborcz Irén 1920 júniusában kötöttek házasságot. Gyermekük, Klára Klementina 1922. augusztus 27-én született, de Fekete Kálmán ezt már nem érte meg, mert 1922. január 14-én szívbelhártyagyulladásban meghalt.

Klára adoptálása azonban nem sikerült, mivel a francia törvények szerint

negyven éves kora előtt Gachot nem tehetett ilyet. Klára viszont kaphatott ideiglenes francia útlevelet, így 1939 februárjában, tizenhat évesen Franciaországba ment tanulni. A második világháború kitörésekor Klára Franciaországban maradt Gachot szüleinél, Nizzában. Félve attól, hogy Olaszország elfoglalja Nizzát, Gachot szülei Klárával együtt Dijonba mentek, majd Klára először a nagynénjéhez, végül a Vöröskereszt segítségével Budapestre utazott. Itt beíratták a Budapest VI. kerületi Magyar Királyi Állami Mária Terézia Leánygimnáziumba, ahol 1942-ben érettségizett le. Ugyanebben az év július 8-án férjhez ment Korolovszky Lajoshoz (1915. szeptember 19. – 1977. október 4.).

*

Gachot Tallós Ilonát a Képzőművészeti Főiskolán ismerte meg az 1940-es évek elején, ahol Tallós festészetet tanult akkor. Tudjuk, hogy 1944 nyarán közös művük jelent meg: Gachot *Kakas Ferkó diadala* című meséjéhez Tallós készített színes akvarell-illusztrációkat. A könyv kétszáz példányban jelent meg. A példányok összes képét Tallós egyenként színezte ki.

Tallós Ilona 1918-ban született a vajdasági Gomboson. A főiskolán többek között tanára volt Burghardt Rezső, Elekfy Jenő, Szőnyi István és Varga Nándor Lajos, évfolyamtársai között volt például Kurucz D. István, Tóth Menyhért, Ősz Dénes, Doór Ferenc és Cziráki Lajos. Ilona első férje a nála öt évvel idősebb Somlai Gyula festőművész (1913–1945), akivel a főiskolán ismerkedett meg, és 1944 vége felé kötöttek házasságot. Fiuk, Somlai Gyula 1945. július végén született, de a tartalékos tüzértisztként szolgáló apa 1945 januárjában meghalt a Mária Terézia Laktanyában egy ágyúgránát-belövés következtében.

Tallós Ilona, 1942 körül, magántulajdon

Tallós munkásságára kétségtelenül hatással volt a nagybányai iskola öröksége, de nem tartozott egyik festészeti irányzathoz vagy csoporthoz sem. Akvarelljeit és olajfestményeit a posztimpresszionizmus gazdag színvilága, konstruktív szerkesztés és bensőséges hangulat jellemzi. A második világháború után számos önálló kiállítása volt, néhány képét megvásárolta a Magyar Nemzeti Galéria.

Az Állami Másolatgyűjtemény az 1950-es években Tallóstól egy másolati kiállítás számára több 19. századi festmény másolatát rendelte meg: Székely Bertalan *Egri nők*, Hollósy Simon *Kukoricahántás*, Kernstok Károly és Mednyánszky László *Téli táj* című képének másolatát; Tallós az eredetitől eltérő méretben a Szépművé-

Cserépfalvi Imre francia könyvkereskedése Budapesten, magántulajdon

szeti Múzeumban készítette el a másolatokat. Az 1960-as évektől tanulmányúton vett részt Franciaországban, Olaszországban és Németországban.

1972–1975 között már Linzben élt, Wilhelm Bruschek kormánytanácsos és amatőr festő feleségeként. Magyarországra hazatérve visszavonultan élt zamárdi műtermében, folyamatosan festett, de kiállítást nem rendezett többé.

Gachot és Tallós korábban említett közös könyvének kiadója Cserépfalvi Imre (1900–1991) volt, aki 1923-tól Párizsban élt, és az Hachette Kiadónál dolgozott. Baráti körét francia és magyar művészek alkották. Itt ismerkedett meg József Attilával is, akinek később kiadója lett.

Cserépfalvi 1929-ben hazatérve Magyarországra, Budapesten először a Gerlóczy utca 1-ben, majd a Váci utca 10-ben francia könyvkereskedést nyitott. A könyvkereskedés igen jövedelmezőnek bizonyult, s ez teremtette meg az anyagi alapot a könyvkiadó létrehozásához. Cserépfalvi egyébként kiemelkedő szerepet játszott az 1930-as és 1940-es évek magyar irodalmában és francia-magyar irodalmi kapcsolataiban: első irodalmi kiadványa 1934-ben André Malraux *Emberi sorsok* című regénye volt, Kállay Miklós fordításában, utolsó kiadványa pedig 1948 karácsonyán jelent meg: Rabelais *Pantagruel* című regénye, Faludy György fordításában. Kiadta például Radnóti Miklós *Meredek út* című verseskötetét, a kiadó és a költő közti barátságot tanúsítja Radnóti Cserépfalvy lányának, Katalinnak az emlékkönyvébe írt verse is.

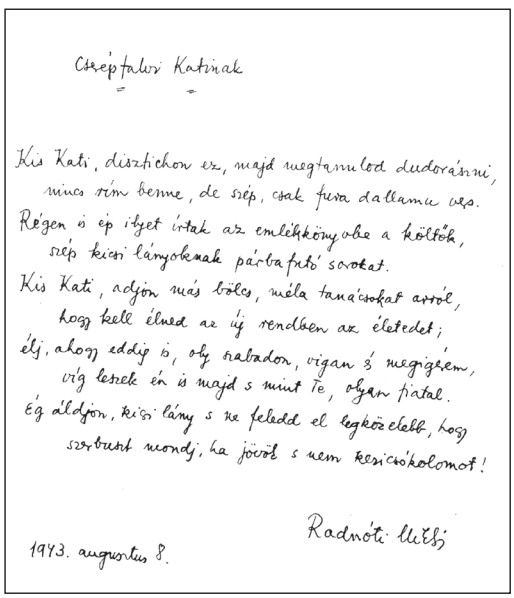

Cserépfalvi Katinak

Kis Kati, disztichon ez, majd megtanulod dudorászni,
nincs rím benne, de szép, csak futa dallamu vers.
Régen is ép ilyet írtak az emlékkönyvbe a költők,
szép kicsi lányoknak párbafutó sorokat.
Kis Kati, adjon más bölcs, néla tanácsokat arról,
hogy kell élned az új rendben az életedet;
élj, ahogy eddig is, oly szabadon, vigan s megnőjsz,
míg lesek én is majd s mint Te, olyan fiatal.
Égj áldjon, kicsi lány s ne feledd el legközelebb, hogy
szerbusz mondj, ha jössz s nem kezicsókolomot!

Radnóti Miklós

1943. augusztus 8.

Radnóti Miklós verse Cserépfalvi Katalin emlékkönyvében, magántulajdon

Ennek a bibliofil könyvkiadói programnak volt a része Gachot *Kakas Ferkó diadala* című meséjének kiadása, Tallós illusztrációival. Tallós összesen tizennégy, egész oldalas illusztrációt készített Gachot meséjéhez.

TÜSKÉS ANNA: FRANÇOIS GACHOT ALSÓBÉLATELEPEN 1942 NYARÁN

A festőművész hagyatékában fennmaradtak az illusztrációk elkészültének fázisait tükröző rajzok és nyomatok. A folyamat a következő volt:

1. A kép megtervezése, majd pontos megrajzolása: tollrajzok;

2. A színfoltok meghatározása;

3. A színfoltok (negatív) kivágásával sablonok elkészítése;

4. A színek kikeverése, a temperafesték előkészítése;

4. Kézi porlasztókészülék és a sablonok segítségével a lapok megfestése színenként, több menetben;

5. A képek sablonnal nem festhető, apró részleteinek (pl. madarak tollazata, csőre) megfestése ecsettel. Az egész folyamatra jellemző a színekkel való kísérletezés és a játékosság.

Tallós Ilona illusztrációja François Gachot* Kakas Ferkó diadala *című meséjéhez, előkészítő rajz, magántulajdon

A levelek tanúsága szerint 1942-től Gachot-t nem csak ismeretség vagy munkakapcsolat, de gyengéd érzelmek is fűzték Tallóshoz. Találkozásaikat mindkét fél rokonsága előtt igyekeztek titokban tartani. Valószínűleg azonban nem sok sikerrel. Kapcsolatuknak két szakasza különíthető el: az első 1942-től 1949-ig tartott. Az ekkor íródott levelek és levelezőlapok kronológiáját nehéz megállapítani, de nyilvánvaló, hogy kapcsolatuk 1942 nyarán volt a legintenzívebb. Barátságuk második szakasza 1961-től számítható és Tallós első nyugat-európai tanulmányútjától Gachot 1986-ban bekövetkezett haláláig tartott.

Az első korszakból származó levelekben a legtöbb üzenet rövid, a tervezett találkozók helyét és idejét rögzíti.

Az 1942. június 18-i levél például érdekes részleteket világít meg Gachot, Cserépfalvi és Tallós kapcsolatáról: „A délelőtt legnagyobb részét Cserépfalvinál töltöttem a kirakat rendezésével, és most te is ott vagy kicsit, hála a könyvborítónak. Bárcsak látnád, milyen hatást nyújt. Szerintem jót. Louise sietve jött, és a találkozóra futott.

Louise de Vilmorin, 1940 körül, magántulajdon

Köszönetet mondtam neki a lóheréért a nevedben. Az elbeszélésemen fogok dolgozni, és rád gondolok állandóan, rólad álmodom nyitott szemmel és csukott szemmel."

Eszerint Tallós Ilona Gachot közvetítésével kapott munkát Cserépfalvinál, méghozzá könyvborító-tervezést. Tallós tervezte például Louise de Vilmorin (1902–1969) francia költő, író, újságíró *A mennyezetes ágy* című, a francia kiadás után egy évvel, magyarul Gyergyai Albert és Szávai Nándor fordításában 1942-ben megjelent regényének borítóját. Tallós élete végéig kapcsolatban állt Cserépfalvival, erről tanúskodik az 1988-ban a kiadóról festett portréja.

Gachot apró családi eseményekről is beszámolt a lánynak: „Tegnap este az egész család, beleértve a vőlegényt, moziba ment, hogy megnézhesse a Disney-filmet. Nem igazán szórakoztatott, de mivel nem vagy itt, nem számít."

Június 30-án Gachot egy novella lassú készüléséről írt Tallósnak: „Nem vagyok igazán elégedett az elkezdett novellával. Ha néhány nap múlva látom, hogy tényleg nem megy (négyszer újrakezdtem az elejét), megírok egy újat. Tegnap óta (a leveled hatása) van egy ötletem. Ha sikerül, amit szeretnék, az elég jó lenne, azt hiszem. És ismét egy kicsit kapcsolatban van veled legalább is az első gondolat. Szeretnék ezen dolgozni a Balatonon közel érezve a szemedet és hogy minden energia, ami belőled származik, átjárja a mondatokat. Ismét lesz benne tenger és egy Nizzához hasonló város. Az álmodozásomban már ott sétálsz várakozva, látod."

A Tallós-hagyatékban fennmaradt tizenöt vers alatt 1942 januárja és szeptembere közötti dátum áll, de ezekről nem esik szó a levelekben.

Az ugyancsak fennmaradt három Gachot-novellából egyetlen keletkezéséről tudósítanak a levelek. A három novella címe: *Les fiancés posthumes, Le masque és Belle de pluie*. Ezek közül kettőt Gachot Tallósnak dedikált. Az első ajánlása: „A szeretett Ilinek ajánlom ezt a novellát, amely mindent neki köszönhet. François [19]42. május 27."; a másodiké: „Ilinek, az állandó szerelmem bizonyságában, ez a rövid történet, amit rá gondolva írtam".

A három novella közül a levelek bizonyosan a *Le masque* című születésének körülményeiről szólnak. Ugyanebben a levélben esik szó további művészeti és irodalmi vonatkozásokról is: „Tegnap miután dolgoztam és eldobtam, amit délután csináltam, elmentem Noémihez, aki befejezett egy kárpitot Hoffmann Edith-tel. [...] Nagyon irodalmian az antológiával foglalkoztam Szerb-bel, és elvben egyetértettek velem 2 vagy 3 elbeszélés kiválasztásában, amit szeretek: egy Giraudoux-tól, egy Larbaud-tól, egy Cassoutól, és előre örülök, hogy az enyémmel együtt fognak megjelenni a könyvben. Ezután Stauddal (a Madách-színház dramaturgjával a következő szezonnal foglalkoztunk, és egy nagyon szép Larbaud-regénnyel is, amit Nándi lefordít majd a sorozatuk számára) akartam munkát találni neked a Madách-ban, de amikor hallottam, hogy Pünköstinek milyen rossz ízlése van, és milyen rosszul fizetett Hincz-nek a IV. Henrik plakátokért és a többiért, azt mondtam magamnak, hogy nem érdemes. De azért Larbaud regényéhez megpróbálhatnánk. Még fogok találkozni Stauddal."

Ebből a részletből egyrészt kiderül, hogy Ferenczy Noémi Hoffmann Edith-tel

együtt készített egy szőnyeget. Azt is megtudjuk, hogy Gachot igyekezett munkát szerezni Tallósnak a Madách Színháznál is, de mindig szem előtt tartotta, hogy megfelelő anyagi juttatást kapjon a lány. Az említett Larbaud-regény a *Fermina Marquez*, 1942-ben jelent meg a Madách Színház kiadásában, Szávai Nándor fordításában, az illusztrációit azonban nem Tallós, hanem Háy Károly készítette.

1942 nyarán Gachot hosszú leveleket írt Tallósnak, amikor a Balaton partján nyaralt. Gachot ekkor nagyrészt Alsóbélatelepen volt a feleségével, Irénnel, Szilvássynénál, a Wesselényi u. 32. szám alatt. Innen küldte leveleit „Ngys. Tallos Ilona úrileánynak", aki ekkor Édes Imrénénél bérelt szobát Budapesten, a Mester u. 33–35-ben. Júliusban naponta néha több levelet is írt Tallósnak. Ezekből kitűnik, hogy Fonyódra akarta hívni a lányt – miközben a családjával nyaralt ott –, de a festőnő költözésre és munkára hivatkozva nem utazott oda.

Július 15-én Gachot így tudósított a készülő novellájáról: „Az új elbeszélésem már nagyon jól áll, és tetszik. Magadra fogsz benne ismerni. Csak rád gondolok, miközben írom, és ez segít nekem, támogat engem. Jobban mint valaha az egész életem feléd fordult. Alig várom, hogy megtudjam, mikor jöhetsz, és remélek. Drága szerelmem, távolléted egyre inkább elmélyíti bennem a hiányodat."

Két nap múlva, július 17-én Gachot arról számol be, hogy „Egész nap dolgozom, máskülönben megőrülnék. Az elbeszélés piszkozata elkészült, rendezem, újragépelem. Felismered majd magad benne. Ma éjjel, mivel a levelezőlapod nem érkezett meg, és nem tudtam aludni, úgy döntöttem, hogy színdarabot írok belőle. Akkor kezdem, amikor az elbeszélés gépelése elkészül. Természetesen abban is te leszel."

Öt nappal később, július 20-án jelenti novellája befejezését és egy dráma – feltehetőleg az 1943-ban a Madách Színházban bemutatott *Szép Fülöp* című – elkezdését: „Végeztem az elbeszélésemmel. Úgy gondolom, hogy nagyon jó. Felismered majd magad benne, a gesztusaidat és ezer emléket. Ma reggel elkezdtem a színdarabot. Még furcsa számomra, a technika, a karakterek stb. De nagy kedvem van megírni, és azt hiszem, hogy még ha lassan és nehezen is, de menni fog."

Két nappal később, július 22-én így írt a drámáról: „Elkezdtem írni a darabomat. Lassan és nehezen megy, de örülök, hogy rászántam magam. Minden nap a téma gazdagodik bennem. De amíg nem vagy itt, csak félig vagyok. […] Írtam, hogy az elbeszélésben Gisèle a neved. Ez egy név, amely önmagában hordozza a nosztalgiát, még gyermekkori emlékeimet."

A szerelmi kapcsolatnak – bizonyíthatóan – Gachot felesége igyekezett véget vetni. De férje és Ilona barátsága folytatódott.

Gachot Magyarországról való kiutasítása előtti utolsó fennmaradt üzenete Tallóshoz 1949 januárjából származik. Kapcsolatuk második szakasza már arra az időszakra esik, amikor Gachot Karlsruhében dolgozott, majd nyugdíjba vonulása után Nizzában élt feleségével.

A kapcsolat újrafelvétele 1961 tavaszán történt. Gachot leveleiből arra lehet következtetni, hogy Tallós Gachot-ék lányán, Klárán keresztül jelentkezett. Azt írja Ilonának, hogy „Nagy nosztalgiával gondolok rád, és semmit sem felejtettem

el. Ezen a télen németül játszották itt a darabomat, amelyet inspiráltál. Képzeld el, mennyit emlékeztem rád. Sajnos csak egy példányom van Kakas Ferkóból, és az is egy dobozban Nizzában van."

Párizsi tanulmányútra utazva Ilona pár napra megállt Karlsruhéban, és találkozott Gachot-val. Gachot 1972-es magyarországi látogatásakor azonban nem találkoztak, mert Tallós akkor már Linzben élt. Közben felmerült a *Kakas Ferkó diadala* újrakiadása is, de végül erre nem került sor.

Gachot leveleiben beszámolt Déry- és Krúdy-fordításainak haladásáról, Diener Dénes Rudolfról írt kismonográfiájáról, valamint saját novelláinak és darabjainak sorsáról: „Van egy elbeszélésem, amely megjelent egy francia folyóiratban, de nincs belőle másolatom, hogy elküldjem neked, sajnos, noha szeretném, ha elolvasnád – megpróbálok találni legalább egy gépelt másolatot; mivel néhány hónappal a magyarországi kiutasításom után írtam, tele van nosztalgiával, és egy öregember, egy politikai száműzött (kicsit olyan, mint Károlyi Mihály) alakján keresztül, ezek voltak az érzéseim. És olvasni fogsz benne arról a lehetetlenségről, amiben részem volt, hogy híreket kapjak […] Egyike azon írásaimnak, amiket szeretek."

Itt valószínűleg Gachot a *Belle de pluie* című novellájára utal, azaz a harmadikról, ami megtalálható a Tallós-hagyatékban, csak dedikáció nélkül. Ezen túl Tallós kiállításairól, édesanyja egészségi állapotáról és fiáról írhatott, amennyire néhány levélfogalmazványából és Gachot leveleiből következtetni lehet erre. Tallós Gachot-éknál tett nizzai látogatásáról egy, a házaspárról az erkélyükön készített portréja tanúskodik.

Gachot Tallós Ilonának írt levelei és Tallós Gachot-nak írt levélfogalmazványai teljes terjedelmükben eredeti, francia nyelven a www.frhu20.iti.btk.mta.hu a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok levelezéseit tartalmazó adatbázisban olvashatók.

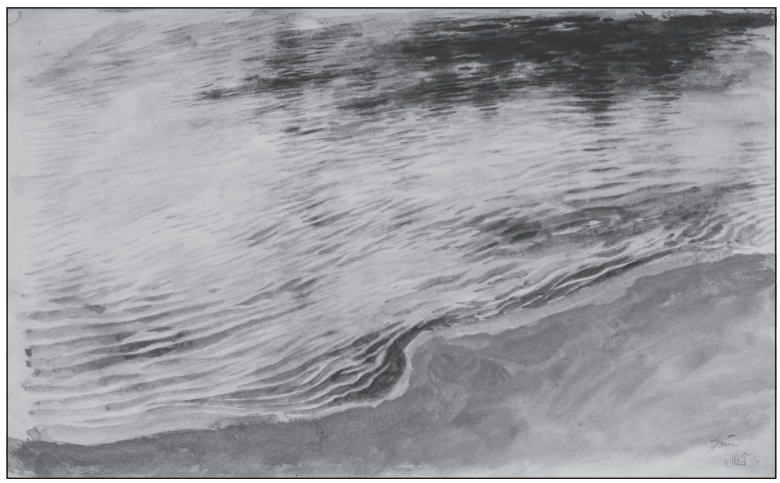

Szőnyi István: ***Hullámok*** *(Fotó: Czimbal Gyula)*

H. MOLNÁR KATALIN: A SÉTÁLÓUTCA, VÁROSUNK FŐ ÜTŐERE

Beszélgetés Kampis Miklós építésszel

Ismerős klasszicista, romantikus, historizáló, szecessziós épületek, lámpaoszlopok között járjuk a várost, miközben régi címerek, stilizált virágok, szép női fejek köszönnek ránk a homlokzatokon. A műlakatosmunkával készült kapuk indás, növényi díszei családi monogramokat rejtenek, a villák színes üvegablakai egy már letűnt polgári lét nyomait őrzik. Ez a közeg meghatározó számunkra, a természetes lételeme életünknek. A házak többsége nem országos hírű műemlék, hanem olyan épületek, amelyek az egyedi hangulatát adják a városnak. Szigetvári György építész írta: „Az, amitől egy város örök, az az ő karaktere és arculata. A városoknak, hasonlóan az emberekhez, saját arculatuk van. És saját sorsuk is, akár az embereknek."

A 19. század végén indult fejlődésnek a település az észak–déli, kelet–nyugati utak metszéspontjában. Az utak kereszteződési pontjához később az Erzsébet (Noszlopy) utca csatlakozott. Szabálytalan tér alakult ki, amelynek északi oldalán a plébániatemplom állt. 1900 után a tér több házát átépítették, de megtartották a tér laza szerkezetét, melyet Bereczk Sándor főmérnök két reprezentatív, sarokra épített toronyépülettel látott el. A templom előtt, szimmetrikus elrendezéssel az új városháza és az Erzsébet Szálló épült fel. Az egykori Széchenyi (mai Kossuth) tér és a Gabona tér (a mai Ady Endre utca végén) együttese alkotta a századforduló Kaposvárának magját, amely a város mindennapi életének színtere volt. A két teret a Korona utca kötötte össze. Az egykori Gabona téren voltak a heti- és az országos vásárok. Az itt zajló forgalom miatt üzletekkel népesült be a Korona utca. Ezen a környéken sok értékes, műemléki védettség alatt álló épület van.

A város arculatformálásában nagy esemény volt 1982-ben, amikor Kampis Miklós közreműködésével megkezdődött a városközpont rekonstrukciója – ennek részeként a sétálóutca kialakítása – amit több vidéki város is követett.* Az országban elsőként itt valósult meg ez a koncepció a telekszerkezet, az egységes beépítési paraméterek megőrzésével. (Kampis Miklós városfejlesztő tevékenységét és Kaposvár belvárosának emberi léptékű újjáalakítása érdekében kifejtett munkáját 2001-ben Kossuth-díjjal ismerték el.) A meglévő történeti, szerkezeti és építészeti értékek megóvása és továbbfejlesztése volt a cél a városszerkezet és a területfelhasználás tervezésénél és a kialakítandó építészeti karakter meghatározásánál. (Virányi István–Kampis Miklós, *Kaposvár városközpont rendezési és fejlesztési feladatai*, Somogy Megyei Műszaki Szemle, 1985, 2, 17.)

A sors úgy hozta, hogy Kampis Miklós, Kossuth-díjas építésszel 2016-ban több alkalommal beszélgettem a város múltjáról. A pécsi egyetem kulturális örökség tanulmányok szak mesterképzésére jártam ugyanis ebben az időben. *A történeti települések integrált örökségének fejlesztése* című tantárgyon belül azt a feladatot kaptuk, hogy egy választott város központi magjának kialakulásával kapcsolatban írjunk dolgozatot. A szakirodalom tanulmányozása során láttam, hogy Kampis

* A sétálóutca tanulmánytervét 1982 szeptemberében tették közszemlére, és 1987 szeptemberében adták át; tervezője Lőrincz Ferenc (1942–2007) volt.

Miklós tevékenységének köszönhetően valósult meg a városközpont rekonstrukciója, ezért kerestem fel. Kérdéseimre adott válaszaiban nemcsak a témával kapcsolatos ismereteit adta át, hanem a világszemléletemet is formálta. Ez az írás abból a szándékból született, hogy megőrizze szavait.*

Ön régóta itt él a városban, ismeri a régebbi és mai formáját. Mint építész sokat tett a városkép alakításáért. Megvalósult az, amilyennek megálmodta Kaposvár városközpontját?

1961 óta élek a városban, ekkor költöztünk le Budapestről Kaposvárra. Megállapodtunk a Somogy Megyei Tervező Vállalat akkori igazgatójával, Szigetvári Györggyel, hogy idejövök [1961 és 1987 között a Somogyterv tervezője, majd vezető tervezője és főépítésze volt]. 1968 körül az akkori megyei tanács felkérésére elvégeztem a városrendezési szakmérnöki tanfolyamot. Ez nagyon sok olyan gondolatot, impulzust adott a továbbiakban, ami meghatározta tevékenységemet. Ezek azért fontos dolgok, mert az akkori város (amire már csak nagyon kevesen emlékeznek) teljesen más jellegű volt. Nemcsak azért, mert a belvárosban autók közlekedtek, hanem mert más közeg volt jellemző: nem volt tévé, internet. A mai ember nem tudja elképzelni ebben az információözönben, amiben élünk, milyen lehetett 1961-ben itt létezni.

Több síkon kíséreltem meg akkor lépést tartani a világban zajló folyamatokkal. Szerettem volna továbbképzéseket bevezetni a helyi cégen belül és a dél-dunántúli építészek számára is. Magamat is képeztem, mert úgy éreztem, tökéletesen elszakadtunk valamitől, ami korszerű és tudni kellene. Mert ha nem tudom, akkor kiesek abból a folyamatból, ami történetileg éppen akkor zajlik. Ezért több síkon próbáltam meg a továbbképzést. Elmentem Makovecz Imre barátomhoz [Kampis a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán Makovecz Imre évfolyamtársa volt], és vázoltam neki ezt a problémát. Azt tanácsolta, hogy foglalkozzam antropozófiával [a 20. század elején Rudolf Steiner által alapított világnézet és megismerési út], amit megfogadtam. Ötven éve foglalkozom vele, de még nem értem a végére.

Említette a sétálóutcát mint a városközpont egyik legfontosabb gesztusát. 1959-ben a sétálóutcát Peregi Tamás, egy kaposvári születésű, Budapesten dolgozó építész találta ki, aki akkor Kaposvár területi főépítésze volt. A város általános rendezési tervét ő készítette. Csak annyit tett először, hogy egy piros vonalat behúzott a Dorottyától kezdve a Kossuth térig, ahol megszűnik majd az autós közlekedés. Az a hiány, ami ebből fakadt, az végigszaladt az egész forgalmi struktúrán. 400 méteres szakaszon a város fő forgalmi rendjének megváltozását hívta elő. Ezt pótolni kellett, ki kellett találni, hogyan oldjuk meg a közlekedést.

Segített benne egy belvárosra kiírt tervpályázat 1970 körül, amelynek az egyik második díját a VÁTI-ban dolgozó Molnár Attila, híres városépítész terve érdemelte ki, a másikat mi. Amikor megkaptuk a megbízást a megvalósításra, felvettük őt

* 2020. február 25-én, életének 85. évében elhunyt Kampis Miklós Kossuth-díjas építész, a nemzet művésze, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja. Alakulásától kezdve a Kós Károly Egyesülés igazgatója, majd tiszteletbeli tagja volt.

konzulensnek a munkához, kölcsönösen jártunk egymáshoz. Közösen kezdtünk el kialakítani egy struktúrát, amit részben ő, részben mi találtunk ki. Ebből alakult ki az a tömbfeltárásokkal foglalkozó elképzelés, amit később tervek szintjén megvalósítottunk.

A Fő utca az 1990-es évek végén
*(*Fotó: *Csonka Béla)*

A megbízás szerint a tervezési terület a 48-as ifjúság útjától a Kaposig tartott. De ez nem egy homogén terület volt. Kiválasztottunk 14 belterületi tömböt, azt neveztük el történeti városmagnak [a Berzsenyi, Kontrássy, Bajcsy-Zsilinszky utca, Széchenyi tér, Dózsa György, Budai Nagy Antal, Áchim András utca által határolt terület]. A következő határ a Somssich Pál utcáig terjedő rész volt, ezt neveztük el városközpontnak [a Berzsenyi, József Attila, Somssich Pál utca, Németh István fasor, Tallián Gyula, Budai Nagy Antal, Áchim András utca által határolt terület]. A 48-as ifjúsági útjáig terjedő nagy területet belvárosként rögzítettük [a fonyódi vasútvonal, a 610-es számú főút, a Kisgáti-árok és a Kapos folyó által határolt terület].

Ez három, teljesen különböző karakterű, beépítésű terület.

Mikor indult el a megvalósítása?

Ez tízéves folyamat volt, a megvalósítás eltartott 1983-ig. Különböző szintű tervanyagokat állítottunk elő. Nagy szerepe volt benne Virányi István akkori főépítésznek.

Az 1970-es általános rendezési tervben az elképzelés az volt, hogy Kaposvárból 100 ezer lakosú várost kell csinálni. A szándékot a pártközpont tűzte ki, a szocialista városfejlesztés elképzelése volt.

Ebben az időben a városban 70 ezer lakos volt. Ezért nekiálltunk a tömbrekonstrukciós terveknek, amit kétszer csináltunk meg, különböző módon. De később nem lett belőle semmi. Kiderült, itt nem indokolt ekkora település létrehozása, és nem is volt miből. A somogyi falvakból már így is sok ember beköltözött. Mi pedig ragaszkodtunk ahhoz, hogy a rendezési tervnek nem szabad felrobbantani a város léptékét. Ez nehéz dolog volt, mert én a fővárosban éltem régebben, s ott ez teljesen másként van és volt.

Budapesten 27–31 méter párkánymagasságok vannak, nálunk a legmagasabb az Anker-ház, mely 15 méter párkánymagassággal rendelkezik. Kaposváron a sétálóutca hossza 400 méter [A Dorottya Szállótól a Kossuth térig terjedő útszakasz], Budapesten a Váci utca 1,2 km. Vissza kellett tehát fogni magam a különféle rendezési tervek kapcsán, mert bennem a korábbi beidegződések működtek.

A Fő utca közepén van például egy elegáns, modern, kőburkolatos Bauhaus-

ház. Held György, a tervezője figyelt arra, hogy aki megy a Fő utcán, milyen szögben érzékeli a világot – ezért nem toronyházat épített ide. Ez a ház nem bánt senkit, mert betartja azokat a paramétereket, amelyeket már Marcus Vitruvius Pollio, császári főépítész tanított az ókorban. A kaposvári Fő utca a szocialista városfejlesztés során azonban egy megyeházáról szóló pályázat kapcsán veszélybe került. E szerint az elképzelés szerint a gyógyszertár épületéig a Fő utca egyik oldalát lebontották volna. A múltat akarták eltörölni vele. Stadler Józseffel – aki akkor a Somogy Megyei Beruházási Vállalat főmérnöke volt – elmentünk Sugár Imre megyei tanácselnökhöz, és elmondtuk, hogy ezt nem szabad megcsinálni. Amikor azt említettük, hogy rengeteg sok pénzbe fog kerülni – ez egyből hatott.

Ebben az időben Domokos Béla barátunk kapcsolatba került Juan Gyenes fotóművésszel, aki a spanyol királyi udvar fotóművésze volt. Ő a Korona utcából indult el, és mindig emlegette, hogy a kaposvári főutca a maga hajlatával és karakterével erősen hasonlít Madrid egy középkori főutcájához. Ő is azt szerette volna, ha megőrződik az utókornak a belváros! Végül az utca végén álló József Attila könyvesboltot bontották csak le, s a helyére került épület is hasonló paraméterekkel készült.

Másik fontos szempont volt a városközpont tervezésénél, hogy figyelembe vettük a régi telekhatárokat és a sajátos kisvárosi jelleg megőrzését. Ma már értelmetlenné vált a tömbbelsők olyan értelmű feltárása, hogy az további lakások elhelyezésére legyen alkalmas. Olyan helyzet alakult ki, amikor az objektumok száma bőségesen elegendő arra, hogy hazánk teljes lakosságát kiszolgálja. A lakosság viszont nem ott akar élni! Nagy áramlás megy Budapest, Pécs felé, s onnan külföldre. Olyan mozgások mennek végbe a világban, ami a lokális lakosság megtartását nehézségek elé állítja. Más tervezési tudatot kellene tehát kitalálni!

Mágia az, amit ma a televízió csinál, mely az emberekbe mindenáron belesugározza: az értékrend középpontja az, hogy mindenáron valamiféle anyagi előnyhöz jusson valaki. A *valamivé válás* gondolata – ezzel szemben – egy más elképzelése az emberi életnek!

Hogyan segített a munkájában az antropozófia?

Ezt a szemléletet nagyon nehéz megérteni, mert más felfogású mindenben. Segíti az embert, ott, ahol éppen van, amit csinál. Nekem inspirációt adott ahhoz is, hogy kell a városépítészetet felfogni. Ehhez a kérdéshez általában racionálisan közelítettek az emberek, ennek következtében távol állt az emberektől. Ez a szellemi szintű megközelítés viszont emberközpontúvá változtatta az építészetet.

Emberi léptékűvé akarta tenni a városközpontot is?

A várost nem egyszerűen tárgyaknak, hanem üzeneteknek fogjuk fel. Elődeink, nagyapáink üzenete az, ami ide le van téve. Ennek sugározni kell felénk azt az attitűdöt, amit városnak lehet nevezni. Mert a város nem egyszerűen tárgyak halmaza, hanem múltja van, helyi szellemisége, amit meg kell ragadni és tovább kell tudni adni. Latinul úgy mondják: genius loci. Ez nem statikus, hanem dinamikus tevékenység. Vonatkozik az építőre és a befogadóra egyaránt, aminek a következtében sokkal emberibb lesz a végeredmény.

Zádor Mihály Kaposvárról szóló építészettörténeti könyvében írta az egykori Korona (a mai Ady Endre) utcáról: „A város aránylag kevés helyen enged ma már bepillantást régebbi korszakaiba, ezért különös megbecsülést és védelmet kíván…" (Zádor Mihály, Kaposvár, *Budapest, Műszaki Kiadó, 1964, 194.). Ön szerint az Ady Endre utca képe mennyire őrzi ma a múltat, és mi a véleménye, hogyan valósult meg itt a régi és az új találkozása?*

Az egykori Korona utca őriz egy régi-régi képet a településről. Az utca egy sajátos görbe vonalat rajzol, ami lement a kaposi patak átkeléséhez. Híd nem volt, át lehetett gázolni rajta. Az utca nyomvonala folytatódott a Teleki utcában is.

A város az 1867 utáni időszakban kezdett el fejlődni olyan értelemben, ami már eltért a megyeszékhelyt prezentáló népesség kiszolgálásától. Innentől kezdve rengeteg ember települt be ide. A svábok iparosok voltak, a zsidók meg kereskedők. Hozták magukkal az igényt, hogy ebből a helyből város legyen. Látókörük széles volt, már réges-rég túl voltak azon a mondáson, hogy „Somogy a világ legelső helye, Igal Somogy közepe".

A vasút ebben az időben már lement egész Fiuméig, Triesztig, és bekapcsolta a várost az európai vérkeringésbe. Ők egészen Sanghajig kereskedtek. Ők voltak, akik elindították a Fő utca kövezését, a Dorottya és a Korona Szálloda építését. A város igenis el tudta tartani ebben az időben ezeket a szállodákat. Megkezdték lakások építését is, a folyamat eltartott egészen az 1930-as évekig.

A város központi részének megőrzését szolgálta, hogy a Fő utca folytatásaként az Ady Endre utca is sétálóutca lett 2010-ben (Tervező: L. Balogh Krisztina, ifj. Lőrincz Ferenc). Az utóbbi időben a Corso üzletközpont megjelenésével az utcában egy olyan léptékváltás következett be, ami nem kívánatos.

Az egykori Korona Szállót (a mai Kapos Szállót) – amely a „boldog békeidőkben" Kaposvár egyik legszebb szecessziós épülete volt – nem tudták megőrizni? Ezt is a múlt egy letűnt maradványának tekintették akkoriban, amikor átépítették?

Ez így nem volt kimondva, csak folytak az átalakítások. Ahhoz, hogy ez miért történt, sok mindent el kéne magyaráznom. A mi évfolyamunk volt az első az egyetemen, akiknek már nem a szocialista realista építészetet tanították. Beleszerettünk az új, modernista stílusba, és ehhez kapcsolódóan kaptunk meg egy feladatot.

Én a ruhagyár irodaépületét igyekezetem Le Corbusier stílusában megtervezni, Móring Ede kollégánk a Korona Szállót tervezte át a hatvanas években. A szocializmus időszakában nagy szemléletváltáson mentünk keresztül, melynek hatása

érezhetően jelen volt a belvárosi felújítások során. 1976-ban indult el a Dél-dunántúli Építész Stúdió. A magyar organikus építészet két csoportja alakult ki. Csete György és társai a Kós Károly-féle népi építészeti hagyományokra támaszkodtak, az eszmei hátterük Pap Gábor és köre volt. A másik irány Makovecz Imre volt, aki 35 éves korában úgy gondolta, ő már elég öreg ahhoz, hogy egy magán-mesteriskolát csináljon a saját lakásán. Tömegesen végezték el az építészek ezt az iskolát, és váltak a követőjévé.

Lassan, keservesen megindult a változás. Például a Rákóczi tér 4. számú házat a Somogyterv újította fel. A házra vasbeton födémet kellett tenni, és meg kellett erősíteni az alapokat, ezért került rá a tetőtér-beépítés. Ugyanez az elgondolás megjelenik az Ady Endre és Fő utcai házakon is.

Kaposvár azon kevés város közé tartozik, ahol megmaradtak a historizáló, szecessziós épületek a belvárosban, nem pusztultak el a világháborúban. A sétálóutca kialakítása során a házak nagy részét felújították. Ahogy említette, több esetben tetőtér-beépítés is készült. Az utca képéből nem lógnak ki ezek a házak?

Nem szabad azt gondolni, hogy az utcakép akkor jó, ha egyforma stílusú házak vannak egymás mellett. Ha egy város csak gótikus stílusú házakból állna, az nem lenne jó. Arra kell csak vigyázni, hogy az egységes szellemiség megmaradjon, ne legyen kirívó az épület, ne próbálják az építészek túlharsogni azt, ami maguk körül van. Ezt úgy szoktam mondani, hogy az új épületeket a város befogadja örömmel, kedvesen. De ha van, ami nem illik bele, akkor durcásan is. Olyan a város, mint egy élőlény, amely állandóan gyarapodik, növekszik, változik.

*

Akkor itt ért véget a beszélgetés Kampis Miklóssal. Később még többször felkerestem, mert megéreztem, hogy olyan tudás birtokában van, amely segít megérteni a világot, az európai kultúrát, s benne az építészetet. Nála a megismerés, az alkotás, a teremtés összekapcsolódott. Ezt ő így fogalmazta meg: „*A világ végtelen belül is, és kívül is, nem lehet abbahagyni.*”

SZEMES PÉTER–ZÓKA PÉTER: A KÓRHÁZÉPÍTŐ ÉS A MODERNIZÁTOR

Szigeti-Gyula János és Szigethy-Gyula Sándor életműve

Kevés olyan magyar orvoscsalád van, melynek neve olyan szorosan összekapcsolódott egy megye egészségügyével, egy gyógyító intézmény történetével, mint a Szigeti-Gyuláké Somogyéval és a kaposvári kórházéval.

Apa és fia, Szigeti-Gyula János és Szigethy-Gyula Sándor összesen 65 esztendeig álltak a vármegye közkórházának élén, nemcsak gyarapítva, korszerűsítve, de az ellátás színvonalát tekintve is az ország élvonalába kormányozva a somogyi egészségügy zászlóshajóját. Az intézmény jó hírét hittel és szívvel végzett munkájuk teremtette meg, a „szenvedő emberiség" javát szolgáló hivatás iránti elkötelezettségük és innovatív szemléletük pedig példaként áll a későbbi, nagyobb léptékű fejlesztések megálmodói és kivitelezői előtt. Szellemi örökségük büszke vállalását jelzi, hogy ma nevüket viseli a kórházi gyógyszertár (az apáét egészségügyi szakgimnázium és szakközépiskola is), mellszobruk az igazgatási épület értékeinek sorát gazdagítja, míg síremléküket a család mellett a Kaposi Mór Megyei Kórházért Alapítvány gondozza. Alakjuk és emlékük tehát nem kopott meg, életművük fénye sem hunyt ki a múló időben. Nevük napjainkban is világít, utat mutat, eligazít. Az idei évben, mikor többszörös évfordulójuk kínál főhajtásra alkalmat – hiszen Szigeti-Gyula János 180 esztendeje született, 150 éve lett kórházigazgató, 120 esztendeje halt meg és Szigethy-Gyula Sándor 85 éve távozott –, pályájuk felidézésével méltó módon szeretnénk tisztelegni előttük.

A kórházépítő – Szigeti-Gyula János

A nemes Gyula család erdélyi ága Máramarossziget után kapta előnevét. Ám János már Verespatakon született 1840-ben, ahol édesapja bányatisztként dolgozott. Négy esztendővel később a vidék kincstári központjába, Zalatnára költöztek, bízva a jobb életlehetőségekben.

1848 októberében az ottani vérfürdőben (A zalatnai vérfürdőről bővebben: Debreczeni-Droppán Béla, *Zalatnai tragédia, 1848*, Honismeret 2008, 6. sz., 33–40) mészárolták le a család nagy részét a felheccelt románok. Közülük csupán a három idősebb gyermek menekült meg. Az árva fiú nagybátyja támogatásával, ösztöndíjasként előbb a nagyenyedi, majd a kolozsvári Farkas utcai református kollégiumba került. Itt ismerkedett meg és kötött barátságot több erdélyi főnemesi család sarjával, köztük a későbbi miniszterelnök, báró Bánffy Dezsővel. Az arisztokrata házaknál töltött vakációk nyelvtudása csiszolására is lehetőséget kínáltak, a német mellett franciául és angolul is megtanult. A kollégium elvégzését követően a neves író (az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* 1857-ben jelent meg) és kritikus, Gyulai Pál mentoráltjaként Pesten kezdhette meg orvosi tanulmányait.

1868-ban kapott diplomát (Bodosi Mihály–Frankl József, *Somogy jeles orvosai [18–19. század]*, Iskola és Levéltár 15, Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár–So-

mogy Megyei Pedagógiai Intézet, 1982, 51.). Azonban még nem foglalta el a már biztos somogyi uradalmi orvosi állását, hanem az egykori vezető honvéd törzsorvos, Lumniczer Sándor mellett mélyítette tovább sebészeti ismereteit, csiszolta gyakorlati tudását, illetve Bécsben megszerezte a szemész szakképesítést is (Szemes Péter–Zóka Péter, *Tanúságtevők – Tizenkét somogyi orvosportré*, Kaposvár, Kaposi Mór Megyei Kórházért Alapítvány, 2019, 40.).

A Rókus Kórházban munka közben elkapta a tífuszt, és noha meggyógyult, de annyira legyengült a betegségtől, hogy – mestere tanácsára – 1869-ben átvéve megbízását, az Inkey család felsőbogáti birtokára költözött. Itt nemcsak a vármegye főbb döntéshozóival ismerkedett meg, de a somogyviszlói lelkész lányával, Bélaváry Emíliával is, akivel hamar egymásba szerettek. (A legenda szerint a lány figyelmét azzal keltette fel a fiatal orvos, hogy jóllehet minden bálon részt vett, azokon a szülei emléke iránti tiszteletből sohasem táncolt.) A biztosabb megélhetés érdekében Szigeti 1870-ben megpályázta, és el is nyerte a kaposvári kórház igazgatói állását.

Az 1846-ban alapítványi ágyakkal létrehozott intézmény bő évtizeddel azelőtt került csak köztulajdonba, és ekkor már több, mint fél éve kinevezett igazgató nélkül működött. A három megyei főorvost (Csorba Józsefet, Pfeffer Mihályt és Wehle Ferdinándot) követő, első függetlenített igazgató, a Lumniczer mellett még a honvédseregnél szolgált háborús hős, a kórházat 1859-től vezető Töltényi János 1870. május 26-án ugyanis elhunyt. (Töltényiről és működéséről bővebben: Szemes Péter–Zóka Péter, *Tanúságtevők – Tizenkét somogyi orvosportré*, Kaposvár, Kaposi Mór Megyei Kórházért Alapítvány, 2019, 24–29.)

Az átmeneti időszakban a megyei főorvos, Paray János vette át a vezetői feladatokat. Paray május 29-től november 19-ig volt megbízott igazgató, ám már a kezdet kezdetén átlátta a működés problémáit, és igyekezett megoldást találni rájuk. (Róla is lásd az előbb hivatkozott *Tanúságtevők – Tizenkét somogyi orvosportré* című kötetet). Fél esztendő alatt megtöbbszörözte a napi betegforgalmat (az átvételi 28 fő átadáskor több, mint a háromszorosa volt), elhelyezésükre minden kihasználatlan helyiséget felszabadított (a fürdőt, a házi szolga szobáját, sőt az orvosi szobát is), szorgalmazta a kórház bővítését, az elavult eszközök, felszerelési tárgyak cseréjét, a hiányzók pótlását. Az volt a célja, hogy az intézmény elsősorban ne a hadsereg, hanem a civil lakosság gyógyulását szolgálja, hogy az embereknek megerősödjék a bizalma a kórházban, és ne Pécsre vagy Pestre utazzanak ellátásra. Mindez a gazdálkodás nehézségeit is enyhítette, hiszen az ápolási díjak így előbb és biztosabban beérkeztek és felhasználhatók voltak.

Voltaképpen Paray érdeme, hogy a kórház elindult a korszerűsödés útján. Munkáját barátja és harcostársa, Szigeti folytatta és teljesítette ki, mint ahogy ő váltotta valóra a korábbi ragyogó tehetségű megyei főorvos, Wehle Ferdinánd számos jobbító szándékú elképzelését is.

Szigeti-Gyula János 1870. november 7-én vette át Jankovics főispántól kinevezését, de tevőlegesen csak a következő év elején kezdett dolgozni. A felkészülés heteit a sebész a szakvizsgája letételére, valamint az esküvője megtartására használta ki,

illetve feleségével – nászútra – Pestre és Bécsbe utaztak, miközben az ottani kórházi viszonyokat, a szakmai újításokat is tanulmányozták.

Hazaérkezve a legfőbb feladatot a zsúfoltság megszüntetése jelentette számára. Kezdeményezte a házmesteri és az igazgatói lakás külső elhelyezését, utóbbihoz – az Inkey családtól és apósától kapott pénzből – a Fő utca 62. szám alatti telket maga vásárolta meg. Az építkezés költségeinek előteremtésére tárgysorsjátékot javasolt, amit a minisztérium engedélyezett. A sorshúzásra 1872 októberében, a megyebálon került sor, négy esztendő múlva költözhettek be az új házba. Tizenkét gyermekük közül nyolc (a későbbi igazgató-utód Sándor, a sokat betegeskedő László, Sarolta és Irén kivételével) már ide született. Kapujuk mindig nyitva állt a segítségre szorulók, a nélkülözők előtt.

A költözéssel felszabadult épületrészben 36 ágyas női bujakóros osztályt alakítottak ki, így az egyik legégetőbb problémát, a nemi betegek elkülönítését, nemek szerinti elválasztását sikerült megoldani. (Lásd: Csurgó Jenő, *Somogyvármegye kaposvári közkórházának története 1840–1901-ig*, In *Somogyvármegye kaposvári közkórházának története és az 1904-ik évről szóló kimutatás,* kiad. Szigeti-Gyula Sándor, Kaposvár, özv. Jancsovitsné és Szalai Ferenc Könyvnyomdája, 1905, 15.)

További gondot okozott – a nemi betegségek mellékhatásaként – az elmebetegek nagy száma, akik, mint Csurgó Jenő írta: „a kórház alapítása óta […] egy-két szobát folyton lefoglaltak". Részükre – az igazgató előterjesztését elfogadva – 1879-ben, 6000 forint ráfordítással önálló pavilont létesítettek. Földszintjén a konyha, a kamrák, a cselédség és a háziszolgák lakrészei, míg az emeletén hét „cella" kapott helyet. Az épület mögött ugyanekkor készült el a halottasház is.

Így az anyaépület 25 termében már 137 beteget tudtak elhelyezni. Szigeti tudta, hogy ilyen kapacitással a kórház képtelen lesz megfelelni az előttük álló kihívásoknak, ezért a belső elosztás átalakítását, a szellőztetés megoldását és a kapuslakás utcafronti kivitelét követően, 1884-ben bővítési javaslatot adott be a vármegye vezetésének. Csépán alispán, a kórházi választmány elnöke azonnal az ügy mellé állt, és segítő buzgalmának köszönhetően 1887 végére elkészült az új szárny: hat világos, összesen 45 ágyas kórszobával, műtőhelyiséggel, orvosi és gondnoki irodákkal, fűthető váróteremmel, és sor kerülhetett a régi épület megrongálódott tetőszerkezetének javítására is. (Az alispán érdemeit ma emlékkő hirdeti.)

Ezzel teljessé vált a betegek elkülönítése, a földszinten csak férfiak, az emeleten csak nők kaptak elhelyezést. A fejlesztéssel megnövekedett betegforgalom szükségessé tette a veterán sebész, Huber Mihály mellett egy második alorvos kinevezését, melyet Gáspár Imre nyert el. (Gáspár később megyei főorvos lett, egyébként Szigeti-Gyula Lujzát, az igazgató – lányaként nevelt – unokahúgát vette feleségül.)

Huber 1890-es halálát követően státusát három évig Schaeffer Károly szemész, majd Ullmann Antal bőrgyógyász-venerológus (Kaposi Mór Bécsben végzett unokaöccse) töltötte be. Szigetinek – mint látható – arra is gondja volt, hogy minőségi szakembereket csábítson a kórházhoz (Csurgó Jenő bel- és tüdőgyógyász és Telegdi Zsigmond elmeorvos nevét is megemlíthetjük). A humánerőforrás hiányát „voluntá-

riusok" és külsős orvosok (a városban és környékén praktizáló szakorvosok, körzeti orvosok) bevonásával igyekezett pótolni. Figyelme a korszerű szülészet kialakítására is kiterjedt. Felismerte, hogy az „nem csupán lokális jelentőségű kérdés, hanem nemzetstratégiai fontosságú probléma". 1889-ben javaslatot tett Folly Hugó megyei főorvosnak kórházi bábatanfolyamok indítására, melyek 1891-től indultak, és országos elismerést szereztek az intézménynek és igazgatójának. (Nem az ő hibája, hogy az önálló szülészeti pavilon – mint ahogy a sebészeti és a belgyógyászati is – már csak fia igazgatása idején valósult meg, vagy hogy a szívügyének tekintett gyermekmenhely létrehozását a kórház területén nem engedélyezték.)

A megyei főorvosokkal ápolt kiváló kapcsolat – ami nélkül a minisztériumi rendelkezéseket, így az 1876-os közegészségügyi törvény utasításait sem lehetett volna olyan zökkenőmentesen végrehajtani – a Follyt váltó Szaplonczay Manóval ért csúcsra. Barátságukat jelzi, hogy Fonyódon egymás szomszédságában építettek nyaralót, erős szakmai szövetségüket pedig olyan eredmények, mint az 1897-ben létesített 120 ágyas kórházi elmepavilon, a következő évben elkészült 20 ágyas fertőzőbeteg-pavilon és a 16 nővér elszállásolására alkalmas apácalak, díszes kápolnával (Ld. Csurgó Jenő, *i. m*., 36). Mindez a dolgozói létszám növekedését és a bérek rendezését is maga után vonta. Szigeti ezért az igazgatói teendőkön kívül csak a sebészeti és szülészeti osztályok vezetését tartotta meg, az elme- és fertőző osztályokét Telegdi Zsigmond, frissen kinevezett osztályorvos, a bel- és bujakóros osztályokét Ullmann Antal alorvos vette át. Az új évszázadra vonatkozó, további építő elképzeléseit 1900. december 19-én a még mindig csak 60 esztendős igazgató halála akasztotta meg, hogy azokat majd Sándor fia teljesítse be.

Szigeti-Gyula János sorsa olyan volt, mint a népmesék szegény fiújáé, aki végül mégis boldogságra, kincsekre talál. Számára két ilyen volt: a kórház és a család. Utódára 377 ágyas korszerű nagykórházat hagyott, és egy kiterjedt família gondviselői tisztét – szívének kedves, vállainak súlyos terhet kellett átvennie.

A modernizátor – Szigethy-Gyula Sándor

Szigethy-Gyula Sándor 35 évig állt a kaposvári kórház élén, amely idő alatt az intézmény Magyarország egyik legkorszerűbb, legmagasabb ellátási színvonalú kórházává vált, kiemelkedő képességű szakembergárdával. Köszönhető mindez az igazgató rendkívüli munkabírásának, kimagasló vezetői képességeinek és önfeláldozó életének éppúgy, mint a lokális politika támogatásának.

Szigethy-Gyula Sándor 1872. február 26-án született Kaposvárott, az édesapja igazgatta kórház falai között (*A múlt falai hordozzák a jövő ígéretét – A kaposvári kórház 170 éves története, egykori épületei, tevékenysége, meghatározó egyéniségei*, szerk. Dr. Moizs Mariann, Kaposvár, Kaposi Mór Megyei Kórházért Alapítvány, 2016, 18–23.).

Tanulmányait a mai Táncsics Mihály Gimnáziumban végezte, itt érettségizett

1889-ben, majd a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem orvosi fakultásán folytatta, ahol 1895 februárjában vehette át oklevelét. Már az előző évben gyakornokoskodott az egyetem I. számú kórbonctani intézetében, majd a II. számú sebészeti klinikára került. Annak érdekében, hogy minél nagyobb nemzetközi tapasztalatra szert téve tudását idehaza kamatoztathassa, ösztöndíjasként 1898–1899-ben bejárta Közép-Európa sebészeti klinikáit, jó hasznát véve német, francia és angol nyelvtudásának.

Az édesapja iránti feltétlen tisztelet megnyilvánulásaként és végakaratának megfelelően, az egészségügyi bizottság javaslatára, 1901. január 31-én Tallián Gyula főispán a kaposvári kórház igazgató főorvosává nevezte ki az ifjú Szigethyt. Noha a II. számú sebészeti klinikán már magántanári habilitáció lebegett szemei előtt, az országos, sőt nemzetközi hírnév ígéretével, ő mindezt félretéve határozott úgy, hogy átveszi apja szakmai örökségét, és gondját viseli igencsak népes családjának. Családcentrikussága édesapjával rokon vonás. Az ifjú kórházigazgató nem csupán édesanyjáról, de 11 testvéréről és 2 unokahúgáról is gondoskodott.

A mai napig kiemelik a személyével foglalkozó kutatók, hogy ez volt a legfőbb oka annak, hogy Szigethy-Gyula Sándor sohasem nősült meg. Nézetünk szerint azonban nem csupán erről van szó. Szigethy-Gyula Sándor ugyanis arra tett ígéretet édesapjának, hogy az általa kitaposott úton járva, minden áron folytatni fogja a kaposvári kórház fejlesztését. Ennek megfelelően igazgatósága 35 esztendejének minden percét a munkájával töltötte. Igazgatását a szüntelen innováció jellemezte, nem csupán az építési beruházások, de az eszközpark és a humánerőforrás-gazdálkodás területén is. Óriási szorgalommal, töretlen lelkesedéssel vetette bele magát a kórházi építőmunkába. Egy olyan korszakban, amelyet a magyar történelemben szinte sohasem tapasztalt mértékű politikai instabilitás jellemzett, és országszerte csupán kevesen bíztak abban, hogy az első világégés, a tanácsköztársaság pusztító epizódja, majd a trianoni katasztrófa után lesz még magyar jövő.

Amikor Szigethy-Gyula Sándor 1901 februárjában átvette a kórházvezetést, egy, már a kor színvonalán álló viszonylagos nagykórházat kellett irányítania, aminek azonban megvoltak a maga korlátai. (Lásd Frankl József–Tarján László, *A kaposvári kórház története – Szigeti Gyula Sándor*, In *Somogy megye kaposvári kórházának jubileumi évkönyve 1846*–1966, szerk. Frankl József–Nemes Tihamér–Pálffy György, Kaposvár, 1968, 16–22.)

Ekkoriban a kaposvári kórházban csupán 2 osztályos orvos és 3 alorvos tevékenykedett, kórrajzot az elmeosztály kivételével nem vezettek. Egyetlen mikroszkóp állt rendelkezésre, többnyire csekély kihasználtsággal. A sebészeten a kizáródott sérv operációja számított a legkomolyabb műtétnek, amit el lehetett végezni. Szemműtéteket nem is végeztek, és a szembetegeket a belgyógyászaton kezelték. Az orvosi eszközök legnagyobb részben még csontnyéllel voltak ellátva.

Az új igazgató nagy lendülettel vetette bele magát a munkába. A vármegyei közgyűlés támogatásával szennyvízcsatornázás, valamint kórházi eszközfejlesztési program kezdődött: a csontnyelű műtéti eszközöket fémnyelűekre cserélték, új mű-

tőasztalt és műtőszekrényt szereztek be. Már 1904 közepén felépült az új proszektúra, mely egyúttal ravatalozó, boncterem és laboratórium is volt. Rendszeresítettek egy negyedik segédorvosi állás is kötelező inspekcióval és kórházi bentlakással. Szigethy valamennyi betegellátó egységnél bevezetette a folyamatos kórrajz-készítési kötelezettséget, általában véve jelentősen fejlődött a kórház ügykezelési rendszere is.

Kórházigazgatóként az egyik első, általa kezdeményezett beruházás az igazgatási épület felépíttetése volt 1904-ben, melyben portás- és gondnoklakások, valamint a betegfelvételi iroda is helyet kapott. A korszerű sebészeti pavilon 1908-ban készült el, teljes közművesítéssel, központi fűtéssel. Két évvel később megvalósult az elmeosztály emeletráépítése és a fertőző osztály megépítése is. A tbc-pavilon 1911-ben készült el, 1912-ben nyílt meg, vezetője Csurgó Jenő főorvos lett.

A „boldog békeidők" viszonylagos gazdasági prosperitását az első világháború söpörte el. A Nagy Háború évei alatt a kaposvári kórház háborús tartalékkórházként működött. A mozgósításkor két orvosnak és öt másik kórházi alkalmazottnak is be kellett vonulnia. A sebészeti- és a tüdőosztály megtelt sebesültekkel, a nemi betegek száma is rohamosan nőtt. A háború évei alatt Szigethy nem csupán a kaposvári kórházat vezette, de a kétezer ágyas sebészeti hadikórház működését is segítette, melyet szükségépületekben és barakkokban alakítottak ki.

Az ország 1920 nyarán még fel sem ocsúdott a trianoni traumából, Szigethy már benyújtotta a Népjóléti Minisztériumba grandiózus, 15 éves kórházfejlesztési és korszerűsítési programját, éves elosztású központi támogatást kérve annak megvalósításához. A következő években Magyarországon a legtöbben még álmodni sem mertek fejlesztésekről és bővítésekről, de Szigethy már 1921-ben elkészíttette az új szülészeti osztály kiviteli terveit, a következő évben az új központi épület, a konyha, a mosoda, a gyermekosztály tervdokumentációját, majd 1923-ban az új szemészeti osztály terveivel, valamint a fertőző osztály bővítésének tervével állt elő. Mindeközben szüntelenül kérelmezte a kormányzattól a tervek megvalósításához szükséges központi támogatást, akár kül- és belföldi kölcsönfelvétel árán is.

Elképzelései azonban csupán az 1924-es népszövetségi kölcsön felvételét követően realizálódhattak. Ezen a ponton kapcsolódtak össze az országos politika eseményei és a lokális törekvések és lehetőségek. Amint az ország gazdasága stabilizálódni látszott, a vármegye is bátrabban támogathatta a kórházfejlesztés ügyét. A szemészeti és szülészeti pavilonok építése ennek megfelelően 1924-ben vármegyei támogatással kezdődött meg. Még ugyanebben az évben elkészültek az északi telek közművei, melynek előnyeit a tbc-osztály betegei is élvezhették.

Az 1926-os év történései jól láttatják azt a szeretetet és megbecsülést, amellyel a város polgárai és vezetői viseltettek a kórházigazgató iránt. Február 1-jén ugyanis elérkezett igazgatóságának 25. és orvosszövetségi elnökségének 10. évfordulója, továbbá 55 éves jubileuma lett annak, hogy a Szigeti-Gyulák – apa és fia – Somogy vármegye kaposvári közkórházának élén álltak. Ebből az alkalomból a következő napon vármegyei díszülést tartottak, melyre Szigethyt külön küldöttség invitálta. Tallián Gyula főispán ezen az ünnepi ülésen adta át a „Szigethy Igazgatók Alapít-

vány" alapító okiratát az ünnepeltnek, amelynek az volt a célja, hogy a kórházigazgatónak jelentősebb összeg álljon rendelkezésére műszer, felszerelés, könyv, folyóirat beszerzésére, kisebb építkezések megvalósítására és tanulmányutak finanszírozására, megkerülve a hivatali bürokráciát. Az egész vármegye területéről annyi felajánlás érkezett, hogy Lamping József építész szerint akár egy 40 ágyas betegellátó egységet is lehetett volna belőle létesíteni.

Mind a kórházvezetés, mind a vármegyei és központi politika irányítói egyetértettek abban, hogy a legfontosabb feladat a szülészet létrehozása. A pavilon építése a rendkívüli költségek okán azonban csak 1928-ban kezdődhetett el, ám a berendezésére már nem maradt pénz. Annak érdekében, hogy a kórház szakembergárdáját még tovább lehessen bővíteni és még inkább emelkedhessen az ellátás színvonala, Szigethy-Gyula Sándor lemondott szülész-főorvosi állásáról, és a posztra pályázat kiírását szorgalmazta. Ennek folytán került a kaposvári szülészet élére a kalandos életű, kiváló szakember, Vetter Ambrus főorvos, aki 1927 és 1948 között vezette az osztályt, és aki a szülészet mellett onkológussá is kiképezte magát.

1928-ban külföldi kölcsönből végre megkezdődhetett a központi konyha, a mosoda, valamint a gyermekosztály építése is, ám ezek a beruházások a nagy gazdasági világválság következtében egyre gyorsuló ütemű infláció és áremelkedések miatt csupán évek múlva készültek el: a konyha 1932-ben, a mosoda és az új kazánház 1933-ban, az új 40 ágyas gyermekosztály 1934-ben került átadásra.

A nagy gazdasági világválság kezdetén, 1929-ben a kórház működő ágyainak száma elérte az 500-at. Az ellátott betegek száma 5445 fő volt. A mortalitás 6% alatt maradt, az ágykihasználtság pedig 80% feletti volt. (*Somogy megye kaposvári kórházának jubileumi évkönyve (1846–1996)*, szerk. Bodosi Mihály et al., Kaposvár, Kaposi Mór Megyei Kórházért Alapítvány, 1996, 15–17.)

Bár a financiális problémák az 1930-as évek elején is – csakúgy, mint 10 évvel korábban – rendkívüli mértékben megnehezítették és akadályozták a kórházi fejlesztéseket és az igazgató munkáját, Szigethy-Gyula Sándor töretlen hittel, vasakarattal, hűen édesapjának tett ígéretéhez, folytatta a kórházépítés és -gyarapítás soha véget nem érő programját.

A fejlődést a humánerőforrás bővülése terén is nyomon lehet követni: 1904-ben a betegellátást összesen 7 fős orvosgárda, 37 fős ápolószemélyzet és 24 fős gazdasági személyzet segítette, míg 1934-ben már összesen 17 fős orvosgárda (+27 fős gyakorló orvosi keret), 62 fős egyházi és világi ápolószemélyzet, valamint 53 fős gazdasági személyzet állt rendelkezésre.

Szigethy-Gyula Sándor igazgatóságának talán legnagyobb sikere, hogy 10 évvel a tervek elkészülte után, 1931. október 26-án, végre teljes felszereltséggel átadhatták az új szülészeti osztályt. A 80 ágyas szervezeti egység akkoriban Magyarország egyik legkorszerűbb és legszebb szülészete volt.

Az igazgató azonban nem elégedett meg a több mint 30 esztendő alatt elért eredményekkel. 1935-ben megterveztette az új belgyógyászati, bőr- és nemibeteg

osztályokat, valamint elindította a II. tbc-pavilon és az infektológiai osztály tervezési folyamatait is.

Szigethy-Gyula Sándor az országos, nemzetközi hírnév és egyetemi katedra helyett a kaposvári kórház vezetését választotta, ám a tudomány és innováció ügyét egész életében fontosnak tartotta. Ennek megfelelően már 1904 szeptemberében határozat született annak érdekében, hogy a következő évek költségvetésébe be legyen építve egy olyan keretösszeg, amely a kórházi orvosok tudományos konferenciákon való részvételét lehetővé teszi.

Jelentős innovációnak számított, hogy a kaposvári kórházban – mintegy 10 évvel a röntgensugárzás felfedezése után – már 1907-ben röntgenkészülék működött. Az igazgató közbenjárására Kaposvárott már 1910 decemberében sikerrel alkalmazták az Ehrlich-Hata 606 számú kísérleti gyógyszert, vagyis a Salvarsant a venereás betegek kezelésében.

A kórház falai között – az igazgató támogatása folytán – pezsgő szellemi élet folyt, a kórházi orvosok havi szinten rendeztek szakmai összejöveteleket, kórbonctani alapú esetismertetéseket és megbeszéléseket. Ezen túlmenően a kórház orvosai Kaposvárott és megyeszerte rendszeresen tartottak tudományos ismeretterjesztő előadásokat, például a tüdővész elleni védekezésről vagy az alkoholizmus ártalmairól. Ezekre részben a Szabad Líceumban, részben munkáselőadásokon, szülői értekezleteken és tanítói gyűléseken került sor.

Az igazgató a betegek szellemi épülését is szem előtt tartva kórházi könyvtárat is létrehozott. Nagyfokú szociális érzékenységét mutatja, hogy még a kórházból munkaképtelenül távozó betegek anyagi támogatását is megszervezte.

Szigethy-Gyula Sándor utolsó terveinek megvalósulását azonban már nem érhette meg, mivel 1935. december 22-én, 63 éves korában elhunyt. Halálát tüdőgyulladás okozta. Pótolhatatlan veszteség érte ezzel nem csupán a kaposvári és a somogyi embereket, de a magyar sebészetet is.

Kinevezett utódja a kórházigazgatói székben Rutich Jenő, a kiváló pécsi belgyógyász lett, akire 612 ágyas, magas színvonalú szakorvosi ellátáson nyugvó, korszerű pavilon-rendszerű nagykórházat hagyott. Szigethy külön érdeme volt, hogy a kaposvári kórházban a betegellátás áldozatos napi munkáján túl pezsgő szellemi és tudományos élet is kibontakozott, az innováció, a folyamatos megújulás a mindennapok részévé vált. Szigethy-Gyula Sándor életútja fényes példája annak, hogy a tehetség, a szorgalom, a kitartás, a vasakarat és az altruista szellemiségű, másokért való élet csodákat képes létrehozni még a legnagyobb nehézségek közepette is.

Szigeti-Gyula János és Szigethy-Gyula Sándor életműve jelentős mértékben meghatározta nem csupán Kaposvár, de egész Somogy megye egészségügyének fejlődését. Olyan kórházat hagytak az utókorra, amely minden tekintetben megfelelt a kor kihívásainak, mind infrastrukturálisan, mind humánerő vonatkozásában. A vezetésük alatt tevékenykedő orvosok szakmájuk első vonalába tartoztak a napi betegellátásban és a tudományos munkában egyaránt.

Apa és fia méltán tarthatnak számot nem szűnő tiszteletünkre és megbecsülésünkre.

avagy miért kellett kéjelgésügyi* szabályrendeletet alkotni 1882-ben Somogyban?

„Írásban Osztrák–Magyar Monarchia volt az állam neve, emlegetni viszont mindig csak így emlegették: Ausztria; vagyis azon a néven, melyről ünnepélyes uralkodói eskü-vel lemondott, megtartotta viszont minden érzelmi természetű dologban, bizonyítva, hogy az érzelmek legalább annyira fontosak, mint az államjog, s hogy az előírások nem merítik ki az élet tényleges gyakorlatát. Alkotmánya szerint liberális volt az ország, de klerikális szellemben kormányozták. Klerikális szellemű volt a kormányzat, de sza-badelvű az élet. A törvény előtt minden polgár egyenlőnek számított, de nem mindenki számított polgárnak."

Robert Musil, *A tulajdonságok nélküli ember*

Somogy a 63 vármegye közül kéjelgésügyi statútumával e téren időrendben az elsők között volt az országban. A kéjelgésügy ekkoriban lokális írott vagy íratlan szabályrendszer szerint és felügyelet alatt működött. A települések általában az 1867-es pesti szabályozás alapján készítették el a saját városuk szabályozási adaptációját. A helyi adottságok figyelembevételével készült somogyi szabályrendelet-átdolgozást azonban megelőzte a vármegyei vezetés által kezdeményezett statútum-alkotási pró-bálkozás.

Az alábbi írásban a prostitúció 19. századi helyzetét, megítélését, valamint az 1882. évi 220. sz. vármegyei szabályrendelet közvetlen kiváltó okának történetét vázolom fel. (A témához gazdag szöveg- és vizuális forrásgyűjtemény: Császtvay Tünde, *Éjjeli lepkevadászat*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 382 l.)

Magyarországon, ha egy férfi a 19. században számára ismeretlen településre érkezett és kéjnő szolgálataira tartott igényt, akkor fürdőbe, kávékimérésbe, kávé-házba, fogadóba, szállodába, korcsmába, kéjnőtanyára, bordélyházba, külterületen csárdába kellett csak betérnie, és ha volt rá pénze, valószínűleg talált is megfelelő hölgyet. Egy korai, 1817-es rendelkezés szerint korcsmánként két kéjhölgy volt alkal-mazható. (Linzbauer Ferenc Xaver, *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, Budae, 1861, 2051. pont.)

Pesten és Budán az 1840-es évektől kezdtek kialakulni a klasszikus értelem-ben vett bordélyok. A tényleges bordélyházi rendszer fokozatosan épült ki a század első harmadától, az úgynevezett kéjnőtanyákból. Ezekben néhány prostituált állt össze közös lakás- vagy ház együttes bérlésére. Hasonlókból vagy a saját maguk által

* „KÉJ: a kedélynek gyönyör – vagy örömérzete, melyet bizonyos kecsegtető benyomások szülnek. Jelent különösen finomabb érzéki és szellemi gyönyört"; „KÉJHÖLGY: Szabad életű nőszemély, ki a nemi ösztön kielégítésének kéjeivel kínálkozik. Kíméletes és gyöngédebb kifejezés a kurva, szajha stb. nevezeteknél, melyet az irodalmi és nemesebb társalgási nyelvben is csínjával hasz-nálni lehet"; „KÉJLEÁNY: Szabad életű leány, szabad személy, ki női szemérmét áruba adja, kéjhölgy, kéjnő. Alsóbb köznyelven: kurva, szajha, rima, ringyó." Czuczor Gergely–Fogara-si János, *A magyar nyelv szótára*, Pest, 1865, III. köt., 479–481.

kiválasztott házakból idővel egyes vállalkozók hozták létre a bordélyokat, s ezzel lassan intézményesült a szexuális piacnak ez a szegmense. A bordélyháznak kiszemelt épületeket az új rendeltetésének megfelelően alakították át. (Lásd bővebben: Forrai Judit, *Nemibetegségek és prostitúció elleni küzdelem rendészeti és egészségnevelési módszerekkel a XVIII. századtól a kiegyezésig /szemelvények/*, Egészségnevelés, 1990. május–június, 132.)

Az írásban érintett korszak „átlagemberét", mondhatni a magyarországi polgári ethosz megtestesítőit három alapvető szempontból irritálhatta az akár engedéllyel, akár anélkül tevékenykedő prostituáltak (hivatalos iratokban és a sajtóban általában: szabad személyek, kujtorgók, gyanús nők, prostitúciót űzők, kéjnők, kéjleányok megnevezéssel) és a bordélyházak léte.

Egyrészt a többség a nyilvánosság előtt erkölcsi okokra hivatkozva utasította el a prostitúció minden formáját, a kicsapongásra alkalmat adó életmódot.

Másrészt rendészeti okokból: mondván, hogy a bordélyházak a bűnözés melegágyai, az itt tevékenykedők pedig a nem éppen megbecsült foglalkozásukon kívül sem feddhetetlenek – a titkos kéjelgőkről már nem is szólva.

Harmadrészt egészségügyi okokból: a nemi betegségek ez idő tájt rohamosan terjedtek, és sokak egészségét súlyosan károsították a közönségesen bujakórnak (a lágyfekély, a kankó, azaz a gonorrhoea vagy a tripper és a szifilisz orvosi elkülönítése csak a korábbi évszázadok alatt ment végbe) nevezett különféle tünetegyüttesek. Nemcsak a fegyveres erők állományába tartozók (mint az egyik legfőbb vendégkör) szenvedték meg a sokszor halálos kór fájdalmas tüneteit, hanem a civil lakosság jelentős részének termékeny korban lévő, mindkét nembeli tagjai is érintettek voltak, gyakorlatilag társadalmi rétegtől függetlenül.

Mindezek idővel arra késztették a hatóságokat, hogy a prostitúció ügyét jogszabályokkal rendezzék – reményeik szerint véglegesen. „A prostitúció rendszabályozásának mikéntje a lehető legfontosabb társadalmi és közegészségi probléma, nem lehet csodálkozni, hogy újabb időben a szakemberek körében mindig több és több hang merül fel arra nézve, hogy a prostitúció rendszabályozása nemcsak hatósági intézkedések által történjék, mint eddig, hanem törvényhozásilag egyöntetűleg rendeztessék" – olvashatjuk mindezt a korszak kiváló lexikonja, a *Pallas* egyik 1897-es kötetében dr. Marschalko Tamás jogtörténész tollából, a prostitúció tárgyszó magyarázatának végén.

1867 a kiegyezés éve volt. Vagy még inkább a kiegyezés*eké*. Mert nemcsak Magyarország és Ausztria között jött létre megállapodás. A politikai egyezkedések mellett nem egy, a polgári életet meghatározó konkordátum született.

1867. október 31-én látott például napvilágot a Pest Szabad Királyi Város Tanácsa által kibocsátott rendelet a *Szabályok a kéjelgésről, bordélyházakról és kéjhölgyekről* címmel. Magyarországon az újkorban ez volt az első életbe lépett, prostitúciót szabályozó városi törvényhatósági statútum. A későbbiekben pedig ez lett nemcsak Budapest, hanem országszerte más városi, valamint vármegyei törvényhatóság prostitúciós szabályrendeleteinek mintája.

Egyfajta *kiegyezés* volt ez is: hiszen a hatalmon lévő elitek kénytelenek voltak részletes jogszabályban rögzítetten kiegyezni a „legősibb mesterség" kiirthatatlan, egyre nyíltabb formáival, annak érdekében, hogy esélyük legyen legalább egy részének mederben tartására. Ezért jórészt továbbra is legalizálták a pénzért kapható „szerelmet", így próbálva mind jobban ellenőrzés alá vonni a jelenséget. A pesti szabályrendeletet követően a vármegyei törvényhatóságok egy ideig még nem kényszerültek életbe léptetni hasonlókat, a jóval kisebb méretű kéjelgési „ipar" és a helyi szokásjog egy időre elegendőnek mutatkozott – legalábbis látszólagosan – a prostitúció megfelelő mederben tartására. 1867-ben azonban a nagyvárosi Pesten – vonatkozó törvény hiányában – már kénytelenek voltak saját hatáskörben megoldani a kéjelgés „jóravaló polgárok" által tolerálható részének szabályozását.

A prostitúció létét, illetve fajtáit jelentősen befolyásolják a gazdasági folyamatok, de közvetlen hatással van rá a jogi szabályozás, a szokások módosulása is, tehát mint társadalmi jelenség állandó kölcsönhatásban van a változásokkal.

A 19. század utolsó harmadában az alig-alig városiasodó, polgárosodó Somogyban, Magyarország ezen agrárjellegű vármegyéjében is olyan gazdasági-társadalmi átalakulások következtek be, amelyek belügyminisztériumi nyomásra maguk után vonták a bordély- és kéjelgésügy törvényhatósági szintű jogszabályi rendezését. A politikai elit nem akart, illetve inkább nem mert külön törvényt alkotni erről a konfliktusokkal terhes jelenségről. Ezzel pedig próbálta elkerülni, hogy napi pártpolitikai ügy váljon belőle – mindmáig ez a helyzet.

A *rend*, a *rendszerezettség* a legtöbb társadalom érték*rend*jében a prioritások között szerepel. A korszakban az állam ezt a *rend*szeréből adódó – működéséhez alapvetőnek tartott – igényt érvényesítette a *szexuális rend* dimenziójában is, amely a házasságban és a *rend*szabályokkal mederben tartott prostitúcióban öltött testet. Úgy vélték, hogy a *rend*észeti, közigazgatási és egészségügyi hatóságok által nyilvántartásba vett – tehát *rend*szerbe illesztett – prostituált felett normatív felügyeletet lehet gyakorolni, amellett, hogy ezzel remélték a lakosság óriási mértékű venereás fertőzöttségét megállítani, de legalábbis lassítani.

A vizsgált korszakban ennek a gyakorlatban legjobban a bordélyházak, a bordélytelepek kéjnői, valamint az egészségügyi lappal ellátott kéjhölgyek, bárcás magánkéjnők feleltek meg. Mellettük azonban virágzott az illegális, az olcsóbb, a hatóságok előtt többé-kevésbé titokban maradó kéjelgési piac is, amely kapacitásában sokszorosan felülmúlta a kényszerűségből, illetve gyakorlati okokból megtűrt intézményes, majd idővel az egyéni engedélyezett prostitúciót is.

A hivatalos nyilvántartásba vétel mellett (sokszor kényszerűségből) döntő, bejegyzett prostituált a 19. század második felében lépésről-lépésre olyan társadalmilag szükséges alkotóelemmé vált, aki felett a rendészeti-egészségügyi és közigazgatási kontrollt, illetve-felügyeletet könnyebb volt érvényesíteni. (Villa Renzo, *A prostitúció mint történettudományi probléma*, Világtörténet, 1982, 1. sz., 125.) A közigazgatási, egészségügyi és rendészeti hatóságok igyekeztek rákényszeríteni a „szerelmi szabadfoglalkozásúakra" (Halász Imre is használja ezt a 19. század utolsó

harmadában már előforduló megfogalmazást – Halász Imre, *Nyaralás, idegenforgalom és a „szerelmi szabadfoglalkozásúak”*, História, 1983/3. sz., 13–15.) a többség akaratát: azaz ha már a tevékenységük meggátolhatatlan, akkor azt legalább minél korlátozottabb térben és időben, az illetékesek által ellenőrizve végezzék. (Több száz forrásrészlettel és jó összefoglalással az európai – benne a magyar – reglementációs folyamatokról és a 19. század utolsó harmadának budapesti bordélyhelyzetéről is: Császтvay Tünde, *Sietős lesifotók*. In *Mindennapi regények – Regényes mindennapok*, összeállította, kiadta, jegyzetelte, a bevezetőt írta: Császтvay Tünde, 1–2. köt. Budapest, 2010 [2011], 3–33., Budapesti Negyed, 2010. őszi-téli szám; valamint Császтvay Tünde, *Bordélyvilág a békebeli Budapesten. A prostitúció társadalomtörténete a 19. századvégen, a 20. századelőn*, Rubicon, 2011/1. sz., 16–34.; Császтvay Tünde, *Nuditások szent borzalma. Fringiakötés a prostitúció ellen a 19. század utolsó harmadában és a századfordulón*, Kortárs, 2012/11. sz. – *a Szerk.*)

A prostitúció számos formája közül a bordélyházi csak az egyik. A klasszikus bordély a szobákon és kiegészítő helyiségeken kívül rendelkezett egy (esetleg több) közösségi szobával, teremmel, az úgynevezett szalonnal, ahol a vendégek egyéb (például zenés, esetleg táncos) szórakoztatása történt. Itt a tulajdonos vagy a bérlő rendszerint ételek és főleg szeszes italok biztosításával további bevételre tehetett szert, még ha az utóbbiakat a statútumok tiltották is.

A prostitúcióval kapcsolatos lényegesebb törvények a dualista korszak elejéről

A magyar állam igyekezett törődni polgárai, adófizetői egészségével, és ennek során érintőlegesen a prostitúcióra is muszáj volt kiterjednie a figyelmének a lakosság nagyszámú megbetegedése miatt. A kiegyezést követő években a törvények azonban csak a minimális szinten foglalkoztak a kéjelgésüggyel vagy a közvélekedésben szorosan (bár tévesen), szinte kizárólagosan a prostituáltak által terjesztettnek tulajdonított nemi betegségekkel.

Az 1876. évi XIV. tc. *A közegészségügy rendezéséről* XII. fejezetében – amely a *Járványok és ragályok* címet viseli – rendelkezik közvetlenül a bujakór elharapódzása esetén a hatóságok teendőiről, illetőleg a kéjelgési ügyről. A 89. § a helyi közigazgatási vezetők feladatává tette, hogy a bujakórnak – mint ragályos betegségnek – nagyobb mérvű elterjedése esetén a megfertőződötteket vegyék kényszergyógykezelés alá (hogy mekkora létszámtól vagy aránytól, azt nem közölték). Akinek vagyoni helyzeténél vagy „házi viszonyainál” fogva otthonában nem volt megoldható a kezelése, azt a legközelebbi polgári, sőt ha ez nem lehetséges, akkor katonai (!) kórházban volt kötelező gyógyítani a teljes felépüléséig. A következő paragrafus előírása szerint a kór fokozott előfordulása (szintén nem tudható, szám vagy arány szerint ez mit jelent) esetén államköltségen „szükség-kórházak” voltak felállítandók, főleg

olyan vidéken, ahol a rendszeres hatósági óv- és gyógyintézkedések nem vezettek eredményre, azaz a bujakórt nem tudták visszaszorítani, és a közelben nem működött kórház. Ezeket az ideiglenes kórházakat a ragály megszűnte után azonnal fel kellett számolni. A 91. paragrafus szerint, ha a kéjelgési ügy a közegészségügyre vonatkozott, úgy rendelettel volt szabályozandó (1876. évi XIV. törvény-czikk a magyar büntető törvénykönyv a kihágásokról, *Magyar Törvénytár, 1875–1876. évi törvényczikkek*, Budapest, 1896, 379.).

Az 1879. évi XL. tc., a *Büntető törvénykönyv a kihágásokról* VII. fejezete – amely *A* közrend és a közszemérem elleni kihágások címet viseli – 81. §-a alapján egy hónapig terjedő elzárással büntethették azt a kéjnőt (hogy ki számít annak, azt nem definiálták), aki a hatósági szabályokat nem tartotta be (hogy melyeket, azt szintén nem részletezték – 1879. évi XL. törvény-czikk a kihágásokról, *Magyar Törvénytár, 1879–1880. évi törvényczikkek*, Budapest, 1896, 204.). Az ilyen kihágási ügyeket – többek között – a közigazgatási hatóság feladatkörébe utalta az 1880. évi XXXVII. tc. 41. §-ának 1. pontja – XVII. törvény-czikk a büntető törvénykönyvek életbeléptetéséről, *Magyar Törvénytár, 1879–1880. évi törvényczikkek*, Budapest, 1896, 325.).

Az 1882-es somogyi prostitúciós statútum közvetlen előzményei

Az 1870-es években Somogy vármegyében a helyi közigazgatási hatóságok az ipartörvény alapján jártak el az intézményesült „örömtanyák" üzemeltetőivel szemben, azaz valószínűleg csak bejelentési és adózási kötelezettség terhelte a bordélyosokat – mint általában a szabadon gyakorolható ipart. Mindez Flesch Fülöp bordélyházának egyik Kaposváron belüli áthelyezése kapcsán derül ki az alispán számára. Csépán Antal (Nagybajom, 1808. szeptember 22. – Jákó, 1903. augusztus 22., Somogy vármegye alispánja 1865-ben és 1867–1889 között) utasította Bárány Gusztáv polgármestert (?, 1822? – Kaposvár, 1886), aki 1873 és 1878 között volt a város polgármestere, hogy törölje ezt a vállalkozást az iparlajstromból. (Ez azonban nem jelentette megszüntetését.)

1880-ban mindhárom kaposvári nyilvánosházat – amelyek mind a kórház közelében működtek – már évek óta adózó vállalkozásként tartották számon. Sajnos nem ismert, hogy milyen rendőri és városi határozatok szabályozták működésüket, mindenesetre a helyi hatóságok ellenőrizték őket, tehát legálisan nyújtották szolgáltatásaikat. Elismert, de csak megtűrt státuszuk volt, még ha ez utóbbi nem is jogi kategória.

Az érintett somogyi települések (főleg Kaposvár és a járási székhelyek, köztük alaptörténetünk helyszíne, Nagyatád), illetve a vármegye vezetői (illetve a rendészeti, közigazgatási és egészségügyi hatóságok) a bordélyházak és a kéjnők miatt állandóan két malomkő közt őrlődtek. A prostituáltak ugyanis egyrészt társadalmi

igényt elégítettek ki (különben nem lett volna rájuk kereslet), másrészt viszont a lakosság egyes csoportjainak ellenszenvével szembesültek; ez utóbbinak az érdekeltek sokszor hangot is adtak. Kétségtelen azonban, hogy ezeket nem feltétlenül lehet a teljes lakosság általános véleményeként értelmezni, ugyanis a fennmaradt levéltári források éppen a kriminális és kirívó eseteket őrizhették meg.

Berta Gábor nagyatádi korcsmáros 1880-as évek eleji esete – többek között – a civil kurázsinak is kiváló példája.

De azt is látni kell, hogy egy viszonylag kis ügyből kifolyólag – minisztériumi felszólításra – jelentős somogyi jogszabályalkotás történt. Ez a statútum lényegesebb módosítás nélkül 1928. április 30-ig, azaz közel fél évszázadig határozta meg Somogy vármegye legális prostitúciós piacát és részben a hatóságoknak a titkos kéjelgéshez való viszonyát. A kiváltó eset rávilágít a dualista korszak járási és vármegyei vezetőinek „hozzáértésére" is.

*

Az alább ismertetett, 1880-as évek eleji nagyatádi eset elindítója, Flesch Fülöpné (született Leipnik Anna) családja a legrégebbi bordélyosok közé tartozott Somogy vármegyében. Fleschék első kaposvári bordélyházát a 19. század közepén, illetve az 1860-as években a Toponári utcában (később a Fő utca keleti vége) működtették.* Ezt követően különböző időszakokban a megyeszékhelyen számos más épületben létezett nyilvánosházuk. 1880-ban már évtizedek óta tartottak fenn bordélyházat Kaposvárott. Számos alkalommal meggyűlt a bajuk a tevékenységüket ellenzőkkel, illetve a település vezetőivel, azonban a városvezetők annak tudatában, hogy az intézmény részben az egészségügyi és a helyi társadalmi konfliktusokat is levezeti, rendszerint – a közérdeket hangoztatva – kiálltak a bordélyok fennmaradása mellett.

Flesch Fülöpné 1880-ban mégis Nagyatádra kért és kapott kéjnőtartási engedélyt. (Ez valószínűleg bordélyház üzemeltetését jelentette a Rinya-parti községben.) Fleschné azonban rosszul mérhette fel vállalkozásának társadalmi környezetét, mert a kuncsaftok egy jelentős része továbbra is a korcsmákban és egyéb hasonló helyeken pincérnőként, szolgálóként, szakácsnőként, cselédként foglalkoztatottaknál kereste a bordélyházinál jelentősen olcsóbban megvásárolható „szerelmet", így üzlete alig jövedelmezett (MNL, SML IV. 405. b. 5259/1880. Flesch Fülöpné feljelentése 1881. január 3).

Az adott évben Nagyatádon 2795, a járásban 44 136 fő volt a jelenlévő népesség. Életkori és házassági adatok híján azonban nehéz lenne megbecsülni a potenciális kuncsaftok számát, illetve az „örömtanya" vonzáskörzetét.

Fleschné – mint öntudatos, tevékenysége után adózó állampolgár – 1880 novemberében feljelentést tett a Nagyatádi járás főszolgabírói hivatalánál a nagyatádi

* Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL, SML) IV. 405. b. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai (a továbbiakban IV. 405. b.), 2620/1880. Gyűjtőszám: 1529/1882; Az itt jelzett szolgabírák működési idejére lásd: Nagy Lajos, Levéltári kis tükör, III. kötet, 886–890. (Kézirat az MNL, SML-ában) – Ezek alapján tehát nem lehet pontosan datálni a kaposvári bordélyok legális működésének kezdetét, más forrás erről pedig nem került elő.

titkos prostitúciónak teret adó helyek üzemeltetői ellen. Jelezte, ha a közigazgatási vezetők továbbra is eltűrik az egyébként nemi betegségeket is terjesztő, nem legális kéjnők tevékenységét, úgy az ő üzletének vége. Ez pedig nem lehet a község érdeke sem, állította, és kérte az inkriminált személyek eltávolítását a településről. A járási szolgabíró, Tallián Gyula (vizeki Tallián Gyula György, Szentbenedek, 1848. március 13. – Kutas, 1927. augusztus 15. – 1871 decemberében a Nagyatádi járás szolgabírájának választották és 1886-ig szolgált ebben a tisztségben, 1887 és 1889 között pedig a járás főszolgabírája volt, 1889. december 17-én Csépán Antal utódjaként ült az alispáni székbe, 1893. május 29-én somogyi főispánná nevezték ki, amely tisztséget 1906. február 10-ig töltötte be) alapvetően respektálta Fleschné kérelmét. Hivatali hatalmánál fogva betiltotta a nagyatádi korcsmáknál és fogadóknál a „szabad személyek" alkalmazását (de kitoloncolásukról nem kerültek elő adatok). Tallián szolgabíró azt is elvárta, hogy amennyiben ezt követően korcsmai stb. prostituáltakról lenne valakinek információja, az tudassa vele.

Ez utóbbi felhívásnak Fleschné rövidesen eleget is tett, és engedély nélküli kéjnőtartás miatt feljelentett négy helybeli lakost, akiknél egy-egy „szabad személy" volt alkalmazásban (MNL, SML IV. 405. b. 5259/1880. Flesch Fülöpné feljelentése 1881. január 3.). Mást nem nagyon zavarhatott a helybeli „zugkéjnők" tevékenysége, mivel sem az eljárás során, sem azon kívül nem keletkezett az inkriminált esethez csatolt irat.

A feljelentésre Tallián szolgabíró néhány emberével hivatalból felkereste a megnevezett helyszíneket és megvizsgálta őket, illetve kikérdezte az üzletek tulajdonosait, valamint a feltételezett titkos prostituáltakat.

Az egyik bevádolt személy elismerte, hogy korábban tényleg kéjnőként kereste kenyerét ugyanazon a helyen. Fleschné panaszát az érintettek meghallgatása után a szolgabíró végül is nem látta bizonyítottnak, mert nem sikerült beigazolni a kéjelgést. (Ezt egyébként máskor sem volt egyszerű, ugyanis az engedéllyel nem rendelkező kéjnőnek mindig is az volt az elemi érdeke, hogy kiléte ismeretlen maradjon a hatóságok előtt.) Bizonyítottság hiányában tehát Tallián Gyula nem tudta és/vagy nem akarta a jóval olcsóbb illegális kéjelgőket azonnal kivonni a helybeli szexpiacról. Négy nő ellen viszont erkölcstelen életmódjuk miatt (értsd: gyakran váltogatták alkalmi szexpartnereiket) eljárást helyezett kilátásba. Hogy a nők ezért ellenszolgáltatást kaptak volna, azt – bár az érintettek és környezetük nyilván tudatában voltak a lányok életmódjának – nemigen lehetett alátámasztani.

A szolgabíró viszont a kéjnők munkaadóival szemben fel tudott lépni az üzleti tevékenység kiterjesztése miatt, ha a „melléküzemági", engedély nélküli szexuális ipart fel akarta volna számolni. (A feltételes mód jelzi, hogy ennek megvalósulásáról nem került elő forrás.)

„Hősünk", Berta Gábor volt Fleschné egyik feljelentettje, akit Mahon Ilona titkos kéjnő tartása miatt nevezett meg, de mint az alább olvasható, a korcsmáros végül egy másik alkalmazottja miatt marasztaltatott el (MNL, SML IV. 405. b. 5259/1880. 1881. január 5-i jegyzőkönyv).

Miután a szolgabíró „mindent megfontolt, mindent meggondolt", 1881 februárjában első fokon ötven forint bírságra ítélte Berta Gábort iparkihágásért, ugyanis engedély nélkül alkalmazta Orloff Linát kéjleányként. (Viszonyítási alap az összeg nagyságához: a *Somogy* című, hetente megjelenő lap éves előfizetése öt forintba, egy lapszám 10 krajcárba került. Németh Ignác kaposvári polgármestert pedig ebben az évben ugyancsak ötven forintra büntették, igaz őt „széksértésért", azaz nem odavaló törvényhatósági közgyűlési beszédért, viselkedésért.) A kéjnőt tartó korcsmáros azonban a régóta fennálló gyakorlat, illetve a szokásjog alapján fellebbezett a véleménye szerint méltánytalan és tetemes összegre rúgó büntetés ellen.

A korabeli eljárásrend szerint az adott ügyben másodfokon a vármegye alispánja döntött. Csépán Antal nem sokat teketóriázott, és egyetértve Tallián szolgabíróval, helyben hagyta a büntetés összegét. A történethez tartozik, hogy időközben – a korcsmáros fellebbezése folytán – Tallián Gyula húsz forintra (azaz az eredeti összeg 40%-ára) mérsékelte volna a büntetést, de ezt az engedményt végül elsodorták az események (MNL, SML IV. 405. b. ?/1881. Gyűjtőszám: 25150/1921.). Az alispán tehát nem kérdőjelezte meg beosztottja jelentős összegről szóló döntését, pedig annak indoklását tévesnek minősítette. Hangsúlyozta ugyanis, hogy a szolgabíró a szóban forgó ügyet hibásan vette iparkihágásnak, mert a prostitúció nem szabadon gyakorolható ipar, hanem engedélyköteles és hatósági felügyeletet igényel. Hogy milyen engedély és milyen hatósági felügyelet szükségeltett volna, arra a bőségesen rendelkezésre álló források nem adnak választ, és arra sem, hogy a szolgabíró tudta-e, hogy az alispán pontosan mit értett ezeken.

De Berta korcsmáros nem nyugodott bele az alispáni ítéletbe se. (Nem ismert, hogy esetleg jogtudó állt-e mögötte, de valószínűnek tartom, hogy igen.) Az ügyben harmadfokon a Belügyminisztériumban lehetett eljárni. Az üggyel legfelső szinten foglalkozó Prónay József államtitkár számára teljesen egyértelmű volt a jogi helyzet, ugyanis ekkor még nem létezett kéjnőtartást tiltó jogszabály az illető helyen, így a büntetésnek nem volt semmiféle jogi alapja: „Mert a megyének hatályban levő bordélyházi szabályrendelete nem lévén; az eddigi szokás pedig az 1880: XXXVII-ik tc. 3. §-a által hatályon kívül helyeztetvén elmarasztalt az I és II fokú ítéletekben fölhozottak alapján büntethető nem volt; ellenben büntetendő volt a föntebb idézett § értelmében" (MNL, SML IV. 405. b. 159/1881. Gyűjtőszám: 25150/1921.; XXXVII. törvény-czikk a magyar büntető-törvénykönyvnek /1878: V. t. cz. és 1879: XL. t. cz./ életbe léptetéséről. Szentesítést nyert 1880. június 15-én. Kihirdettetett az országgyűlés mindkét házában 1880. évi június 21-én, *Magyar Törvénytár. 1879–1880. évi törvényczikkek*, Budapest, 1896, 316.).

Azaz Berta esetében a nulla poena sine lege (nincs büntetés törvény nélkül), illetve a nullum crimen sine lege (nincs bűncselekmény törvény nélkül) jogelv érvényesült. Amit törvény (itt alsóbb jogszabály) nem nyilvánított büntetendő cselekménynek, magatartásnak, azt jogilag nem lehetett kihágásnak vagy bűncselekménynek tekinteni.

Az alispán az államtitkár leiratát megismerve igyekezett a törvényhozókra

hárítani a felelősséget, mivel nem létezett felsőbb jogszabály sem a prostitúció műveléséről, sem a hatósági kezeléséről (MNL, SML IV. 405. b. 116/1881. és 159/1881. Gyűjtőszám: 25150/1921.).

Bár Berta Gábor harmadfokon megtalálta az igazát Tallián Gyula szolgabíró, illetve Csépán Antal alispán véleményével szemben, mégsem lehetett teljesen elégedett. Prónay ugyanis jelentős összegű büntetést (huszonöt forintnyit, ami nemfizetés esetén ötnapi elzárást jelenthetett) rótt ki Bertára, mert a nála alkalmazásban lévő Orloff Lina „kéjnőnek jelzett" személy nem rendelkezett cselédkönyvvel. Jogilag tehát az ügy azt jelentette, hogy az iratoknak rendben kell lenni, de a szokásjogon működő prostitúció továbbra is megtűrendő (Nagyatádon is), ha nincs jogszabály róla.

Az eset kapcsán az államtitkár végezetül jelentős feladatot adott a nem szakszerűen eljáró alispánnak: felszólította, hogy Somogy vármegye illetékes vezetői – a hasonló esetek elkerülése érdekében – mielőbb alkossanak a bordély- és kéjelgési ügy szabályozására rendeletet. Az alispán jogos felvetését (hogy a törvényhozásnak lenne feladata lépni) válaszra sem méltatta. Kimondható azonban, hogy ez a hivatali fiaskó (amely az 1881. augusztus 15-ei Prónay-féle levéllel zárult) lett a kiváltó oka annak, hogy Somogyban megszülessen a kéjelgésügy jogszabályi rendezése (MNL, SML IV. 405. b. 159/1881. Gyűjtőszám: 25150/1921. Az államtitkár az 1870: XIII. tc. 70. §-a alapján rótta ki a bírságot).

Egyébként a Belügyminisztérium – észlelve a prostitúcióból adódó konfliktusok sokasodását – már 1878 áprilisában felszólított minden főispánt, hogy mutasson be kéjelgésügyet szabályozó tervezetet. Ezzel együtt küldött egy négy fejezetből, összesen harmincnégy paragrafusból álló *A kéjelgés felett gyakorlandó rendőri felügyelet tárgyában született szabályrendelet-tervezet*et, valamint mellékelt egy hét paragrafusból álló utasítást. Csatolt még egy tizennégy pontot tartalmazó kérdőívet is, amelyekre konkrét válaszokat vártak. A minisztériumi ajánlás csak részben használta fel az 1867-es pesti, 1878-ban pedig már fővárosi, módosított rendeletet. Somogyban rögtön össze is ült a vármegyei közegészségügyi bizottság és megbízta dr. Szigeti János közkórházi igazgatót, hogy elnökletével egy általa összeállított bizottságot alakítson a statútum kidolgozására (MNL, SML IV. 401. b. Somogy vármegye főispánjának általános iratai [a továbbiakban: MNL, SML IV. 401. b.], 61/1878.). A bizottság működéséről azonban még nem kerültek elő dokumentumok, de valószínűleg érdemi munkát nem végeztek, ugyanis az 1882-es prostitúciós szabályrendelet készítésekor fel sem merült tevékenységük hasznosítása.

Az 1882-es Somogy vármegyei prostitúciós szabályrendeletről

1881 augusztusától tehát – a helyzet mielőbbi megoldására – Csépán Antal körlevélben kérte a többi vármegye alispánját, ha nekik van kéjelgési vagy bordély-

ügyi statútumuk, akkor azt haladéktalanul küldjék meg hivatalának. Fejér, Pest–Pilis–Solt–Kiskun és Zemplén arról értesítette a somogyi alispánt, hogy náluk ilyen szabályrendelet még nincs, Biharé pedig ekkor éppen a Belügyminisztériumban volt.* (Utóbbi életbe léptetéséről egyelőre nem sikerült forrást vagy publikációt fellelnem.) Az alispán emellett felszólította a vármegyében élő, az ügyben hivataluknál fogva közvetlenül érintetteket a szabályrendelet-tervezet kidolgozására. A tervezet készítésére felhívó leveleket 1881. december 26-án (tehát karácsony másnapján) küldte szét.

Hat tervezet készítőjének munkája maradt fenn, tartalmuk és terjedelmük nagyon eltérő. Több orvos és főszolgabíró alapos történeti, rendészeti, valamint egészségügyi indoklással állt elő a szabályrendelet megalapozása érdekében (ezeket terjedelmi okokból külön írásban célszerű ismertetni).

Tallián Gyula, a Nagyatádi járás szolgabírája, aki akaratlanul is katalizátorszerepet töltött be a vármegyei rendelet létrejöttében, talán szándékosan értette félre a felkérést. Mindössze azt közölte, hogy „a prostitutió ügyében tapasztalaton alapuló nézeteket nem közölhetek, járásomban bordélyház nem lévén". Pedig kéjnők egyéb helyeken szép számmal működtek szolgálati területén és nem is problémamentesen, a felszólítás pedig nem csak a bordélyházak szabályozásának kidolgozására vonatkozott. Fleschnének ekkor már nem működhetett a nagyatádi bordélya, vagy üzletét nem minősítette annak a szolgabíró (MNL, SML IV. 405. b. 11493/1881. Gyűjtőszám: 21150/1921.).

A dr. Szigeti János, a kaposvári kórház igazgató-főorvosa által jegyzett (a pesti szabályrendeleten alapuló) és az alispán által beterjesztett prostitúciós szabályrendelet-tervezetet Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1882. február 6-i ülésén fogadta el, változtatás nélkül (MNL, SML IV. 402. a. Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvei /a továbbiakban IV. 402. a.,/ 29/1882. kgy., február 6.). A Belügyminisztérium a megküldött tervezethez csak néhány kisebb kiegészítést írt elő, és 1882. május 28-i dátummal megerősítette azt. Végül a törvényhatósági bizottság augusztus 7-én tartott évnegyedes gyűlésén határozott a szabályrendelet életbe léptetésének utolsó aktusáról, azaz a vármegye hivatalos lapjában való kihirdettetéséről. (MNL, SML IV. 402. a. 220/1882. kgy., augusztus 7.; *Szabályrendelet A bordélyházakról és a kéjelgési (prostitúció) ügyről*, Megyei Híradó, 1882. augusztus 27. 1–2., szeptember 3, 1. – Szövegét lásd még: Récsei Balázs, *A kéjelgésügy szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus első felében*, In *Somogy megye múltjából. (Levéltári évkönyv, 30.)*, Kaposvár, 1999, 333–338.!)

* MNL, SML IV. 405. b. 116/1881. Gyűjtőszám: 25150/1921. Az iratcsomó tartalmazza egy új Somogy vármegyei „*Kéjelgési (prostitucio) szabályrendelet*" 1914. évi előkészületi munkáit is. Ekkor a vármegyék többsége megküldte a saját prostitúciós statútumát. Ezekből időrendben csak a 19. századikat említem. Torontál: 1884, Abaúj-Torna: 1885, Jász-Nagykun-Szolnok: 1885, Pest-Pilis-Solt-Kiskun: 1887, Nyitra: 1890, Trencsén: 1892, Ugocsa: 1893, Szatmár: 1894, Hunyad: 1895, Győr: 1896, Máramaros: 1896, Szepes: 1897, Vas: 1897, Zala: 1898, Alsó-Fehér: 1899, Zemplén: 1900. – A vármegyei szabályrendeletek sorában a somogyi az 1882-es megjelenésével így az elsők között van. Annak igazolása, hogy esetleg a legelső lenne, további kutatást igényel.

A bordélyházakról, a kéjnőkről és a tiszti orvosok teendőiről szóló vármegyei szabályrendelet negyvenegy paragrafusát tehát három részre tagolták. A statútum tartalmi egységei is követték a fővárosi előzményének beosztását, azzal a különbséggel, hogy a somogyiban nincs a kerületi főorvosok feladataival foglalkozó külön rész, valamint hiányzik *A kapitányi hivatalok teendőiről* és *A kerületi rendbiztosok teendőiről* szóló IV., illetve V. fejezet. (Ezek – értelemszerűen – más vármegyék szabályzataiban sem szerepelnek.) A másik alapvető eltérés abból adódott, hogy a fővárosban legálisan működhettek bordélyházakhoz nem tartozó magánkéjnők (Miklóssy János, *A budapesti prostitúció története*, Budapest, 1989, 41.), míg Somogy vármegyében nem (lásd az 1882-es *Somogy vármegyei szabályrendelet* 1. §-át!). Az utóbbi tehát minden legális bordélyházon kívüli kéjelgést megtiltott, így a korcsmárosok stb. (köztük Berta Gábor) ezután nem alkalmazhattak üzletükben prostituáltat.
A jogszabály alkotói feltétlenül el akarták különíteni a nyilvánosházakat a vendéglátóhelyektől. A bordélyházban szeszes italokat nem szabadott kiszolgálni és zajos mulatságot (zenével vagy anélkül) sem lehetett tartani (lásd a 9. §-t!). Ez részben a titkos vagy alkalmi prostitúció fészkeinek számító korcsmák, kávéházak, fogadók, szállodák stb. profilbeli elkülönítését célozta a kéjházaktól, részben az élvezetek halmozásának, a tivornyázásoknak a szexuális üzlettel való elegyítését volt hivatva gátolni, mert ezek a polgári értékrendbe együttesen nem voltak beilleszthetőek, illetve meg kívánták akadályozni az esetleges bűnelkövetést. Mindazonáltal valószínűsíthető, hogy az alkoholtartalmú italok árusítása és/vagy fogyasztása – a tiltás ellenére is – a bordélyokban mindenkor jellemző volt. Ezt indirekt módon igazolja számos rendelkezés is. A belügyminiszter egy 1900-ban kiadott rendelete szerint például a közrendet, a közerkölcsiséget, a közegészséget romboló nyilvánosházi szeszfogyasztás még jövedéki bevételi hiányokat is előidézett. A polgári és rendőri hatóságoknak szigorúan fel kellett volna lépniük a bordélyházi italozásokkal szemben. (73.758/1900. B. M. sz. körrendelet, *A bordélyházakban űzött tilosital-kimérések megakadályozása tárgyában*, Belügyi Közlöny, 1900. szeptember 28, 385. – Ilyen jellegű dokumentumok Somogyból eddig nem kerültek elő.)
Érdemes megemlíteni még, hogy a somogyi szabályrendelet csak a háromezer főnél népesebb településeken engedte meg bordélyház üzemeltetését, Nagyatád pedig 1881-ben ezt a lakosságszámot – az 1881. évi népszámlálás szerint – még nem érte el.

A Somogy vármegyei prostitúciótörténet szokásjog alapján működő korszaka lezárásának margójára

A jogalkotók általában csak követik az eseményeket, s mire jogszabályok segítségével reglementálni akarják őket, azok addigra már sokszor el is avulnak. A prostitúcióval is ez volt a helyzet. Az 1882-es *Somogy vármegye területére szóló bordélyházi szabályrendelet* is egy átstrukturálódó társadalomban, illetve gazdasági

környezetben próbált – sikertelenül – állandónak vélt normákat kanonizálni abból a célból, hogy a hatalmon lévők könnyebben kezelhessék a nemi betegségek által keltett állampolgári elégedetlenségeket és a polgári erkölcs által kényszeredetten még tolerált, közrendet nem bolygató, bordélyházi „szabad szerelem" fenntartását.

A következő években, évtizedekben a legális nyilvánosházakon kívül működő, államilag finanszírozott egészségügyi ellátással felügyelt prostituáltakkal szemben a hatóságok egyre elnézőbbek lettek (amennyiben nem terjesztettek nemi betegségeket), mivel jelentős igény mutatkozott szolgáltatásukra. Mindez odavezetett, hogy Kaposvárott az 1910-es évek elején hivatalosan is megengedték működésüket (MNL, SML IV. 405. b. 2259/1913.).

A vármegye a belügyminisztériumi felszólításra elkészítette az engedélyezett kéjelgést szabályozni hivatott statútumát – és ezzel a maga részéről napirendre is tért az ügy felett. A polgári morál megnyugtatására fel lehetett mutatni a paragrafusokat, amelyek a prostitúciós formáknak csak egy részéről szóltak. Azokat szabályozták vele, amelyek létét a társadalomnak célszerű volt eltűrnie, hogy súlyosabb következményektől mentes maradjon.

A prostitúcióról és a nemi betegségekről az iratokban és a sajtóban előforduló vélemények megállapításain és hangvételén azonban az 1882-es vármegyei kéjelgésügyi statútum életbe lépése sem változtatott. A bordélyházak legálisan működhettek, de ez a titkos prostitúciós formák továbbélését vajmi kevéssé befolyásolta. Az utóbbi kezelésének megoldatlansága a hatóságok és a társadalom állandó problémája maradt. Nyilvánvaló, hogy ilyen formán a statútum a súlyosabb erkölcsrendészeti kérdéseket egyáltalán nem oldotta meg. A tervezetet készítők közül többen figyelmeztettek arra, hogy ha csak a bordélyházakban működő kéjhölgyek nyernek hivatalos engedélyt, akkor a titkos prostitúció még jobban fog virágozni.

A pincérnőket, felírónőket, szobalányokat – mint az illegális prostitúció által leginkább érintett szakmák képviselőit – és munkaadóikat jogszabályok sora fenyegette titkos kéjelgés esetén büntetéssel. Mivel ezek a rendeletek mindvégig új és újabb változatban láttak napvilágot, nyilvánvaló, hogy a jelenség folyamatosan létezett.

Utóbbiak érzékeltetésére álljanak itt az alábbiak. Nagyatádon néhány év múlva egy – a Berta-féléhez némileg hasonló – titkos prostitúciós eset kapcsán a helybeli körorvos tett feljelentést a járási szolgabírónál. Ezt az ügyet azonban helyi szinten sikerült lezárni. 1889-ben dr. Schmidt Károly jelentette fel Fitos Borbálát, aki „vidéki kéjhölgyeknek" (néha egyszerre szerinte akár négynek–ötnek) is szállást adott, és „valóságos üzletet" (értsd: titkos bordélyt) tartott fenn. Információi szerint – hasonlóan – illegális kéjnők működtek a kisatádi korcsmárosnál is. Az orvos nem említett közegészségügyi szempontokat levelében, így talán a polgári morál alapján kárhoztatta a hivatal vezetője előtt a jogtalan állapotokat. Nem tudni, hogy bejegyzett vagy illegális kéjnők miatt ragadott-e tollat, mindenesetre az 1882-es szabályrendelet alapján előbbiek sem tevékenykedhettek volna engedélyezett bordélyon kívül.

A szolgabíró a községi bíró feladatává tette a helyzet rendezését, vagyis az engedély nélküli prostitúció felszámolását. Nem ismert, mit tett a település első embere ebben az ügyben, a főszolgabíró viszont beidézte hivatalába a két feljelentett személyt. Mindketten tagadták, hogy náluk kéjnők bármikor is lettek volna. Ennek ellenére a főszolgabíró eltiltotta őket attól, hogy kéjnőknek vagy bármely más „gyanús nőszemélyeknek" akár csak egy éjszakára is szállást adjanak. A járási hivatal vezetője a község bírájának kötelességévé tette a két épület, illetve az oda betérők megfigyelését, és bármely gyanús dolog azonnali jelentését (MNL, SML IV. 420. a. Nagyatádi járás főszolgabírájának iratai, Közigazgatási iratok /a továbbiakban IV. 420. a./, 2344/1889.).

Ez a határozott hivatali fellépés rövid távon valószínűleg sikeres lehetett, ugyanis további intézkedésekről nem kerültek elő források. Mivel a „szabad személyeknek" mégis szállást, illetve teret adók semmilyen büntetést nem kaptak, így nem állhatott érdekükben további jogi és/vagy hivatalos lépéseket tenni.

Dr. Schmidt lelkiismeretes munkálkodása 1889-ben a Nagyatádon alkalmazásban álló nőcselédekre is kiterjedt. Novemberben harminckét gazda legalább ennyi nőcselédje megvizsgálását kérte jóváhagyni a járási főszolgabíró által (MNL, SML IV. 420. a. 7690/1889.), azaz ennyiről feltételezte, hogy titkos kéjelgést, illetve kicsapongó nemi életet élnek és nemi betegségeket terjesztenek.

Zárógondolatok

A történetben Berta Gábor korcsmárosnak, akárcsak egy „szegénylegény"-nek három (itt bírósági) próbát kellett kiállnia a köz- és belügyi igazgatás három szintjén. Teljesítette őket becsülettel, kitartással, és sikerrel diadalmaskodott a „sárkányon" (azaz a hivatali hidrán). Berta Gábor korcsmáros boldogan élt volna, amíg meg nem hal, ha a „meseíró" (az államtitkár személyében maga az élet) zsebbevágóan meg nem leckézteti – de hát nem minden mese végződik a legjobban.

Az írás keretbe foglalásáért és a vizsgált évek miliőjének művészi megjelenítése érdekében ismét Musil ironikus, de lényeglátó gondolatait idézem: „Semmi kétség, nem tudjuk megszabadítani magunkat önerőből; ezt nevezzük demokráciának, ám ez csupán politikai kifejezése az »így is lehet, de úgy is« lelkiállapotának. A szavazócédulák kora: ez vagyunk mi. Hiszen minden évben meghatározzuk szexuális eszményünket is, szépségkirálynőt választunk szavazócédulával, s hogy a pozitív tudományt tettük meg szellemi eszményképünkké, azt jelenti: az úgynevezett tények kezébe nyomjuk a szavazócédulákat, válasszanak helyettünk. A kor filozófiaellenes és gyáva; nincs hozzá bátorsága, hogy eldöntse, mi értékes és mi nem, és a demokrácia, legtömörebben kifejezve, azt jelenti: Tegyük, ami történik!"

*

Utóirat: A fent ismertetett eset, illetve szereplői rég a feledés sorsára jutottak. Az ügyben egyedül az első fokon jogilag hibát vétő szolgabíró neve, emléke örökítődött meg mindmáig. Tallián Gyuláról ugyanis Kaposvárott még életében, az 1890-es évek elején utcát neveztek el. Igaz, nem a prostitúció kezelése kapcsán szerzett érdemeiért, hanem mert alispánsága alatt a nevét viselő közterület megnyitása, kialakítása nem kis mértékben az ő közreműködésének volt köszönhető (MNL, SML V. 72. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város tanácsülési jegyzőkönyvei, 1891. június 5-i ülés, 81/1891. tü. sz.; *Utczakövezés*, Somogyi Ellenőr, 1893. szeptember 27, 1.).

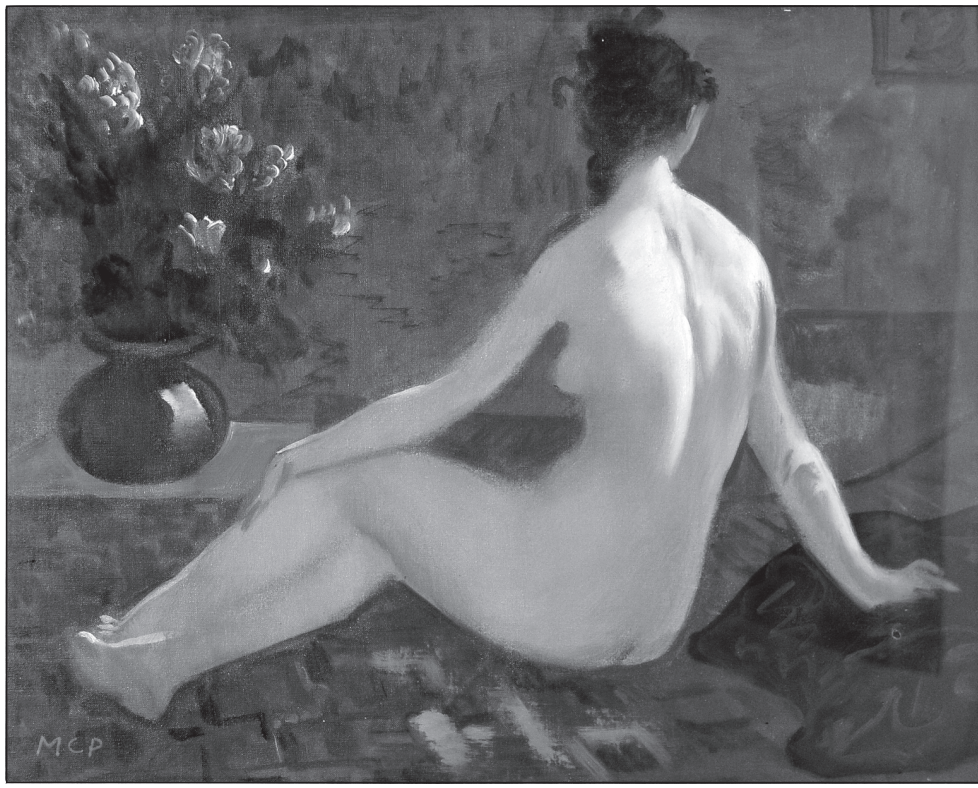

Molnár-C. Pál: ***Hátakt*** (Fotó: *Czimbal Gyula)*

Bevezetés

A mára kultikussá vált épületről kevés hiteles történelmi adattal rendelkeztünk az elmúlt időszakig. Az épület és annak történetének leírását mindössze pár mondatban össze lehetett foglalni. A helytörténeti és néprajzos kutatókat, újságírókat talán azért sem érdekelte az épület, mert az a 20. században elsősorban falusi kocsmaként működött, és ilyenformán nem állt a figyelem középpontjában. Azonban az utóbbi évek kutatásai számos új információval szolgáltak, és bízunk benne, hogy kitartó kutatással tovább gazdagíthatjuk tudásunkat az épületről. Így a jelen rövid írásban, a jelenleg rendelkezésre álló információk alapján egy 18–19. századi uradalmi fogadót és kocsmát szeretnénk bemutatni, amely köré a 20. században legendákat szőttek, és ezáltal vált híressé, és lett belőle „betyárcsárda".

Az épület építése

Sárd település az 1700-as évek közepe óta a Somssich család tulajdona volt, Somssich Antal 1741-ben kapja adományul az uralkodótól a Somogy megyei falut. 1755–1758 között épült fel a Szentháromság tiszteletére szentelt templom. A kastély építésének kezdete bizonytalan, de valószínű, hogy ez is ekkoriban épült. Bár ekkor még nem kastély volt, hanem átmenet egy nagyobb családi ház és egy kastély között, amolyan kúria. 1757-ben a település mezővárosi rangot kapott, így évente négy alkalommal országos vásárokat tartottak. A vásártartások helye ekkor még a település központjában volt, a mai csárdától keleti irányban (az 1861-es telekkönyvi térképen Vásárállás néven szerepel). A Vásárállás mellett egy időszakos tó is volt, amit Kikiri-tónak hívtak. Később a vásárok helye átkerült a település déli részére, a mai Árpád utca végére. Mivel rendszeresen tartottak vásárokat, sok lehetett az átutazó, és a család is fogadott vendégeket, így szükség lehetett egy olyan épületre, ahol esetleg megszállhattak az emberek, és lehetőség volt enni-inni. A több helyen is olvasható 1752-es és 1754-es évszám – mint építési idő – nem tudjuk, hogy honnan származik, hiszen nem találtunk olyan eredeti forrást vagy olyan megbízható szakirodalmi adatot, ami ezt említené, de nem elképzelhetetlen, hogy valamelyik a valós építési időpontot jelöli.

1757-ben a források már említik Bellikovics János vendéglőst, akinek családját is felsorolják, valamint velük együtt Rubint István szakácsot. Egy 1766-ra keltezett sárdi úriszéki iratban a lakosok arról panaszkodnak, hogy Somssich úr elődjével szemben egész évben méri a kocsmában saját jó minőségű borát, így a lakosok saját borukat nem tudják eladni. Véleményem szerint az épület eredetileg vendégfogadónak és kocsmának épülhetett, valamikor az 1750-es években.

Vendégfogadó és kocsma

Amennyiben az épület fogadóként is működött, tartozhatott hozzá istálló, szekérállás vagy kocsiállás is. Ezekre nincs adatunk, mindössze annyit tudunk, hogy a 20. század közepén az épülettől nyugatra még állt egy nyolc téglapilléren álló pajta. A kocsmákat és a vendégfogadókat egyaránt forgalmas helyek – piacok, vásárok, utak, kastélyok, uradalmi központok – mellé építették.

A kocsmában a kocsmajog alapján a földesúr mérette ki a borát, valamint itt tartották a borának egy részét is. Később a kevésbé jövedelmező kocsmákat bérlőknek adták ki. Továbbá lehetőség lehetett megszállni is. Ilyen kocsmatartással is felruházott fogadók ismertek voltak a korszakban. A most használatos „csárda" funkciót nehezen tudjuk elképzelni. Ugyanis a csárdákat szinte mindig településektől távolabb, két település között építették fel. A betyárok elsősorban ezeket az eldugottabb, településektől távolabb eső helyeket szerették, ahol bátran lehetett mulatozni, és szükség esetén el tudtak bújni üldözőik elöl. Ennek a Sárdon álló fogadó nem felelt meg teljesen. Ugyanis az a falu központja mellett foglalt helyet, utcákkal, házakkal körbevéve, tőle 50–100 méterre helyezkedett el a kastély és a templom is.

A csárda és a legendák

A betyárok virágkora a 19. század második felére tehető. Gönczi Ferenc somogyi betyárvilágról szóló könyvében nem találunk utalást sárdi csárdára (1810-ben és 1863-ban írták össze őket). A közeli (4 km) Nyirespusztán viszont volt csárda. Ezt emlegették „Alsónyiresi Betyárcsárda" néven is. További közeli csárdák voltak: Lóki csárda (Lókpuszta mellett, ma Pálmajor közelében), Földhidi csárda (Somogysárd és Nagybajom között), Sörnyepusztai csárda. Természetesen nem zárható ki, hogy betyárok Sárdon is megfordultak, de hosszan tartó tartózkodásuk nem valószínű.

A legenda szerint a Betyár csárdát alagút kötötte össze a 1,5 kilométer távolságra lévő Korotna várának romjaival (a népnyelv csak Törökvárnak hívja). Korotna vára egy középkori vár volt, mellette Korotna településsel. A 16. században a jelentősebb várak közé tartozott, azonban ez is török uralom alá került, de a 17. századtól kezdve már nem volt akkora jelentősége. A várban úgy tudjuk, hogy volt pince is. Mivel a településen és a csárdában is volt több pince, ez lehetett az alapja annak a legendának, hogy itt egy alagút(rendszer) van, és azon menekültek a betyárok. Ha tényleg így lett volna, akkor egy kb. 1,5 kilométer hosszú alagutat kellett volna ásni, és többek között egy patak alatt is át kellett fúrni. Ez a művelet nehezen lett volna kivitelezhető abban a korban. Mindezt úgy, hogy körben csakis Somssich-birtokok voltak, a Somssich-uraságok pedig jó viszonyt ápoltak a jobbágyaikkal. Ráadásul egy erdőben, nyílt területen jobban el tudott menekülni a betyár, egy alagútba pedig akár be is lehetett szorítani vagy az beomlással is fenyegethetett. Emellett Korotna

vára használata és a betyárok kora között legalább 200 év telt el. Azonban tény, hogy az épület kocsma részéből egy csigalépcső vezetett le a pincébe, a pincének pedig van egy ajtaja, ami az utcára nyílik, amit akár menekülésre is lehetett használni. A faluban lévő többi pince vagy „alagút" esetleges felderítése még a jövő feladatai közé tartozik.

A somogysárdi Betyár csárdával kapcsolatosan az egyik elterjedt legendában – ami szinte az összes 1960–70-es évekbeli újságcikkben megjelenik – az az, hogy Juhász András 1863-ban a közeli Sörnyén megtámadta Somssich Miklóst (többször tévesen Antalt írnak), majd a sárdi csárdában mulatott, és innen menekült el a pincébe vezető csigalépcsőn.

Az igazság azonban az, hogy a Somssich Miklóst megtámadó 4 tagú banda vezére Illés Pál volt, akik a rablótámadás előtt a sörnyei – említik szövécsinek is – csárdában mulattak, majd a támadás után Sárdon keresztül Jákó felé menekültek, azonban csak később sikerült őket elfogni. Juhász András és bandája szintén az 1860-as években volt aktív, és igaz, hogy a szomszédos Alsónyíres (ma Mezőcsokonyához tartozik) és Nagybajom környékét kedvelte, és ezáltal akár Sárdon is járhatott. Az alsónyiresi csárdában bizonyosan többször megfordult, és össze is csapott a pandúrokkal.

Vendéglősök és kocsmárosok

Az 1700-as évekből csak a már korábban említett Bellikovics Jánost ismerjük a vendéglősök közül. 1800-ban vendégfogadót említenek Sárdon, és biztosak lehetünk benne, hogy erről az épületről van szó. Azonban a 19. századból egyre több kocsmáros neve tűnik fel: Neklesztin Miklós, Reiszli József. 1892-ben két kocsmárost (régies írásmóddal: korcsmáros) is említenek Sárdon Bognár János és Grosz Károly (szatócs is volt) személyében, valamint Fischer Sámuelt, mint vendéglőst és szállodást. Így feltehetően utóbbi vezethette a Betyár csárdát. Ám ebből az adatból világosan látszik, hogy Sárdon ekkoriban már több kocsma is működött, nem csak az urasági.

1901-ben és 1904-ben Krumpach Ferenc a kocsmáros a településen, míg 1911-ben Berta József. 1924-ben szintén említik Bertát és Vancsura Jánost. A 20. század eleji képeslapokon szereplő Betyár csárda mellett egyik alkalommal Steinhardt – valószínűleg tévesen írták Steinchard-nak – Géza vendéglője, másik alkalommal Horváth Lajos vendéglője szerepel feliratként. 1932-ben Horváth László, Berta Józsefné, Horváth József, Vancsura János szerepel kocsmárosként Somogysárdon, míg 1937-ben Puchmann Sándor, Horváth József, Vancsura János és özv. Berta Józsefné nevét jegyezték fel. Nyilvánvalóan a fentebb felsorolt személyek nem mind a Betyár csárdát vezették.

Az épület 20. századi története

Az épület egészen az 1930-as évekig a Somssich család tulajdonában volt, ám azt – főleg a 20. század elejétől – egyre többször bérbe adták. A kocsmát 1941-ben végleg eladták, és a telekkönyvi bejegyzések szerint Puchmann Sándor és felesége, Ernyes Róza tulajdona lett. Ekkortól Puchmann kocsmának hívták a helyet. Az épületet valószínűleg Ernyes József – Puchmann Sándorné Ernyes Róza édesapja – vásárolta meg 11 ezer pengőért, ami akkoriban még jelentős vagyonnak számított. A kocsmát Puchmann Sándor vezette egészen az 1960-as évek végéig (1974-ben halt meg). Ekkoriban részben lakóépületként is funkcionált, legalább két különálló lakrészt alakítottak ki benne. Az épületben nem csak italt mértek, hanem tartottak benne tánciskolát, színi előadást és filmvetítést is. 1950-től a helyi földművesszövetkezet üzemeltette, és 1959-ben merült fel az ötlet, hogy a földművesszövetkezet régi kocsmájából betyárcsárdát hoznának létre, és egy 1959-es Somogyi Néplap számból ki is derül az igazság: „A betyárvilág stílusában újjáalakított híres somogysárdi betyárcsárdát július 26-án nyitja meg a földművesszövetkezet." Ez az első olyan évszám tehát, amikor „betyárcsárdaként" említik a helyet.

1969-ben a Mezőcsokonya és Vidéke Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet lett a tulajdonos. 1970-től kezdve a korábbi kocsma funkció mellett melegkonyhás étterem és cukrászda is helyet kapott az épületben. Az épület 1979 óta szerepel a műemléki nyilvántartásban, mint egykori betyárcsárda, műemlék jellegű épület. 1980-ban az egyesülés után a Kaposvár és Vidéke ÁFÉSZ-hez került, és szintén ebben az évben egy nagyobb felújításon esett át az épület, amit augusztus 20-án adtak át. A dátum nem véletlen, hiszen nemzeti ünnepünk alkalmából Somogysárdon rendszeresen nagy lovasversenyeket tartottak a helyi ménesben. Az 1980-as években egyre többször bérbe adta az ÁFÉSZ a vendéglátóegységet, így üzemeltette például Nitt László és Tardi Imre is. Az épület egészen az 1990-es évek végéig működött, azonban onnantól kezdve egészen 2016-ig folyamatosan romlott az állapota.

Somogysárd Község Önkormányzatának tulajdonába 2010-ben került az épület, majd 2016-ban megkezdődött a műemléki felmérés Balázs Péter építész vezetésével. Ezzel egy időben kezdtük mi is a kutatásainkat, amelyben nagy segítségünkre voltak a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának munkatársai, illetve helyi adatközlők és lelkes lokálpatrióták, akik közül most két személyt szeretnék kiemelni: Dr. Csák Jánosné Puchmann Róza (Puchmann Sándor lánya) és Pálmai Józsefné. Az épület felújítása – egy Európai Uniós – pályázatnak is köszönhetően 2019-ben fejeződött be.

Az épület kutatása

Az építészeti felmérés és a falkutatás során számos vizsgálatot elvégeztek. Az egyik legfontosabb megállapítás az volt, hogy az észak-déli tájolású épületet a 19. században egyszer jelentősen felújították, és a hátsó részén hozzá toldottak egy épületrészt (ez lett a söntés). Szintén a falkutatás során derült ki, hogy az étterem részen talán eredeti, festett, virágmintás sordísz rejtőzik a több réteg festés alatt, ami akár 18. századi is lehet, tehát az építéssel egyidős. Ez volt a fogadó legdíszesebb helyisége, ugyanis a többiben többnyire egyszínű festéseket lehetett találni. Kívülről az épület eredetileg is meszelt, fehér színű volt, majd később sárga színű festést is kapott, jelenleg visszakapta eredeti fehér festését. A nyeregtető állószékes fedélszékének anyaga tölgy és fenyő volt, ami érdekes, hogy mind másodlagos felhasználású, tehát a teljes eredeti tetőt lecserélték valamikor, talán a 19. századi nagyobb felújítás és átépítés során. A tető faanyagának állapota annyira rossz volt, hogy azt 2017–2018-ban teljes mértékben ki kellett cserélni. Az épületet egy a környezetéből pár méterre kiemelkedő kis dombra építették. Az épület padlószintje a felső terepszinthez igazodik, így a déli és keleti oldalon jelentős szintkülönbség van, amit tégla támfalakkal tagoltak, így kisebb-nagyobb teraszok jöttek létre. Az épület nyugati oldalán három kosárívvel rendelkező tornác található, amely a 20. század nagyobb részében be volt építve, azonban a mostani felújítás során kibontották. Az épülettől nyugatra nyolc pilléren álló pajta volt, kelet-nyugat irányú tetőgerinccel. A dongaboltozatos pince nagysága 8,5×17,6 méter, belmagassága 3,7 méter. Abban az elmúlt évtizedek során többször feljött a talajvíz, jelenleg is 15–20 cm víz borítja. Az előtérbe egy keményfa lépcsőn lehet lejutni, ami aszimmetrikus, egykoron hordókat is le lehetett rajta gurítani. Az épület belsejének eredeti helyiségkiosztását nem ismerjük, de talán eredetileg is lehetett egy kocsma rész, egy vendéglő rész, talán egy vendégszoba, raktár, valamint a kezdetektől itt lakhatott a mindenkori fogadós/kocsmáros a családjával.

Összegzés

A cikket olvasva egy letűnt világ elevenedik meg a szemünk előtt, a fogadó a fehérre meszelt falaival, az előtte álló lovaskocsikkal, a tornácon pipázó férfiakkal, vagy éppen a sárdi vásárra érkező emberekkel. Bár az általunk megrajzolt képben már nem igazán jelennek meg betyárok, de azért a 19. században kialakult, és a sárdi kocsmához is hozzátapadt betyárromantika már elválaszthatatlan az épülettől, és az egyszerűség kedvéért mi is a Betyár csárda elnevezést használjuk, holott egyik sem fedi a valóságot, ahogy azt a fentiekben már bemutattuk.

Azonban nem csak a somogysárdi emberek lehetnek büszkék erre a felújított épületre, hanem a Somogy megyei polgárok is, hiszen nem sok olyan fogadó/kocsma lehet a megyében, ami több mint 260 éve nagyjából eredeti állapotában megtekinthető. Ezek a helyek nem csak egyszerűen fogadók vagy kocsmák voltak, hanem

közösségi terek is. Összegyűltek itt az idősebbek és a fiatalabbak is, beszélgettek, szórakoztak, különböző rendezvényeket tartottak. Bár jelenleg a hely vendéglátó egységként nem üzemel – a lehetőség adott lenne –, azonban közösségi térként megnyitása óta továbbra is várja a kikapcsolódni vágyókat, vagy éppen azokat, akik nosztalgiázni szeretnének, és szerencsére egyikből sincs hiány.

Irodalom

Balázs Péter (összeállította) (2016), *„Betyár-csárda”*, építéstörténeti tudományos dokumentáció, Pécs.
Gönczi Ferenc (1944), *A somogyi betyárvilág*, Kaposvár.
Kaposi Zoltán (1999), *A Somssich família az 1848-as forradalom időszakában* In *Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*, szerk. Hudi József–Tóth G. Péter, Veszprém, 1999, 197–219.
Puchmann (2016), Dr. Csák Jánosné Puchmann Róza visszaemlékezései a 2016. február 4-én tartott helyszíni szemle során, Somogysárd.
Varga Máté (2020), *A somogysárdi Betyár csárda*, kézirat, Somogysárd.

Molnár-C. Pál: ***Tabán*** *(Fotó: Czimbal Gyula)*

VIOLÁNÉ BAKONYI IBOLYA: VÁLTOZÓ CSOKONAI-KÉPÜNK

Mire gondolok, amikor változó Csokonai-képünket emlegetem? Hogy talán nem is volt olyan… kevésbé előnyös külsejű? Hogy a kabai rézmetsző diákok rajza csak karikatúra volt, és Izsó Miklós találta el, milyen lehetett a költő igazából? Nem. Célom: az utóbbi 10–15 év irodalomtörténeti kutatásait összegezni, és közben kicsit megszerettetni, vagy legalább közelebb hozni Önökhöz ezt a költő-zsenit. Akihez bennünket, somogyiakat – legalábbis azt remélem – még mindig érzelmi szálak fűznek, hiszen két évig élt „e szép megyében" (ez az ő kifejezése), s ahol ma is számon tartják, tisztelik emlékét.

És persze az érzelmi szálakon túl azt is le kell szögeznünk a bevezetőben, hogy miért fontos még mindig Csokonaival foglalkozni. Azért, mert ő volt, aki szinte teljesen újjáteremtette a magyar költészetet, szintézist teremtett a nyugat-európai, a keleti irodalmak és saját hagyományaink között, az egész világkultúráról átfogó képet alkotott, s ennek élményét éppúgy beépítette költészetébe, mint a természettudományos felfedezésekét. Ilyen szintézisteremtő költőnk még Petőfi, Babits, József Attila is.

És miért fontos még mindig és már megint Csokonaival foglalkozni? Mert olyan véleményeket is olvastam: „[…] mára szinte teljesen elfordult az olvasóközönség Csokonaitól. A költő képe a nehéz taníthatóság és értelmezhetőség nyomán bizony megszürkült a laikus olvasók számára, s elérhetetlen, múltbeli csodabogárként tekintenek rá."

Azt remélem, hogy megismerve azt a megváltozott Csokonai-képet, amely a legújabb kutatások nyomán kirajzolódik, verseinek olvasásához is kedvet kapnak a hallgatók. Ezért amennyit az idő enged, idézek tőle. Mert Csokonai szerint:

„… a vers meg nem terheli a gyomrot, sőt azt tartják,
Hogy még appetitust csinál ebéd végén, mint a rák.
Azért bátran elolvasom, ki pedig nem hallgatja,
Addig flaskót emelgethet, vagy fogát piszkálhatja.

Krisztina napra, Kiskorpád, Sárközy-kastély, 1798

De komolyra fordítva a szót: a következő három kérdés köré csoportosítottam a mondandómat:

1. kérdés: Mi a gond az eddigi életrajzokkal?
2. kérdés: mi segített ahhoz, hogy a költőről alkotott képünk megváltozzon?
3. kérdés: hol találunk új vonásokat, finomításokat az életrajzban?

1.

Mi a gond az eddigi életrajzokkal? „A közhelytárat, amely Csokonait ugyanúgy övezi, mint Petőfit vagy Adyt, alapjaiban kell megrostálni. A téves vagy félinformációk ugyanis folyamatosan gátolják a logikus következtetéseket, elbizonytala-

nítják a kutatókat a hiányzó láncszemek vagy adatok megkeresésekor, eltávolítanak Csokonaitól, nehezítik az életrajz tárgyi tisztázását és egyben a versek értelmezését, tanítását is" – írja Csörsz Rumen István. Csokonai NEM sorsüldözött, beteges, ifjúkori halálra kárhoztatott öntörvényű zseni…

„Az eddigi életrajzok ideológiai szempontú, plebejus irányultságát kell kritikailag végiggondolni" – írja Szilágyi Márton, aki nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy mikrotörténeti biográfiát ír, tehát a legapróbb adalékot is felhasználva kísérli meg költőnk életének újraírását, társadalomtörténeti összefüggésekbe helyezve. Tehát egyszerűen fogalmazva, először is le kell hántani a rárakódott „forradalmiságot". „Költői egyéniségének alapvető vonása a felvilágosodottság, amely feudalizmusellenessé teszi. […] Első összeütközése a fennálló társadalmi renddel a feudalizmust kicsinyben képviselő kollégiumban zajlott le. […] Sárospatakról azért ment el a költő, mert világnézetével nem egyeztethette össze a feudális jog igazságtalanságait" – és így tovább. Ezt Makay Gusztáv írta 1966-ban. Ez az adott korszakra jellemző szemlélet Juhász Gézától indulva Julow Viktorig fellelhető volt (de hát ez más írónk, költőnk életrajzáról is elmondható).

Mi az, ami igazán „csokonais" probléma? Ami csak rá jellemző? Az egyik, hogy kevés a pontos információ az életéről, ezért egy idő után a kortársi, családi, tanítványi visszaemlékezések léptek elő tényekké, itt pl. Gaál László csurgói tanítványra, később Csokonai jó barátjára gondolok. A másik: Csokonai habitusa. A „szikrázó humorú garabonciás" (Fűzfa Balázs szavaival élve) szinte kínálta a legendaképződést, számtalan kitalált történetet gyűjtöttek össze, pusztán a somogyi éveiről is. Később ezek is és a róla írott regényes életrajzok is beépültek a köztudatba.

A harmadik: Csokonainak a levelezéséből sem rajzolódik ki olyan kerek életrajz, mint például Vörösmarty levelezéséből, és nemcsak a levelek feltételezhető részleges pusztulása vagy elkallódása miatt. Azért is, mert Csokonai leveleinek egy része nem is a személyes kapcsolattartás céljával született, hanem valami közcélú irodalmi, költői szöveg. Másik része pedig olyan utalásokat tartalmaz, amelyeket csak a címzett érthetett a levélváltás során, így annak értelmezése szinte lehetetlen.

Itt egy példa a magánlevélbe rejtett irodalmi szövegre egy Lillának címzett levélből: „Ma 21-ik napja van októbernek – ma kezdd el, ma; mikor vészed ezen levelemet – tégy félre minden dolgot, felejtkezzél el mindenről, még magadról is; a feljövő nap már a papiros mellett találjon, s mikor lemegy utólsó sugára is, a te csókra méltó betűdre pillantson, s csak akkor vedd észre, hogy a szerelembe elmerültél, mikor az én nevemnek emlegetését a hajnali kakasszó rezzenti félbe!"

Aztán jellemzően csokonais kettősség az is, hogy amíg a hivatalos irodalomtörténet-írók a halála után igyekeztek úriembert faragni belőle, vagyis mellőzték költészetének azt a részét, amelyik nem illett bele a korszak irodalmába, addig az ún. közköltészetben hallatlan népszerűségre tett szert, konkrétan ő vezette a korabeli toplistákat – erről később bővebben.

2.

Vajon mi segített ahhoz, hogy a költőről alkotott képünk megváltozzon? 2002-ben lezárult az a több évtizedes munka, amely az 1950-es években kezdődött: Csokonai életművének kritikai kiadása. Ez a hallatlanul aprólékos munka sok új összefüggésre rávilágított. Itt nem csupán költeményekről van szó: drámái, beszédei, feljegyzései, de még a könyvekbe tett dedikációi is gondosan rendszerezve, magyarázva, jegyzetelve vannak. Azt hitték a kutatók, hogy végeztek, be van fejezve a nagy mű, igen… Ezután jött a meglepetés: 200 évvel a költő halála után új, ismeretlen kéziratára bukkantak! Ez nagyon ritka dolog az irodalomtörténetben. E kézirat a *Szatmárnémeti gyűjtemény* elnevezésű forrásanyag. Ennek feldolgozása segített hozzá egy sor további, nyitott kérdés megválaszolásához. Többnyire nem életrajzi, hanem életmű-történeti kérdések ezek.

3.

Kérdés, hol találunk új vonásokat, finomításokat az életrajzban? Nem fogom tehát felmondani itt a teljes életrajzot, csak a változásokat ismertetem.

Családi háttér

Csokonai – mint tudjuk – 1773. november 17-én Debrecenben született. Apja Csokonai József borbély-sebész, anyja Diószegi Sára, szűcsmester lánya. Talán nem köztudott, hogy a szűcsmester debreceni városbíró is volt egy ideig! Itt még annyit jegyeznék meg, hogy eddig is köztudott volt az apa elismert tudása és kapcsolata orvosprofesszorokkal, de az nem olyan régen derült ki, hogy a nagyszombati egyetemen (a mai ELTE jogelődjén) tanult, és nem sokkal esküvője után le is tette a szükséges vizsgákat. Fia születésekor már céhmesterként szerepelt a debreceni borbély céhek adóösszeírásában: egy legényt is dolgoztatott. Állami sebészeti oklevéllel ekkor – és még pár évig – egyedül ő rendelkezett Debrecenben.

Tanulmányai a debreceni kollégiumban

„A 22 éves fiatalember haláláig be nem gyógyuló lelki sebet kapott, amikor a város szellemi középpontjából, a Kollégiumból őt, a ragyogó tehetségű és nagy jövő előtt álló deákot oly kicsinyes okokkal és oly megalázó módon eltávolították. […] A debreceni kollégiumból való kizárása egy rendkívül szigorú ítélettel kettétörte a költő életpályáját, s végső elkeseredésében fogott vándorbotot.” (Bán Imre) – olvashatjuk az eddigi életrajzokban.

Ezzel szemben „A Kollégiumból való kilépés egy sorsát maga kezébe venni kívánó, öntörvényű személyiség kísérlete volt arra, hogy megvalósítsa nagyívű tervét: hogy a költészetnek éljen” – írja Szilágyi Márton. Szilágyi itt már nem a kicsapatás, hanem a kilépés szót használja. Nem véletlenül. Hogy miért?

Azt tudjuk, hogy az első pör alapja Szilágyi professzor nagyerdei kigúnyolása, a másodiké az a bizonyos legáció, amelynek során Csokonai részt vett Martinovicsék vérmezei kivégzésén. Juhász Géza *Csokonai-tanulmányok* című könyvéből származó az a megállapítás, hogy a második per hátterében ez, a kollégiumra oly veszélyes tett volt. Szilágyi Márton feltárta: a kivégzés azért volt nyilvános, hogy minél többen részt vegyenek rajta, ezért ez nem volt súlyos fegyelmi vétség.

Az eddigi kutatások elsiklottak afölött is, hogy Csokonai az ítélet megszületése előtt mondta el búcsúbeszédét. (Csaknem 450 diák előtt, olyan tűzzel és teatralitással, ami jelentősen lazította a kollégiumi fegyelmet.) Azt is érdemes tudni, hogy tette nem volt egyedül való: előtte Pálóczi Horváth Ádám ugyanilyen módon távozott a kollégiumból: kilépett, mielőtt kicsapták, és beszéddel búcsúzott diáktársaitól. (Álljunk meg itt egy percre, és tisztelegjünk a ma már kevéssé ismert költő, énekgyűjtő, polihisztor emléke előtt, aki Csokonaival egy napon, január 28-án hunyt el, itt, Somogyban, Nagybajomban, 1820-ban.) Mándi Márton Istvánt, a későbbi híres pápai tanárt is kizárták a debreceni kollégiumból, egy év múlva pedig visszavették. Valószínű, Csokonai számára is lehetett volna visszaút – ha akarja.

Távozása tehát saját elhatározásából következett be. Ez persze nem jelenti azt, hogy könnyen vette volna a kizárási határozatot: az *Emlékezetnek okáért* címen számon tartott írását olvasva átérezhetjük, mennyire sértett és keserű volt.

Sárospatakon (1795–1796)

Csokonai átélte s megszenvedte a váltás következményeit is. Sárospatakon ugyanis egészen más jellegű társadalmi és kulturális közeg fogadta, mint Debrecenben: sokkal zártabb világ. Nem volt körülötte az a szabad királyi városi társadalom, mint Debrecenben. Ugyanakkor maga a kollégium is szegényebb volt, jóval szerényebb volt pl. a könyvtár és az egyéb gyűjtemények. (Tudjuk, Csokonai menynyit jegyzetelt, s hogy milyen széleskörű természettudományos ismeretei voltak.) A diákok a szállásokon szétszórva laktak, ezért a fegyelem nem volt olyan nagy, viszont a szabadidő-töltési lehetőségek is sivárabbak voltak. Így érthetjük meg első levelének nyomasztó hangulatát: „Élsz? És mint vagy? – Én itten nyüglődöm ebbe a' pataki világba. – Ugy-é? Sokat mondtam ki ebbe az egy szóba. Bővebben-is meg világosítom, hogy tudniillik én egy olly helyben lakom a' mellyhez képest D – egész London." (Nagy Gáborhoz)

Ez a levél a pataki tartózkodás kezdetén íródott, ám ez a hangulat később megváltozhatott, mert mint a pataki időszak krónikása, Puky István (aki Csokonait korrepetítornak fogadja) írja: „Ezen Ifjui, vig és szabad társalkodás, és a' Hegyaljai kellemes vidék, ólly tüzet és kedvet adtak Poetai képzelődéseinek, hogy a' mint gyakran emlegette, azontúl is az azon időben készült Darabjai vóltak előtte legkedvesebbek." (Persze borvidéken bordalokat is írt – el is terjedt róla az iszákos költő sztereotípiája, a Csurgóra látogató turistáktól ma is gyakran hallom.)

Az életrajzírók később Csokonai *egész* pataki évét az első levél tartalmáról ítél-

ték meg. Az igaz, hogy nem bírt ki egy évnél többet Patakon, s az aratási vizsgákat nem is tette le. Lőcsén szándékozik német nyelvet tanulni, illetve elmélyíteni tudását, mert olvasói szinten már bírja a nyelvet. Ez egyébként gyakori volt, azaz hogy a diákok német szóra Patakról Lőcsére mentek, hogy jogi pályájukhoz ezt a nyelvet is megtanulják. Kövy Sámueltől bizonyítványt kér, meg is kapja. Kövy joggal hihette, hogy Csokonai esetében csak kitérőt jelent a távozás, a lehetőség számára nyitott volt a jogi pálya folytatására. Ez azért kiemelendő, mert ez mutatja, hogy a költő előtt teljességgel nyitott volt egy mindenben reális, szokványos értelmiségi pálya lehetősége, de ő mégsem azt választotta.

Pozsony, országgyűlés, Diétai Magyar Múzsa

Csokonai 1796-ban Pozsonyba utazott, s ott elindított egy lapot. Vállalkozása hatalmas kudarc volt az eddigi életrajzok szerint. A Mohácsy Károly-féle irodalomtankönyvben ehhez az időszakhoz egyenesen a „kolduló nyomor, a nemességhez való törleszkedés" értelmezések társulnak. De a lap kiadása – bármily szokatlanul hangzik is, de – összességében sikeres volt! Ugyanis nem azért szűnt meg, mert megbukott, hanem mert megszűnt maga a Diéta. Az országgyűlés egyetlen témája ekkor ugyanis a hadiadó megszavazása volt, s miután ez megtörtént, I. Ferenc berekesztette az országgyűlést. Csokonai lapja nem tudósítás volt a gyűlésekről – azt a műfajt majd sokkal később Kossuth lapja fogja bevezetni. Csokonai az orgánumban verseket közölt, mások és saját költeményeit. Igaz, finoman, rejtetten azért kapcsolódott a hadiadó megszavazásához is, de a *Diétai Magyar Múzsa* nem politikai szócső volt, hanem – Szilágyi Márton szavaival – Csokonai egyszemélyes, művészi reklámfóruma.

És itt mutatkozik meg az említett *Szatmárnémeti gyűjtemény* fontossága.

A forrás valójában egy kéziratos kötet (288 oldal), amely máig tisztázatlan módon a Szatmár Megyei Könyvtárban lapult, mígnem 2005-ben Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsannának köszönhetően napvilágra került. 163 mű szövegét őrizte meg, ebből 62 Csokonai-verset, köztük 2 eddig teljesen ismeretlen, illetve csak a címe volt ismert.

A *Szatmárnémeti gyűjtemény* feltűnő hasonlóságot mutat az addig Csokonai iskolai zsengéit tartalmazónak tudott *Zöld Kódex* anyagával.

A kutatók azonban arra jutottak, hogy itt nem csupán zsengékről van szó: Csokonai verseinek jó része a publicus praeceptorsága (amikor is a költészettan tanára volt Debrecenben) közben született. Az oktatás ebben a tantárgyban úgy folyt, hogy a tanár megadta a propozíciót, a téma kijelölését, a diákok pedig verset faragtak rá. Pl. „akit az istenek megútálnak, pedagógussá tevék", áll a *Szatmárnémeti kódex*ben (most egy elavult témát hoztam fel, természetesen.)

A tanítási óra közben megszületett Csokonai verse is megadott témára, és ezt gyakran diákjai füzetébe jegyezte be. Amikor ezeket a verseket meg akarta jelentetni, elkérte a verses füzeteket (nem tudjuk, hogy hívták ezek tulajdonosait).

A *Zöld Codex* és a *Szatmárnémeti gyűjtemény* tehát egymással párhuzamosan és egy időben, de mégis külön készült rendszerezési kísérlet, olyan próbálkozás, amely az addig született verseket publikálásra, a *Diétai Magyar Múzsa* számára megrostálja.

Demeter és Pintér azt írják: „Csokonai nagyon gondosan, mégis nagyon gondatlanul bánt saját műveivel: már 1793-tól igyekezett kötetekbe rendezni, tudatosan megkomponálni addigi életművét, s a későbbiekben is versjegyzékek, tervek, listák mutatják azt a küzdelmet, amelyet verseinek megjelentetéséért, az utókor megbecsüléséért folytatott. A kiadandó művek megőrzésére viszont sokkal kevesebb gondot fordított: a bőkezűen szétszórt, elajándékozott vagy éppen elfelejtett verseket sokszor csak utólag másoltatta le magának… Ebből adódik az a kettősség, hogy miközben verseinek egy részét éveken át csiszolgatta, javítgatta, másik részét csak barátainak vagy tanítványainak másolata őrizte meg számunkra."

Borbély Szilárd irodalomtörténész költői megfogalmazása szerint pedig „Csokonai módfelett trehány szerző volt, egy bohém zseni, egy garabonciás széltoló."

Miért lehetett még fontos ez a diétai időzés? Csokonai Pozsonyban ismerte meg leendő pártfogóit, Orczy Lászlót, Koháry Ferencet, Festetics Györgyöt (őt csak képviselője révén), Széchényi Ferencet, Fekete Jánost, Teleki Sámuelt (akinek nevezetes könyvtárába elküldte az újságjának egy példányát). Ezek közül a kapcsolatok közül a Festeticshez kötődőnek később majd jelentősége lesz. Ugyanekkor a költő beadványt ír az uralkodóhoz, I. Ferenc császárhoz, amelyben egy kis birtokot kér, ahova csendesen elvonulhat költői magányába. Nem talált meghallgatásra, beadványát ad acta tették, nem foglalkoztak vele, de ő nem adta fel, később különböző mecénásokhoz (Széchényi Ferenchez, Fekete Jánoshoz) még többször folyamodik egy kis birtokért, ahol házát fölépítheti és elvonulhat – vagyis folyamatosan törekedett mai szóval egy független, értelmiségi életformára.

Komárom

A hatalmas szerelemnek megemésztő tüze bánt….

Itt is lapkiadáson törte a fejét, *Nyájas Múzsa* lett volna a címe. Mecénásokat nem talált ugyan hozzá, viszont rátalált a szerelem.

Csokonai és Vajda Julianna szerelmének történetét a Lilla-kötetben szereplő *Vitéz és Lilla* szerelmének történeteként olvastuk eddig. A máshoz kényszerített szerelmes leány és a csalódott, mélyen megsebzett férfi történetét. Annak ellenére, hogy Csokonai a kötethez illesztett előszavában ezt hatástalanítani igyekszik: „Nem is vóltak ezek az én verseim soha ollyan céllal íródva, hogy belőllök egy és egymással összefőggő kis Poétai Román (regény) kerüljön: egyszer egyik darab készőlt, másszor másik, és nem azzal a renddel, a millyennel e Könyvben látni…" Az is már régóta közismert, hogy a Lilla-dalok egy része eredetileg más női nevet tartalmazott és más lánynak íródott.

Hát akkor hogy is alakult ki ez a romantikus történet? Először is: a két legfontosabb visszaemlékezés szerzője, Gaál László és Domby Márton nem volt személyes

tanúja az eseményeknek, ezért leírásuk kétségbe vonható. Viszont minden további életrajz az ő állításaikon alapul. Ráadásul a történet erősen hasonlít egy akkoriban megjelent Kazinczy-regényre, amelynek címe *Bácsmegyey levelei* – ezt Csokonai is ismerte, sőt verset is írt róla.

Tehát biztos forrásnak egyedül a költő levelezésének ide vonatkozó anyaga látszik. Csakhogy ezzel szintén van egy kis probléma. Először is: mindössze 4 (!) Júliához írt levelet ismerünk, és azok közt is alig van autográf, sajátkezű, mert ezek is többnyire másolatokban maradt fönn, s ha van is, az sem misszilis (tehát valódi, elküldött) levél, hanem fogalmazvány. A Vajda Juliannától származó levelekből pedig csak annyit ismerünk, amennyit Gaál László emlékezetből felidézett. Ő azt írja, hogy Csokonai Józsefné a fia halála után annak Júliával kapcsolatos leveleit elégette.

Egyáltalán, a költő mindenkori szerelmi életéről semmilyen pontos adatunk nincs. Az a feltevés, hogy a korai versek Rózsija, Rozáliája Földi Jánosné Veszprémi Juliannával azonosítható, már régen megdőlt. Az összes fennmaradt levelét megvizsgálva sem található bennük a költő szerelmi kapcsolataira utaló megjegyzés.

De az irodalomtörténészek itt is tudnak újat közölni velünk. Más oldalról közelítik meg a Lilla-kérdést. Csokonai házasodni akart. Mégpedig feltűnően apja mintáját követve, aki egy polgárváros vagyonos családjának lányát kérte meg, s apósa révén illeszkedett be az ottani társadalomba. Sajnos a különbség a debreceni és a komáromi történetben sorsdöntő: a tanult borbély-sebész biztos karriert remélhetett, Csokonai viszont semmi hasonló képzettséget (vagy ennek távolabbi lehetőségét) nem tudott felmutatni. Ez nagyobb probléma volt, mint vagyontalansága. Mégsem csupán ez okozhatta Vajda Julianna elpártolását, hiszen Csokonai helyett választott férje, Lévai István sem rendelkezett semmiféle ingatlanvagyonnal Komárom területén. Az elutasítás mögött bizonyára komoly egyéni szempontok is voltak. (Létezik egy történet, miszerint Beöthy Zsigmond költő, író, jogtudós találkozott volna az idős Lillával, és megkérdezte, mért bánt olyan szívtelenül a költővel, s Lilla azt felelte: Ha tudná, milyen csúnya volt az a szegény Csokonai...)

És még egy adat, amely fontos lehet, erre már Vargha Balázs rámutatott: Vajdáék lánya ekkor 21 éves volt – azaz már öregedő lánynak számított az akkori elvárások szerint. Így nem várhatott sokáig egy bizonytalan ígéretre.

Mint mondtam, a romantikus történetről kiderült, hogy valótlan – ámde nem tudok most önöknek egy valós szerelmi történettel szolgálni, éppen az előbb említett okok – a források hiánya – miatt. Kárpótlásul néhány, talán nem közismert tény Lilláról. Külsejéről is keveset tudunk. Egyetlen ismert ábrázolása az a bizonyos papagájos kép, azonban a festményen szereplő aláírás szerint (Festette Egger Vilmos 1825-ben) ez jóval később készült a leány hamvas fiatal koránál… 1901-ben „azonosította" a képet egy Szendrey nevű lelkes helytörténész-kutató. Jobb híján azonban ma is ezt használja minden kiadvány illusztrációként, a csurgói kiállításban is szerepel.

1844-ben Vajda Julianna házasságot kötött egy özvegyemberrel, Végh Mihály mocsi református esperessel. Ez abban a korban meglehetősen szokatlan volt: idősebb volt már és elég vagyonnal is rendelkezett, hogy megéljen egyedül. Második há-

zasságkötését a dunaalmási református anyakönyvbe így jegyezték be: „1844 április 17-én Nagytiszteletü Végh Mihály úr mocsi lelkipásztor és a komáromi egyházmegye Esperese, esztergom és komárom megyebeli dispensatiók mellett öszveeskedtetett Néhai almási lakos Nzetes Lévai István úr özvegyével Nemes Vajda Juliánna Asszonysággal, néhai Vitéz Csokonai Mihály Lillájával." Ez is alátámasztja azt a feltételezést, hogy Vajda Julianna tudatosan vállalta a Lilla-szerepet, azt ébren tartotta, és múzsaként tekintett magára. Sőt, egyesek továbbmennek ennél is, és azt állítják, ő maga terjesztette szerelmi történetüket. Vajda Julianna sírkövének a felirata – amelyet feltehetően férje fogalmazott meg – ezt támasztja alá: „Lilla áldott hamvainak férje, Végh Mihály esperes. Élt 78 éveket. Meghalt febr. 15. 1855. Béke hamvainak!" Úgy tűnik tehát, hogy Vajda Julianna életének legfontosabb mozzanata volt ez a szerelem. Hogy Csokonai számára is az volt-e, az feltehetően sosem fog kiderülni.

„Elbúttam a rengeteg Somogyságba… – írja a költő egy levelében. Erről az időről önök bizonyára nem egy előadást hallottak már, ezért itt is csak az új vonásokról szólok.

Pályája során folyamatosan vállalta az alkalmi szórakoztatás feladatát is. Nem véletlen, hogy a szakirodalom többnyire önarcképként értelmezi a *Tempefői* alkalmi verseket író poéta-figuráját, Csikorgót. Drámájának alcímét a mai napig idézzük: az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon. De az utóbbi évek kutatásai szerint ez a szórakoztató szerepkör nem (csupán) keserű kenyér volt, Csokonai tudatosan akarta megnyerni költői elismerése és társadalmi helyzetének megszilárdítása érdekében a protestáns diákköltészethez kötődő hallgatóságát. Somogyi két éve alatt különösen sok „alkalmatosságra írott" verse született.

A szakirodalom az alkalmi versek négy csoportját különíti el: halotti versek, névnapi köszöntők, bordalok, erotikus/pajzán/priaposzi versek. Mindegyik másmás közönséghez szól. Somogyban leginkább köszöntő verseket írt. Álljon itt egy részlet a Festetics gróf csurgói tiszttartójának névnapjára írt köszöntőből. (A kisded kastély az új csurgói gimnázium!)

…Mi is, az új város domború oldalán,
A múzsáknak szentelt kisded kastély falán,
Amely énekeket magunkba zengettünk,
Elhozván Antalnak, egy udvarlást tettünk,
S kérjük, hogy azt tőlünk nyájas szívvel vegye,
Amit zeng a Somogy új Helikon-hegye,
Mely is, ámbár nyelvünk hosszasan beszéljen,
E két szóra megy ki: éljen Antal, éljen!

Antal napjára

Szétfeszítve az alkalmi versek kereteit, sokszor maradandót alkotott, s ha már Kaposváron vagyunk, illő erre a *Dorottyá*t például hozni. Feltűnő, hogy nem is vitte magával a kéziratot, nem becsülte sokra, hanem vendéglátójánál, Sárközy Istvánnál

hagyta. Amikor 1801-ben kiadására gondolt, tőle kérte vissza a szöveget, meg is kapta, de csak másolatban. Ebből a műből idézek csak öt sort – kedvcsinálónak:

„Mellette, aki űl, az öreg Orsolya,
Bíz az is csak ollyan elcsiszolt korcsolya,
S csak annyival külömb mamszel Dorottyánál,
Hogy asszony, s ötször vólt Hymen oltáránál.
De abban őrajta sem vág ki Dorottya,
Hogy néki is kedves még az Ádám botja."

Schwarzl Zsigmond cenzor levele alaposan bizonyítja a *Dorottya* alkalmi, helyi jellegét: „[…] mivel nyilván ki van téve Kaposvár, Somogy Vármegye, Hertzeg Eszterházi Kastélya, ám bátor a' Gavallerok' és a' Dámák' és a' Kis Aszszonyok' nevei meg vagynak forditva, mégis a' ki a Somogy Vármegyei Nemességet esmeri, 's a' valóban történt dologrol emlékezik, mint példának okáért én, a' ki akkor Pétsen laktam, és gyakorta Somogy Vármegyében meg fordultam, könnyen tudhattya ki volt légyen a Vén Dorottja, a görbe hátu Adelgunda 's a' t. azért féltős, ne talántán a' Somogyi Urak, […] nagyon neheztelve olvassák ezt a Satyrát." Csokonai emiatt (1803-ban) egy olyan előszót csatolt a szöveghez, amely – erősen leegyszerűsítve – a mai filmek elején kiírt mondatokra emlékeztet: a történet szereplői kitalált alakok, mindennemű egyezésük a valósággal csupán a véletlen műve.

A melodiárium

Ez a 18. században készült, kéziratos dalgyűjtemény. Az ilyen gyűjteményeknek a tartalmát közköltészetnek nevezi az irodalomtörténet. Ez ugyanis egyfajta köztes költészet a szóbeli folklór és a magas irodalom között. Az ide sorolt, hatalmas szövegtermés többnyire névtelen művekből áll. Terjedésük kéziratos versgyűjteményeknek, énekeskönyveknek (melodiárium), valamint a népszerű nyomtatványoknak (ponyvafüzeteknek, kalendáriumoknak) köszönhető. Általános közköltészeti témának számítanak a naptári ünnepek, a névnapok, a lakodalom, a temetés, a farsang stb. (Mai példát is tudok mondani erre: a régi vőfélykönyvek mintájára újra megjelennek vőfélyfüzetek, benne szerző nélküli rigmusokkal, ugyanis a nagyobb lakodalmakban napjainkban újra divatba jött vőfélyt fogadni.)

Csörsz Rumen István, a 18–19. századi közköltészeti kutatások jelese összeállított egy költői „toplistát". Ez azt mutatja, hogy az ilyen kimutatásokban Csokonai magasan vezet! Életművének dallamkövető része került be ebbe a közköltészeti használatba, vagyis az énekelhető versek. Ezekben nincsenek a köszöntő versek, de tudjuk, hogy a somogyi udvarházakban kézről kézre jártak, másolták ezeket is, főleg ott, ahol tudták, kiről-miről szól a vers. Például itt, a közeli falvakban:

„Tegnap Csököl és Hedrehely csaknem üstökbe kapott,
Egy sem akarván engedni a másiknak a papot.
Utóljára, hogy egymásnak nem akartak engedni,
Botra, balaskára kezdett a dolog kerekedni.
A nagy süvegű csökliek kikeltek eb rendébe,
Szintén úgy, mint mikor erdőt vágni mentek Gigébe.
A felpálinkázott polgár egymás után topogott,
A bocskor Hedrehely felé a hó hátán csoszogott."

Somogyi kázus

Hogy pajzánkodjunk is egy kicsit Somogyban:
Függ még magyarosan rajtam a fegyverem,
Mely Ádámtól maradt s velünk együtt terem;
Kivont éles karddal bérontván, megverem
Saul és Dávidként az én tízezerem.
Egy káplár-aljával mihelyest sort bontok,
Már a nagy corpussal azonnal bérontok,
Hymen sorompóját bétörvén, vért ontok,
Míg tőltéstől ki nem űrűl a patron-tok.

Gaál László egyébként azt is részletesen megírja, hogyan született ez a *Militat omnis amans...* című vers: egyik nemesi udvarház konyhájában, az asztal sarkánál ülve, amikor már terítéshez készültek a cselédek, zaj és sürgés-forgás közben.

A csurgói gimnázium interimális professzora

Erről hadd beszéljek egy kicsit bővebben, mert meglepő dolgok derültek ki!

Például az, hogy a fiatal, épphogy lábra állt csurgói gimnázium aligha számított igazán karriernek: valószínűleg aránytévesztés volt nagy sikerként beállítani Csokonai itteni állásszerzését. Inkább Csokonai részéről tett szívességről volt szó, amikor végül is elfogadta az ajánlatot.

Csokonai somogyi, s ezen belül csurgói tartózkodása megmaradt a költői pályáján folytatás nélküli epizódnak, hiszen sem oktatással, sem drámaírással nem foglalkozott később, sőt amikor kötetbe rendezte műveit, ezeket a drámákat kihagyta. Érdekes, hogy ma a legsikerültebbnek a *Karnyónét* tartják, ez a mai napig műsoron van, opera is készült belőle.

Az, hogy fegyelmezetlenségei miatt innét is elcsapták volna, Toldy Ferenc életrajzából terjedt el, és sajnos mind a mai napig felbukkan itt-ott. Pedig nem. A megbízása határozott időre szólt, a kinevezett tanár, Császári Lósy Pál megérkeztéig – de ezt itt, Somogyban nem is kell magyarázni.

Szilágyi Márton könyvének van egy fejezete, amely Csokonai anyjának anyagi helyzetével foglalkozik, s kimutatja, hogy gondos, takarékos gazdálkodása és apai

öröksége özvegyként is tisztes megélhetést biztosított neki. Ebből arra következtet, hogy fiát is képes volt támogatni, és meg is tette, Sárospatakon is (ahol fizetni kellett a képzésért, szállásért), és Csurgón is.

Itt, mint tudjuk, lemondott fizetésének egy részéről, részben sértett önérzete miatt (csekély fizetéséből levonták a ruha árát is, amit csináltatott), részben nagylelkűségből, mert ismerte a Tractus (református egyházmegye) tagadhatatlan szegénységét. Ám van egy olyan kontó, amelyre a 30 forint kölcsönként van írva, tehát a levonás jogos volt – érvel Szilágyi, ezért egyáltalán nem sértődhetett meg a költő.

Ami bizonyosan járt neki, arról Csokonai két fennmaradt nyugtájából tudunk: 1800. március 26-án kiállított nyugtájában adott számot arról, hogy Nagy Gergelyné adott neki szállást és étkezést kilenc hónapra, kezdetben havonta négy, majd szeptember elsejétől öt forintért. Ennek részbeni fedezésére Sárközy István 1799. december 21-én 25 forintot biztosított Csokonainak. (A nyugta eredetije a gimnáziumunk könyvtárában megtekinthető.)

A Csépán Istvánhoz intézett kérelmét viszont, amelyben fát kér a fűtéshez és gyertyát a világításra, aligha célszerű kizárólag „Csokonai csurgói tanárkodásának megalázó anyagi körülményeire" bizonyítéknak tekinteni. Hiszen ennek a levélnek a születését az indokolta, hogy Csokonai ott tartózkodása meghosszabbodott, s ilyenformán a téli hideg és a korai sötétedés olyan új körülményeket jelentett, amelyre az eredeti megegyezés nem terjedt ki; a levél csupán erre kívánta felhívni a figyelmet. Hogy ez mennyire új mozzanatnak bizonyult, azt jól mutatja, hogy Csokonai itt gyertyát is kért – s a Nagy Gergelynét említő nyugta tartalmazza azt is, hogy „Hanem NB. a' Tiszteletes Asszonyom gyertyát nem adott". Vagyis világosan elválik az, hogy Csokonai a szállás megfogadásán túli kérelmet fogalmazta meg Csépánnak – s csak akkor lenne jogos ebben a nyomorúságot látni, ha lenne arra valamiféle adatunk, hogy ismételt sürgetésről van szó. Ennek hiányában azonban inkább azzal kell számolnunk – írja Szilágyi Márton –, hogy Csokonainak a csurgói tartózkodása alatt a koszt és a kvártély költségeinek nagyjából a kétharmadát kifizették, s feltehetőleg ugyancsak a Tractus állta a fűtés és a világítás költségeit is – hiszen ennek hiányáról Csokonai sem Csurgón, sem később nem panaszkodott.

A fizetését azonban utólag, egy összegben fizették volna ki – csakhogy erről a költő lemondott. Vajon miért? Nagylelkűsége mellett itt az a feltűnő, miért engedhette meg magának Csokonai, hogy lemondjon a pénzről. Ezzel az is megkérdőjeleződik, hogy Csokonai vajon valóban anyagi szükségből vállalta-e a helyettes tanári állást.

Ez az eset is arra figyelmeztet, hogy Csokonai Debrecenből való távolléte aligha csak úgy volt lehetséges, ha valamilyen stabil és rendszeres anyagi támogatást feltételezünk. Láttuk a sárospataki időszakról szóló fejezetben, hogy az ottani tanulmányok folytatásához is feltétlenül komoly költségeket kellett vállalni, s Csokonai ez utáni élete (Pozsony, Komárom, majd a dunántúli időzés) sem képzelhető el másként. Még akkor sem, ha néhány helyen számolhatunk esetleg a szívességből való befogadás, a vendéglátás körülményeivel is.

Csokonai életformája tehát nem az egy egyik napról a másikra élő csavargó körülményeit mutatja: Pozsonyban egy kiadó tekinti tárgyalópartnernek, Komáromban és dunántúli időzése alatt nemesi házakhoz bejáratos, s a fönnmaradt levelei és a rá vonatkozó visszaemlékezések (mint az ebben a vonatkozásban különös érdekes Gaál Lászlóé) sem mutatják központi problémának a napi megélhetési gondokat. Bár a költő önmagát „nádas házba szorult Cosmopolitá"-nak nevezte, és ez a szegénység jelképe lett az életrajzokban, bebizonyosodott, hogy az akkori Debrecenben ez volt az általános tetőfedő anyag, a „nádasházba szorulás" inkább a debreceni körülmények között megélt világpolgárság szinonimájának tekinthető.

*

Összefoglalásként a legelőször emlegetett Csörsz Rumen István szavait idézem: „Búcsút mondhatunk a vézna, beteg, anyagi gondok miatt zilált életű, életidegen költő képének. Cserébe egy kultuszrétegektől megtisztított, önmagáért is érdekes költői pályakép birtokába jutottunk. Megismerhetünk egy érvényesülni vágyó, útkereső, felvilágosodás kori magyar írót, akit környezete a lehetőség szerint ösztönöz, az édesanyja pedig nemcsak a csurgói években támogatja őt, hanem halála után is művei kiadása, terjesztése és a kultusz kiteljesítése által."

Végezetül Csokonai szavait szeretném útravalóul adni: „Éljünk vidáman, minél kevesebb gonddal: mert egyszer meghalunk, ez a régi lírikusok filozófiája, ha pedig élnünk és örülnünk kell, hagyjunk élni és örülni másokat is, ez az egész emberiség filozófiája" *(Jegyzések és értekezések az Anakreoni dalokra).*

Elhangzott 2020. január 28-án a Berzsenyi Társaság Irodalmi teadélutánján

Molnár-C. Pál: ***Alacska*** *(Fotó: Czimbal Gyula)*

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA: GÁRDONYI REGÉNYEINEK SZERKEZETÉRŐL

A búvópatak-technika

Pedighát voltaképpen minden regény az író élete története.
Akármiféle személyek is szerepelnek a regényben,
a szívök mindig az író szíve.

GÁRDONYI naplójából

1.

Gárdonyi műveit sokan szeretik, sokan olvassák. Népszerűségükről tanúskodik számos kiadásuk. Régebben minden könyvszerető családban megvolt a Dante-kiadás, a narancssárga vagy türkizkék könyvek, a stilizált szegfűmintás borítóval. (A szegfű egyik kedvenc virága lehetett Gárdonyinak, nincs olyan írása, amelyben ne szerepelne.)

Először áttekintem művészetének értékelését a különböző történelmi korszakokban: a háború előtt, a kommunizmusban, napjainkban. Megítélése ugyanis koronként változott, töretlen népszerűsége ellenére; a mai hivatalos – akadémiai és egyetemi – körökben pedig elhallgatják, lenullázzák. Ezután röviden írok három általánosan ismert sajátosságáról: stílusáról, nyelvezetéről, humoráról. Végezetül regényeinek szerkezetéről lesz szó, elemzéseimmel kiegészítem sajátosságainak listáját.

1.1.

A Gárdonyiról szóló szakirodalom igen nagy. Sík Sándor 1928-as tanulmánya alapvető, és Gárdonyi méltó módon szerepel a régebbi összefoglalásokban is. Schöpflin Aladár hangsúlyozza, hogy „ő írta a magyar parasztéletről a legszebb novellákat" (SCHÖPFLIN Aladár, 1990/1937, 121.). Röviden ír népiességéről, meleg parasztábrázolásáról, a Göre-humorról, de a férfi-nő konfliktus ábrázolását emeli ki – ha meggondoljuk, jogosan: a szerelem és a házasság problémája végigkíséri egész pályáján.

Szerb Antal rövid jellemzésében benne van Gárdonyi sokoldalúsága: „Falu-pártisága alakítja ki magyarság-látását, mely főkép történelmi regényeiben domborodik ki" (SZERB Antal, 1943, 439).

A kommunizmusban a marxista irodalomkritika nem tudott mit kezdeni Gárdonyi Isten-hitével, miszticizmusával, pszichologizmusával, de haza- és népszeretetét elismerték, s életművét alapvetően méltóképpen kezelték, sőt úgy vélték, hogy „helyretették".

Sík Sándor elemzéséről nem volt a marxista irodalomkritikának jó véleménye: „A máig kísértő, félreértett Gárdonyi-portré kialakításában különösen jelentős szerepet játszott Sík Sándor egyébként kitűnő művészi elemzésekben gazdag Gárdonyi-tanulmánya" (KISPÉTER András, 1970, 226.). Érthető ez a lakonikus megállapítás (sajnos, nincs kifejtve), végül is Sík Sándor meggyőzően elemzi Gárdonyi Isten-hitének kialakulását, megerősödését. Ez nem volt aktuális az 1950 utáni években.

A Sőtér István főszerkesztette irodalomtörténetben (a borító színéről „Spenótnak" nevezetett, 6 kötetes *A magyar irodalom története* című kézikönyvben) Me-

zei József rosszallóan ír Gárdonyi miszticizmusáról, pontosabban: azt írja, hogy A *Láthatatlan ember* „miszticizmusa ellenére" a legjelentősebb regénye; lélektanisága romantikus és idealista (911.). (A regény kiadásainak címében a névelő használata teljesen esetleges és hektikus, már Gárdonyi életében is. Gárdonyi halálának évében, 1922-ben a regény 4., Légrády-féle kiadásának címlapján a névelő nélküli címváltozat áll.)

Mezei a továbbiakban azt állapítja meg, hogy az *Egri csillagok* után Gárdonyi írásművészete hanyatlik (913.). (Az *Egri csillagok* regény ismeretlen, Gárdonyi Géza életében utoljára megjelent, saját kezűleg korrektúrázott, a számtalan kiadástól kb. ⅓ részben eltérő szövege 2005-ben megjelent: Gárdonyi Géza, *Egri csillagok*, Osiris – A kiadáson Gárdonyi a névelő nélküli címet hagyta jóvá. – A Szerk.)

Csak hát Gárdonyi összes nagy regénye az *Egri csillagok* után születik! Mezei nyilvánvalóan Gárdonyi „miszticizmusát", lélekábrázolását tekintette hanyatlásnak, hiszen a marxista irodalomkritikus számára leginkább a társadalom ábrázolása volt fontos. Az író történelemábrázolása azonban – szerinte – nem teljes, mert nem ír szociális problémákról; parasztábrázolása sem tetszett, mert nem volt olyan, mint Móriczé (erre az utolsó sorokból következtethetünk). Gárdonyi népiessége mégis megfelelt a hivatalos ideológiának, hangsúlyozták demokratizmusát (például az egri várvédelem kapcsán), még magyarsága és hazaszeretete is méltatást kapott, sőt humoros megjegyzéseit is dicsérik.

Kispéter András – alapvetően tárgyilagos – monográfiájában azt írja Gárdonyiról, hogy egyszeri jelenség volt a magyar irodalomban, nem tartozott egyetlen iskolához sem, s nem hozott létre iskolát. Ez igaz. De Kispéter hozzáteszi még: művészete átmenetet képez a 19. és a 20. század művészete között, a nép-nemzeti iskola és a *Nyugat* nemzedéke között (Kispéter, 1970, 223.). Kispéternek azzal a megállapításával egyetérthetünk, hogy Gárdonyi egyszeri jelenség, de azzal már semmiképpen sem, hogy átmenet lenne Jókai romantikája, Mikszáth anekdotizmusa, valamint Móricz vaskosabb realizmusa és Kosztolányi lélekábrázolása között. Vajon miért volna átmenet? Az átmenet minősítésben van valami lekicsinylő (az átmenetinek minősített szerzőket kihullatják az iskolai tananyagból, ez történt például Reviczkyvel és másokkal). Sík Sándor ellenben a legnagyobbak közé sorolta Gárdonyit, méltán és alapos elemzés után.

Évtizedekkel később, *A magyar irodalom története*i című kötet nem összefüggő irodalomtörténet, hanem tanulmányok halmaza, egyes, az elemzett irodalmi művek megszületésének éve szerint rendezve. Ebben egyetlen tanulmány szól Gárdonyiról, mégpedig Györke Ágnes írása az *Egri csillagok*ról (2007, 625–637.). Ő szintén felveti a „hanyatlásmítosz" problémáját. Annak idején Mezei József ezt ideológiai alapon jelentette ki. (A hanyatlás egyébként divatos irodalomkritikai „toposz": Jókairól is megállapították évtizedekkel ezelőtt, hogy az idősebb korában írt művekben hanyatlik írói tehetsége, mígnem a 20. század végétől Fried István és egyre többen sikeresen cáfolják, hogy az „*Öreg Jókai nem vén Jókai*".)

Györke Ágnes tanulmánya bevezetésében megemlíti, hogy a mai irodalmárok hallgatnak Gárdonyiról, de a miértről nem ír. Talán a mai irodalomtudós-nemzedéknek nem tetszik sem eszmeisége, sem stílusa?

Mi azonban a legnagyobbak között tartjuk számon: az olvasók is, és számos irodalomtörténész is: Sík Sándor, Schöpflin Aladár és mások. Éppen ezért furcsa, hogy egy mai, a nagyközönségnek szánt, akadémiai összefoglalásban nincsen róla fejezet, neve említés szintjén csak négyszer bukkan fel a kötetben. A Gintli Tibor által szerkesztett *Magyar irodalom* című összefoglalásról van szó (Akadémiai, 2011), amelyről azt írják az interneten, hogy „Szerb Antal óta nem jelent meg ilyen alapos összefoglaló munka a magyar irodalomról". De ne feledjük, Szerb Antal elismerően írt Gárdonyiról! Kihagyása egy összefoglalásból így mintha azt jelezné, hogy az akadémiai és az egyetemi körök valamiért leminősítették, s ez a leminősítés kezdi elérni, s talán már el is érte a tanterv- és tankönyvgyártókat.

Gárdonyi ugyanis teljesen kimarad a középiskolai tananyagból. Az *Egri csillagok* a hatodik osztályban kötelező olvasmány, de már mondogatják, sustorogják, hogy nehéz a gyerekeknek. Ez a settegés-sugdosódás (Dobó szavai) minden hazafias szemléletű művet elér, így *A kőszívű ember fiai*t is, s az új 11. osztályos irodalom-tankönyvben, az Arany Jánosról szóló fejezetből már kihagyták a hazafias-gondolati költeményeket (*Rendületlenül*, *Magányban*, *Széchenyi emlékezete*, sőt a *Buda halálá*ról sem esik szó).

Megjegyzem: ez a sorsa Mórának is, a neve sem szerepel a fent említett akadémiai kötetben, s lassanként Jókai is áldozatul esik az érthetetlen szelektálásnak (az új, tízedikes tankönyv végén szerepel, egy összecsapott, gyatra stílusú fejezetben). Az okokat csak sejtem, nem vállalkozhatom feltárásukra, jó volna, ha maga a szerkesztő vagy a szerzők indokolnák meg döntésüket.

Az utóbbi években azonban mintha változott volna Gárdonyi megítélése. Erről tanúskodnak a 2013 szeptemberében tartott jubileumi konferencia tanulmányai (Bednanics–Kusper, 2015). Szerzőik mintha éppen a „hanyatlás" műveit helyeznék a középpontba: a szerelmet, a lélekrezgést, a nőalakokat, és stílusával is többen foglalkoznak. Olykor mintha visszakanyarodnának a régebbi szakirodalomhoz, például Sík Sándorhoz.

De végül is összefoglaló értékelés azóta sem született Gárdonyi művészetéről, s mintha a Györke Ágnes által említett hallgatás folytatódna. Az akadémiai és az egyetemi hallgatásról van szó – a leszármazottak és Eger városa méltóképpen ápolja Gárdonyi emlékét: a dédunoka Keller Péter már ötödik alkalommal rendezett 2019 májusában Gárdonyi-konferenciát Szőlősgyörökön, az édesanya szülőfalujában.

1.2.

Sokan írtak már Gárdonyiról, stílusát azonban csak Sík Sándor elemezte kellő alapossággal. Szerinte Gárdonyi stílusának gazdag sokoldalúsága három alaptípusra vezethető vissza. Az első a konstatáló stílus, sajátos mondatformákkal, benne az igék gazdagságával, egyéni főnevekkel. Másik jellegzetessége a szemléletesség, amely

„nem a festőiség, hanem a plasztika eszközeivel jelenik meg nála". Hatását néhány vonással éri el, egyedi igével, jelzővel, hasonlattal. Stílusának harmadik alaptípusa a lírai jelleg: rövid mondatos marad, de nem konstatáló, hanem érzelmekkel teli, s mindenek felett zeneiség, gondolatritmus jellemzi. „Stíljének fejlődése pedig körülbelül azt a vonalat futja meg, amelyet Arany János stíljének ismertünk meg: a konvenciótól, a naiv népiesen át: a koncentrált népiességből stilizált klasszikus magyar stílusig" (Sík Sándor, 1928, 127.; idézi Keller Péter is, 2015, 86–88.).

A sokirányú magyar regényirodalomban Gárdonyi sajátos helyet foglal el – a legnagyobbak között: „A modern regénynek olyan formájához azonban, amelyet azonkívül, hogy organikus egész és a maga törvényei szerint tökéletes, speciálisan magyar regénynek nevezhetnénk –, aligha jutott valaki közelebb Gárdonyinál" (uo., 128). Hasonlóan ír stílusáról Schöpflin Aladár és Szerb Antal is. „A nyelve is alighanem tudatosan a népköltészet nyelvéből indul ki, erős ritmusú, rövid mondatai, a lehetőségig leegyszerűsített kifejezési formái, a parasztélet képzetkörén maradó kép- és szólamkincse a nép ősi költői nyelvanyagából van kiépítve" (Schöpflin, 1937/1990, 124.). „Stílusa koncentrált népiességével az Arany-hagyomány legjobb folytatója" (Szerb Antal, 1943, 439.).

Nyelvezetének tisztaságát, magyarosságát minden méltatója dicséri. Lőrincze Lajos ezt mondta róla egyik rádiós előadásában: „Ha azt kérdezik tőlünk, melyik magyar írót ajánljuk, akitől szép magyarságot tanulhatunk, akinek művein nyelvérzékünket erősíthetjük, jó irányba fejleszthetjük, akkor az elsők között Gárdonyit szoktuk említeni, ajánlani. Az ő kristálytiszta, finom színekben játszó, stílusa, egyszerű s mégis gazdag nyelve legjobb példa lehet mindenkinek" (idézi Kispéter, 1970: 224.).

Térjünk tehát vissza Gárdonyi stílusához, mégpedig stílusának humoros vonásaihoz. „Érdeklődéssel jegyzi a falusi élet mozzanatait, örömmel konstatálja az érdekes apróságokat, az etnográfiai jellegű kuriózumokat, élvezi az egyszerű emberek elevenségét, átérzi lelkük primitív mélységeit, fájdalommal látja hibáikat, félszegségeiket, sőt bűneiket, velük érzi a falusi tragédiák megrendülését, fensőbbséges mosollyal élvezi a jellemek és helyzetek adta falusi komikumot. De a tragikum megrendülését nyugodtabb bölcselkedés csendesíti, a komikum mosolyába felsőbb megértésnek humorba játszó melege vegyül. Mert a lélek, amely a látott jelenségekből életet alkot, egyszerre belülről és fölülről néz" (Sík Sándor, 1928, 90.).

A humor alapvető vonása Gárdonyi prózájának; nem a komikum (nem a vicc), hanem az a víg-szomorkás humor, ahogyan Arany János a *Széptani jegyzetek*ben megfogalmazta (vö. Adamikné, 2017, 428.; 2018, 31.). Nem véletlen, hogy Sík Sándor tanulmánya több helyén Arany János életérzésével, szemléletével rokonítja Gárdonyit, s igaza van. Olyan bölcs szemléletről van szó, amely oldja a tragikumot, s mosolyt csal az emberek arcára. Egyetlen példával érzékeltetem az Ábel és Eszter című regényből. A történetet ismerjük: Ábel és Eszter szeretik egymást, azzal az elementáris szerelemmel, amelyről Schöpflin Aladár is írt irodalomtörténetében. De nem lehetnek egymáséi. Öregkorukban találkoznak, s Eszter meghívja ebédre Ábelt: „Hallgattak néhány kanálnyit. Aztán Ábel szólalt meg:

– Azt mondtad, szegedi asszony, iszen ez nem magyar leves.

– De húslébe főzte bele a borsót, azért magyar. Jó még a fogad, Ábelkám?

E szomorúságokkal elegyes beszélgetés közben jóízűen evőgelődtek-ivógalódtak."

„Szomorúságokkal elegyes beszélgetés" – írja Gárdonyi, de alaphangulata kedves, még örömtelinek is mondható; humora jóságos, de még talán bölcs is: fogadjuk el, ami adatott. A *Titkosnaplóban* írja: „A komikus mű értéke mindig problematikus. Csak az igen finom humor becses. Ha könnycseppel van megszentelve" (idézi Keller Péter, 2015, 114.). Egy regénybeli megjegyzését idézem, mely indirekt módon igazolja világérzését: „A francia irodalom még akkor nem árasztotta el állati lehelettel Európát" (Ábel és Eszter, 271.).

Viccet, szójátékot kevésbé alkalmaz: „Minek tanultam én filozófiát, logikát és mindenféle -ikát, -riát és -fiát, elég lett volna tanulnom egy -iát!" (*Láthatatlan ember*, 275.) A komikum más érzelemből fakad, az elméletírók szerint olykor fölényérzetből, Gárdonyi ezt is tudta: „Az idegen nép látása mindig mulatságos. Az meg éppenséggel gyönyörűség, ha barbárokat láthat a művelt görög: voltaképpen magamagát szemléli, hogy mennyivel különb" (*Láthatatlan ember*, 39.).

1.3.

Példáimat Gárdonyi regényeiből gyűjtöttem, megvallom, mindegyiket szeretem. Magának Gárdonyinak is voltak kedves művei. „Ha Gárdonyi Gézát családi körben kivallatták, miként értékeli a regényét, így nyilatkozott: – Az Isten rabjai nekem a legszebb regényem. Az Egri csillagok a legjobb regényem. És a Láthatatlan ember a legkedvesebb regényem" (Gárdonyi József, 1934 II, 91.).

Most az az elsődleges célom, hogy a Gárdonyi-regények szerkezetéről közöljem egy megfigyelésemet, s ezáltal egy lényeges jellemzővel egészítsem ki a művészetéről alkotott jellemzést. Rövid mondatos, ritmikus prózát más is alkotott, a víg-szomorkás humor másokat is jellemez, de a jelekből következtető, sajátos szerkesztés csak Gárdonyié.

2. A Gárdonyi-regények szerkezetéről

A prózai művek szerkezetének van egy jól ismert sémája, amelyet az iskolában is tanítanak: a bonyodalom kezdete, az események fejlődése, a tetőpont, a megoldás. Több változatban is olvasható az interneten.

Ennek a szerkezetnek nagy hagyománya van, minden bizonnyal Gustav Freytag (1816–1895) fogalmazta meg *Technik des Dramas* (1863) című művében, Arisztotelész és Schiller nyomán. Innen kapta ez a szerkezeti séma a Freytag-piramis elnevezést. Részei: expozíció, a bonyodalom kezdete, az események fejlődése, tetőpont, az események lecsengése, megoldás, lezárás. Valóban hasonlít ez a felépítés a piramisra (a séma mellé szoktak is rajzolni egy piramist), geometrikus,

meglehetősen szigorú jellege van. Azonban nagy íróink merészen eltértek ettől a szerkesztéstől, mindenekelőtt Jókai (kapott is kritikusaitól hideget-meleget).

Jókai regényeinek narrációja alapvetően lineáris, de azon belül elágazó, fraktálszerkezetnek neveztem el (Adamikné, 2016, 112.). A fraktálok szabálytalan szerkezetek, de mégis van bennük rendszer. Olyan ez a szerkesztés, mint egy fa: van törzse, van egy fő ága, s vannak oldalágak, de ezek az oldalágak a főághoz csatlakoznak (a fraktálgeometria Benoit Mandelbrot elmélete). Van rendszer a Jókai-regények vonalvezetésében, de sajátos, nem egyezik a prekoncepciós kritikusok elvárásaival, s összhangban van változatos stílusával, melyben minden árnyalat fellelhető, a bonyolult alakzatoktól az egyszavas mondatokig. Ezzel szemben a Gárdonyi-regények narrációja puritán, elágazások nélküli, egyenes vonalú, összhangban van rövid mondatos, pergő párbeszédes stílusával.

Az *Egri csillagok* szerkezete bonyolultabbnak tűnik a többi regényénél, némelyek elágazónak ítélik, de nincs így: az események egymást követik, s végül is minden Eger felé tart. Ez általános vélemény a szakirodalomban. A többi regény szerkezete tömören egyenes vonalú. A lényegen a keretes szerkezet sem változtat: az egyenes vonalú elbeszélés olykor keretbe van foglalva (*Szunyoghy Miatyánkja*, *Az a hatalmas harmadik*). A lényegen az sem változtat, ha az elbeszélő az egyik szereplő (Zéta, Jancsi fráter). Több művében azonban megfigyelhetünk egy érdekes szerkesztést, amelyet búvópatak-technikának neveztem el.

Az *Ida regényé*ben – fokozatosan alakulnak az érzelmek. Csaba szeretettel néz Idára: „A szeme néhány percig meleg sugárral pihent Idának nyugodt és tiszta arcán. Talán akkor nézte meg először. De aztán megint elhidegült. – Gyerünk hát: ebédeljünk." Később „kedves, jó Idának" szólítja, Ida megstoppolja Csaba zoknijait, takarítja a műtermét stb. Ezt a folyamatot gondosan feltárja tanulmányában Szikszainé Nagy Irma (2015, 111–132.). Úgy tűnik azonban, hogy Gárdonyi többi regényében is alkalmazza a fokozatos érzékelés technikáját: először alig érzékelhető utalást olvasunk, majd egyre több és fajsúlyosabb utalást. Az egész rendszer jól megszerkesztett fokozás, ezzel együtt indokolása egy végső cselekedetnek, mondhatjuk: konklúziónak. Az utalások jelek, amelyekre ajánlatos az olvasónak figyelni. A lényeget jól fejezi ki a búvópatak-technika elnevezés. Nézzük a bizonyítást.

Az *Egri csillagok*ban Hegedűs árulása fokozatosan bontakozik ki. Megvannak az előjelei szokatlan gondolkodásmódjában, utána bomlasztó beszédeiben, végül a folyamat kulminál az ellenség bevezetésében. Első említése a kurd fogoly kihallgatásakor történik. Már zuhannak be az ágyúgolyók. „Az ülők mindnyájan fölkeltek. Hegedűs elment." (391.) Nem tudjuk, miért (talán félelmét nem képes leplezni). Később arról filozofál, hogy „Hol van az megírva, melyik törvényben, hogy védje valaki az anyját?" Gergely úgy válaszol, hogy isteni törvény az anyaszeretet, az anyaszeretet és a hazaszeretet pedig egy. Erre Hegedűs nem válaszol. (453.) A törökök bekiabálnak, a várbeliek fenyegetéseiket hazugságnak tekintik. „De hátha nem hazudnak?" – mondja Hegedűs. Ez már destruktív megjegyzés, Gergely felháborodik, össze is szólalkoznak, sőt kardot rántanak. (458.) Majd Hegedűs a katonáknak arról beszél,

hogy ostromkor dupla fizetés jár; ezt Sárközi jelenti. Másnap Hegedűs ezt Dobónak is elmondja. Dobó leteremti, nem engedi a suttogó propagandát, „a várban semmiféle settegésnek-sugdosódásnak helye nincsen." (466.) Dobó ezután figyelteti Hegedűst. (469.) Rövidesen jelenti Sárközi Mekcseynek, hogy mozgolódás van a víztározónál, Hegedűs bevezette az ellenséget. (471. kk.) Hegedűst elfogják, felakasztják.

A *Láthatatlan ember*ben Emőke érzelmeit sokáig nem ismerjük, fokozatosan derül rájuk fény. „Ha anyám bejön, beszélj Átilláról. Szép lehetett, mikor megjelent a sereg előtt aranyos sisakban… Oh, beh szép lehetett az az ember! szép, mint valami földön járó isten!" – kérleli Zétát. (319.) Később Zéta azt mondja Emőkének, hogy Átilla öregedett: „három év mulván vén ember lesz." „Soha! – mosolyodott el. – Ha olyan fehér lesz is, mint a galamb. Átilla mindig fiatal marad. Olyan ő, mint a fűben járó görög istenek. Olyan, mint nézd ott a fali szőnyegünkön Áresz, aki leszállt a felhőkből és páncélt öltve küzdött a hadakban. Nem látod-e a szemében azt az erőt, amelyhez hasonló más ember szemében nincsen!? Ha haragszik, még a falevelek is remegnek. Ha mosolyog, még a felhők is megnyílnak." (327) Nemsokára kimondja reménytelenségét: „Zéta, mi szomorúbb a halálnál? Csak bámultam. Mit is szólhassak az ilyen kérdésre? Ő maga felelt. A fejét ingatva bámult maga elé: Az élet." (334.) Végül elkíséri a halálba Átillát.

Átilla jelleme is fokozatosan bontakozik ki: eleinte valóban szoborszerű, de azután végtelenül érdekes mosolya fokozatainak leírása, tánca, igazságossága, például pénzt ad a tíz árvával menekülő özvegynek (228.); diplomatikus viselkedése a csata előtt, hatásos, rövid beszéde, seregszemléje, küzdelme a csatában: „Átilla sebes vágtatást száguld végig a seregek vonala előtt. Néhol megáll és szót vált a vezérrel. Néhol lelkesítő szavakat kiált a seregnek:

– Hunok vagyunk! – kiáltja a mi seregünk előtt – ma is megmutatjuk!

Micsoda erő van ebben a hangban! Micsoda erő a szeme villanásában, feje vetésében. Micsoda öröm látni egy embert, aki mintha nem is ember volna, hanem valami oroszlán-isten emberi testben." (257.)

Igaz, hogy Zéta első benyomása róla az, hogy szoborszerű – ezt hangsúlyozza Eisemann (2015, 53.) –, ám az elszórt említésekből összetett, lenyűgöző jellem bontakozik ki.

*A kürt*ben Zsuzsika dacosan nem vesz tudomást sem Átilla hadba vonulásáról, sem megérkezéséről – de ez is azt jelenti, hogy rá gondol. Figyeli az újságot, titokban olvassa a háborús híreket. Mi közöm vele? – mondogatja. Olvassa Átilla nevét a Városunk hősei rovatban. „Ej, mi közöm vele!" – ismétli. Elsápad, mikor Átilla háromszor szólítja. Végül visszatér a toronyba, mert „Ő akarja".

A *Szunyoghy Miatyánkjá*ban a második feleség, Margit hűtlenségére is, jelekből fokozatosan derül fény. Elégedetlen a házukkal, szépnek tartja Cselkeyék kávés szervizét, Cselkey költeményeit (145.). Cselkeyné halála napján naplót kezd írni, sztenogramos naplót, a férj furcsállja, de elfeledkezik róla (151.). Könnyes szemmel csókolta a kezemet – olvassa később a naplóbejegyzést. Azon csodálkozik, hogy hiányzik a meg szócska. (153.). „A gyanú azonban olyan, mint a taplóba esett szikra,

ég tovább. Lassan, beljebb-beljebb, elnyomhatatlanul" (170.). Margit délutánonként kilovagol. „S akkor egyszerre mintha villám lobbant volna el a fejemben. Miért nincs itt Cselkey délutánonként soha?" (159.) Végül megbizonyosodik, s „lezárja" életének ezt a szakaszát.

*Az a hatalmas harmadik*ban Mariska problémája is jelekből, fokozatosan derül ki. Bátor lépéssel követi Miskát, bár a férfit a bíróság nem választja el züllött feleségétől. Összeköltöznek, de Mariska az ágyát felviteti anyósa szobájába. Később az ágy lekerül, de a nő mindig kitér a házasélet elől. A férfi végül magyarázatot kér, s akkor a nő megvallja: nem akarja, hogy az esetleges gyerek szégyenben éljen, az anyja nevét viselje. Ennek a lehetetlen helyzetnek nincs más feloldása, mint a beletörődés.

*Az öreg tekintetes*ben mutatkozik meg legmegrázóbban a búvópatak-technika (tulajdonképpen itt vettem észre először). Tudjuk, hogy a szeretet hiánya, a részvétlenség, a ridegség az oka az öreg öngyilkosságának. A részvétlenségre az elszórt utalásokat mintegy tucatnyi helyen észleljük, a regény közepétől egyre sűrűbben; s egyre visszataszítóbbak: a fokozás itt is érvényesül.

Először áttételesen mutatkozik meg a részvétlenség: az öreg a beteg asszonyról érdeklődik: „Tudom is én!" – felel az inas. (74.)

Úgy beszéltek az öregről, mint valami gyerekről. (101.)

„A bácsit nem szabad beeresztenünk többé a zsúrnapon" – mondja Bárányné „felleges" arccal. (130.)

Elfogyott a pénze, pénzt kér. „A szemek elnyilottak az asztalnál", „A szavára tehát percnyi köves csendesség volt a felelet", „A család megütődve nézett reá". (135.)

„A bácsi sok pénzt költ" – mondja Bárányné. „Az öreg a második gyermekkorát éli" – jegyezte meg ridegen az orvos. (137.)

Az öreg, fösvény Mayer „nem segíti ki zavarából", ti. nincs pénze villamosra. (160.)

„És a kabátja zsebébe dugta a húszkoronást" – a lánya. (168.)

„Leszállították a havi díjat tíz koronára." (167.)

Végül a család viselkedése a durvaságig fokozódik: Vén marha! – kiáltja a doktor. „Éktelen dühvel meresztette vérben forgó szemét az apósára." (178.)

Ezután következik be a „megoldás", az öngyilkosság.

Nem értek egyet Z. Szalai Sándor azon véleményével, hogy az öreg Csurgó anakronisztikus, groteszk figura, a letűnt világ embere (Z. Szalai, 2001, 59.). Az igaz, hogy ódivatú a ruházata, a negyvennyolcas időket idéző atilla. Ám a környezet rendkívül lehangoló, elsősorban a család. Morális értelemben egészen más az öreg tekintetes, s nemcsak arról van szó, hogy a lelkiismeretlen vő elkártyázta az örökséget. Kulcsjelenet az órásné temetése körül kibontakozott vita:

– „Nem azért, apácskám … Tudjuk, hogy irgalmasszívű. Csak szokatlan ez a fővárosban.

– Mi szokatlan? Az irgalmasság? Nem bánom én, ha szokatlan is. Ha a fővá-

rosnak szokatlan, én nem vagyok főváros! Én csak Csurgó Károly vagyok. Az asszony az én betegem volt, hát én temetem el!" (137)

Inkább Keller Péternek van igaza: „Dédapám a tanítói és az írói hivatást egyaránt apostolkodásként élte meg. Tanítóként és íróként feladatának tekintette, hogy a rábízottakkal megismertesse Istent, bevezesse őket az emberszeretet tudományába, és képessé tegye a teremtett világ csodáinak felismerésére. […] Az öreg tekintetes című írása az én olvasatomban erről szól." (*Az emberszeretet tudománya*, Mértékadó, 2019. április 1–7, interjú.)

Az irgalmasság, az emberszeretet a fő olvasata ennek a szomorú regénynek. A másik a gyökértelenség: elpusztul a növény, ha a gyökerét elvágjuk; elpusztul az ember, ha sehová sem kötődik.

Gárdonyi regényeiben tulajdonképpen viselkedést érzékelünk, mint az életben, s fokozatosan jövünk rá a tartalomra. Mégpedig jelekből. A jeleket észleljük, ráébredünk a tartalmukra, s a jelekből vonunk le következtetéseket. Vannak cáfolhatatlan jelek, s vannak cáfolható jelek – írja Arisztotelész (*Rétorika*, 1357b). Gárdonyi regényeiben zseniálisan alkalmazott érvelési technikáról van szó: fokozatosan válnak a jelek a valószínűségből cáfolhatatlan bizonyossággá.

Ám a jelek alkalmazásának van egy mélyebb jelentősége, mégpedig a keresztény hagyományban. Szent Ágostontól származik a jel meghatározása: jel mindaz, ami önmagán kívül mást is jelent, pontosabban: „A jel az, ami egyrészt önmagát nyújtja az érzékelésnek, másrészt önmagán kívül valami mást az értelemnek" (idézi Adamik Tamás, 2012, 331.). A Biblia értelmezéséhez kapcsolódik jelelmélete: hogyan lehet a Bibliában az igazságot megtalálni, s hogyan célszerű a megtalált igazságot közölni. De a jelek mindenütt felbukkannak, közvetítenek, irányítanak. A kereszt jelét követte Nagy Konstantin, jeleket követtek a szentek.

Lehetséges, hogy a jelekből való olvasás mélyebb gyökerű Gárdonyi regényeiben: istenhitének bizonyítéka? A jelek vissza-visszatérő alkalmazása, a búvópatak-technika spirituális gyökerű? Minden bizonnyal, bár erre csak közvetett a bizonyíték. De bizonyíték lehet az író nyilatkozata, térjünk vissza a mottóhoz: „Pedighát voltaképpen minden regény az író élete története. Akármiféle személyek is szerepelnek a regényben, a szívök mindig az író szíve."

Lehetne elemezni az öreg tekintetes környezetét. A lánya összetett személyiség: részvétet érez apja iránt, szereti őt, de ugyanakkor férjét sem tagadhatja meg. Ő is inkább áldozat. Lehetne elemezni a szegények, az áldozatok világát. A rideg, önző, kártyás vő külön világ, s külön világ a sznob társaság. A lecsúszott arisztokraták, a lelkiismeretlen hírlapírók egy másik réteget képviselnek. Azután az inas, a házmester, a vice és a többiek is érdekes, köztes réteg.

Egyszerűnek tűnik egy Gárdonyi-regény, de a kevés, találó szóval, a szoborszerű, plasztikus jellemzéssel sokat mond, s a mélyben nagyon is bonyolult. (Zárójelben jegyzem meg: megpróbáltuk annak idején több írását is betenni alsó tagozatos olvasókönyvekbe, de feladtuk: rájöttünk, hogy az egyszerűnek látszó szöveg nagyon is bonyolult. Nagyobbakkal, középiskolásokkal viszont olvastatni kellene: „üzenete"

ugyanis félelmetesen korszerű. Korszerű a férfi-nő viszony ábrázolása, az ember láthatatlan, azaz megismerhetetlen gondolata stb.)

Thomka Beáta *A pillanat formái* című könyvének utolsó egységében Örkény novelláinak „formateremtő elveiről" ír, s elbeszéléstechnikája lényeges elemének az utalást tartja: „az epikus stílusú mesélés helyett az utalás a jelenkor írójának és olvasójának legmegfelelőbb kommunikációs formája" (1986, 142.). Gárdonyi elbeszéléstechnikája erősen emlékeztet erre, s ha így van, prózáját igencsak modernnek nevezhetjük, talán még korát is megelőzte. Örkény prózáját még az ellipszis, a parabola jellemzi, de hát ezek a Gárdonyi-próza jellemzői is. Persze a végeredmény más, de a technika feltűnően azonos. Ezen mindenesetre érdemes elgondolkodni.

3.

Összefoglalva: az irodalmároktól örökölt előítéleteket, azaz a hanyatlás vádját, valamint művészetének átmenetinek tartott jellegét bizton megcáfolhatjuk. Plasztikus jellemábrázolás, ritmikus prózája sajátos, elsősorban egyedi szóalkotások jellemzik. Humora összetett: víg-szomorkás, az esztétikai fogalom Arany János-i értelmében. Regényeinek narrációja látszólag egyszerű, lineáris, de a mélyben nagyon is összetett: jelek alkalmazása, a búvópatak-technika jellemzi. A jelek alkalmazása pedig kapcsolatban van istenhitével. A könnyed felszín mögött súlyos mondanivaló rejtezik: minden idők minden embere számára. Sok irodalmár hangsúlyozza, hogy Gárdonyi egyedülálló óriás, de sajátosságát nem ragadják meg. Egyedi szavai Jókainak is vannak, tömegével. Rövid mondatokat, rövid mondatos dialógusokat Jókai is, Móricz is alkotott. A jelekre épülő narráció, mégpedig fokozásos módon, valóban Gárdonyi sajátja, s leginkább ettől egyedülálló, sőt modern! Gárdonyi egyedülálló és modern klasszikus, s ezt a hivatalos köröknek is fel kellene végre ismerni.

A felhasznált irodalomból

Adamik Tamás 2012, *Augustinus jelelméletének terminológiája és funkciója*, In *Sanctissima religio. Vallás- és irodalomtudományi tanulmányok*, Budapest, Szent István Társulat, 330–352.
Adamikné Jászó Anna 2016, *Jókai és a retorika*, Budapest, Trezor Kiadó.
Adamikné Jászó Anna 2017, *Az érvelés humoráról*, Magyar Művészet, 2017/1, 41–50.
Adamikné Jászó Anna 2017, *Humor, derű és bölcsesség az érvelésben Arany János epikája alapján*, Magyar Nyelvőr, 141. évf. 2017/4, 426–465.
Adamikné Jászó Anna 2018, *Az elmeél (acumen), a komikum, a humor és a nevetés (risus). Hozzászólás egy bonyolult témához*, Századvég, 2018/1 (87), 5–39.
Adamikné Jászó Anna 2018, *Az érvelés és a stílus humora Gárdonyi regényeiben. I,* Anyanyelv-pedagógia. XI. évf. 2018/3, 5–23.; II. 2018/4, 5–23.
Bednanics Gábor – Kusper Judit szerk. 2015, *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*, Budapest, Ráció Kiadó.
Eisemann György 2015, *A láthatatlan ember és a látható nyelv. Gárdonyi Géza regényéről,* In *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*, szerk. Bednanics Gábor–Kusper Judit, Budapest, Ráció Kiadó, 45–60.
Gárdonyi József 1934, *Az élő Gárdonyi*, I–II, Budapest, Dante Könyvkiadó.
Györke Ágnes 2007, *Homéroszi eposztól a Nagy Könyvig*, In *A magyar irodalom története 1880-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály–Veres András, Budapest, Gondolat, 625–637.
Keller Péter 2015, *Az élő Gárdonyi-arc*, Budapest, Szent István Társulat.
Kispéter András 1970, *Gárdonyi Géza*, Budapest, Gondolat Kiadó.
Kovács Gábor 2011, *A szó kényszerhelyzetben. Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába*, Budapest, Gondolat Kiadó.
Kovács Gábor 2015, *A Gárdonyi-novella poétikája. Mesterkönyvek faggatása*, szerk. Bednanics Gábor–Kusper Judit, Budapest, Ráció Kiadó, 205–230.
Mezei József 1965, *Gárdonyi Géza*, In *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, 4. kötet, főszerk. Sőtér István, Budapest, Akadémiai Kiadó, 901–914.
Schöpflin Aladár 1990/1937, *A magyar irodalom története a XX. században*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Sík Sándor 1928, *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, Pallas Rt.
Sík Sándor 1942, *Esztétika*, I–III, Budapest, Szent István-társulat.
Z. Szalai Sándor 2001, *Sors és történelem. Tanulmányok Gárdonyi Gézáról*, Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó.
Szekér Endre 1975, *A nominális stílus jelentkezése Gárdonyi műveiben*, Budapest, ELTE, 1975 /Nyelvtudományi dolgozatok 17/.
Szerb Antal 1943, *Magyar irodalomtörténet*, Budapest, Révai.
Szikszainé Nagy Irma 2015. *Párhuzamos lélekrajzok nyelvi-stiláris vetületei Gárdonyi Géza Ida regénye című művében*, In *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*, szerk. Bednanics Gábor–Kusper Judit, Budapest, Ráció Kiadó, 111–132.
Thomka Beáta 1986, *A pillanat formái. A rövidtörténet szerkezete és műfaja*, Újvidék, Fórum Könyvkiadó.
Vértessi Aranka 1910, *Gárdonyi nyelvéről*, Budapest, Markovits és Garai könyvnyomdája.

Elsődleges források

Gárdonyi Géza, *Láthatatlan ember*, Budapest, Légrády, 1922.
Gárdonyi Géza, *Öreg tekintetes,* Budapest, Dante [1926].
Gárdonyi Géza, *Isten rabjai,* Budapest, Dante [1927].

Gárdonyi Géza, *Láthatatlan ember,* Budapest, Dante [1928].
Gárdonyi Géza, *A kürt*, Budapest, Dante [1924].
Gárdonyi Géza, *Ida regénye. A háború előtt való időből*, sajtó alá rend. és utószó Z. Szalai Sándor, Tóth Gyula, Budapest, Szépirodalmi, 1963.
Gárdonyi Géza, *Hosszúhajú veszedelem*. *Agglegény-elbeszélések*, Zsoldos Vera rajzaival, Budapest, Szépirodalmi, 1978.
Gárdonyi Géza, *Egri csillagok*, felelős szerkesztő, jegyzetek, utószó Császztvay Tünde, Budapest, Osiris, 2005. [Diákkönyvtár] 580 l.
Gárdonyi Géza, *Egri csillagok*, Ifjúsági Könyvkiadó 1955.
Gárdonyi Géza, *Magyarul így!* Budapest, Dante [1938].
Gárdonyi Géza, *Titkosnapló* [a titkosírás megfejtői: Gilicze Gábor, Gyürk Ottó] / Gárdonyi Géza, vál., bev. és utószó Z. Zalai Sándor, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.
Gárdonyi Géza, *Az öreg tekintetes és más kisregények* [*A lámpás, Dávidkáné, Az a hatalmas harmadik, Az öreg tekintetes*], a szöveget gond. és az utószót írta H. Bagó Ilona, Budapest, Unikornis, 1999.
Gárdonyi Géza, *Szunyoghy miatyánkja* [*Ábel és Eszter*], a szöveget gond. és az utószót írta H. Bagó Ilona, Budapest, Unikornis, 2000.

Szőnyi István: ***A Duna Zebegénynél*** *(*Fotó: *Czimbal Gyula)*

A szegénység a huszadik század magyar irodalmának folytonosan visszatérő témája. A szegénység megjelenítése a művészetben azonban több szempontból meglehetősen problematikus, leírhatóságának, artikulálhatóságának kérdését szinte minden értelmező kulcsproblémának tartja. A szociografikus indíttatású irodalom egyik kérdése éppen az, hogy leírható-e, elbeszélhető-e a szegénység, és amennyiben igen, milyen az a nyelv, amelyen a művek képesek érvényesen szólni a szegénység témájáról és képesek feloldani azt a paradoxont, amely immanens része a szegénység ábrázolásának és az ehhez használható nyelv megtalálásának.

Tanulmányomban e szerteágazó kérdéskörből pusztán egy mozzanatot veszek szemügyre, nevezetesen, hogy a szegénység témájának tükrében milyen viszonyrendszeren belül értelmezhetjük a társadalomtudományos interjú, illetve annak nyelve és a szociografikus indíttatású szépirodalom kapcsolódási pontjait. A szegénységirodalom egyes műveit érintve azt igyekszem megvilágítani, milyen kapcsolat tételezhető fel egy alapvetően dokumentumként, forrásként értékelhető, írásban is rögzített szöveg és egy szépprózai, fikcionális alkotás között, illetve hogy ez a prózai beszédmód és a szociografikus művek miképpen befolyásolhatják a szegénységről szóló képzeteinket.

Azok helyett…

Az irodalom- és történettudomány fogalmi rendszere felől tekintve már a szegénységfogalom meghatározása is kihívás elé állítja az értelmezőket. A definíció sokfélesége ellenére a szegénységről szóló beszéd közös pontja a tágabban értett, nem csupán az anyagi javakra vonatkoztatott szegénységfogalom.

Érdemes röviden megemlíteni egyes koncepciókat, például Barbara Korte fogalomhasználatát. Korte a kortárs nagy-britanniai könyvpiac és a szegénység irodalmi feldolgozásairól szóló monográfiájában és tanulmányaiban a szépirodalom értelmezési keretei felől interpretálja a szegénység fogalmát, ily módon a deprivációt (azaz halmozottan hátrányos helyzet), a hiányt szintén kulturális értelemben használja, és a képviselet nyelvi hiánya kitüntetett szerepet kap tézisében (Korte–Zipp, 2014, 2.; Korte, 2010, 293.). Gavin Jones a szintén a szegénység irodalmi reprezentációját vizsgáló *American Hungers* című könyvében ugyancsak kitér a szegénységfogalom problematikusságára. Az ő fogalomhasználata a szegénységet kategóriaként, sőt diskurzusként határozza meg, amelynek pozíciója az anyagi és nem materiális (ezen kulturális, diszkurzív területeket is értve), az objektív és a szubjektív kritériumok összjátékaként határozható meg (Jones, 2008, 3.).

Jelen vizsgálat szempontjából azonban a szegénység mint *valamitől való megfosztottság* értelmezéséhez a nyelvi értelemben vett *nincstelenség, artikulálatlanság* a szegénység tapasztalatának formába öntéséhez szükséges eszközök hiánya elsődleges szempont. A szegénység ugyanis a fenti meghatározások alapján sem pusztán

anyagi nincstelenséget jelent, a szövegek mindegyike kiemeli *a kulturális értelemben vett nincstelenség*et.

Így az irodalom mint a kultúra egyik szegmense felől nézve „a szegény elsősorban az, aki nem részesül a nyelvnek ebből a sajátos működéséből, aki ki van zárva a megértés kultúrájából, akinek nincs története, akinek ezen a nyelven nincs hangja, amely róla is beszél" (Schein, 2010, 63.). Ezen megállapítás alapján a szegénység artikulálhatósága kulcsproblémává válik, a szegénység mint a nyelvtől, a megszólalástól, *ennek a létmódnak a narratívumba öntésétől való megfosztottságként értelmeződik*.

Így azonban jelentőséget kap az a problémakör, amit röviden a szegénység nyelvi paradoxonaként definiálhatunk. A nincstelenek életének és nyelvének irodalmi megjelenítését, a szociografikus regények nyelvi paradoxonát a *Nincstelenek* írója, Borbély Szilárd a következőképpen fogalmazza meg: „[…] egy idő után már nem éreztem az otthonosságot, és viselkedésemmel csak mímelni tudtam a közösség érzését. […] Aki elhagyja a falu népét, az elárulja őket. Aki beszél róluk, az is. Aki kiszakad közülük, az pedig elveszíti a nyelvét. Aztán újra tanul beszélni. De egy nyelv közben elveszett. Ezt az utat jártam be én is." (Borbély, 2013, 13.)

Ezek szerint a színrevitel megvalósíthatatlan, ugyanis amikor a reprezentációhoz szükséges nyelv még az elbeszélő birtokában lehet, hiányzik az ábrázolni kívánt világra való megfelelő rálátás és kívülállás; mire azonban az esetleges történet és tapasztalat kialakulna, a kilépés lehetetlenné teszi a hiteles elbeszélői nyelv újrateremtését.

Ha elfogadjuk, hogy létezik a szegénységről szóló beszéd nyelvi paradoxona, abban az esetben azonban felmerül a kérdés, *miképpen lehet mégis hangot adni a prózai művekben a szegénységnek*?

Bár a szegénység témájában számos alkotás született, sok szerző választotta regénytémaként a szegénységet, tanulmányomban csupán két szerző néhány alkotását: Csalog Zsolt és Tar Sándor egyes szövegeit vizsgálom.

Választásomban nem pusztán annak a kérdésnek az izgalma vezérelt, hogy a már említett nyelvi paradoxon feloldása milyen különféle, belletrisztikailag is jelentős variációkban nyilvánul meg, hanem ugyanolyan érdekfeszítőnek tűnik az, hogy – összefüggően az előző indokkal –, a szegénység nyelvének kérdését olyan szerzőknél vizsgáljam, akik valamilyen módon – akár személyes élmény útján, akár kutatásaik során találkozva a nincstelenséggel– a depriváltság tapasztalatát, esetleg azt maga mögött hagyva a kulturális elit tagjaként *képesek megfogalmazni a nyelvvesztést* és az érvényes nyelv megalkotásának problémáját. A szegénység nyelvi paradoxonát, a hitelesség és a megszólalások kérdését is figyelembe véve talán megkockáztathatjuk, hogy bár a szegénység elsősorban nem az irodalom közegében létező jelenség, az alapvetően társadalmi tematikájú művekben mégis *egyszerre jelenik meg témaként és poétikaként*. E kettősség egyensúlyát és az általa indukált irodalmi megoldásokat vizsgálom a következő részekben.

A másik portréja

A szociografikus indíttatású irodalomban a szegénységről való beszéd lehetséges poétikai megoldásainak egyikeként Csalog Zsolt műveit említhetjük. Írásaiban, mint például *A tengert akartam látni, Kilenc cigány* című novellásköteteiben nem pusztán tematikájában – cigányság, munkásság – fordul a szegénység felé; prózájának sajátossága az alávetett rétegek irodalmi megszólaltatása is.

Csalog szociológusként kezdett a szegénységgel foglalkozni 1971-ben – elsőként Kemény István indíttatására csatlakozott a szociológiai cigánykutatásokhoz –, azonban szépirodalmi munkáiban az (életút)interjú beszédmódjának irodalmi megformálását, Soltész Márton meghatározásával élve a „másik hangját modelláló doku-portré" (Soltész, 2015, 121) megalkotását végezte el. Soltésszal egyetértve – aki a Csalog műveiben lévő dokumentarizmust (Uo, 202) a „szuverén művészi igazság valóságinstanciájára igényt tartó" szemléletként jelöli meg – teszem fel a kérdést: lehet-e arról szó Csalog esetében, hogy a szociológia és a társadalomtörténet műfajának, az *interjú*nak a sajátos beszédmódját, perspektíváját vagy narrációját igyekszik szépirodalmi szövegként a különféle realitásfogalmak és művészetfelfogások között működtetni, játékba hozni?

Csalog fentebb említett szemléletét tekintve igaz, hogy témáiban alapvetően észrevehető a szociológiai megalapozottság, azonban lényeges, hogy irodalmi reprezentációját, más diszciplínák kutatási módszereit írásmódjához kapcsolja.

Az interjú alapvetően nem irodalmi műfaj, azonban szerkezete, formai és narratív sajátosságai *képes fikcionális műveknek is realitásjelleget kölcsönözni*. Ettől azonban az interjú nem válik dokumentummá, sokkal inkább a munkásoknak, parasztoknak a hivatalos irodalmi diskurzustól eltérő megszólaltatására törekvő irodalmi szöveg lesz – ha úgy tetszik, másfajta hangadást tesz lehetővé, mint azok.

Csalog prózájának sajátosságai és az interjú összevetésénél termékeny szempontnak mutatkozik, ha a társadalmi tematikához fűződő hozzáfordulás módját és egy sajátos prózai nyelv létrehozására vonatkozó kísérleteit vesszük figyelembe. A szocialista realizmus értelmezési kereteivel és ábrázolásmódjával szemben kialakított viszonya egyrészt tetten érhető a szövegek referenciális játékaiban, prózájának a „társadalmi valóság"-hoz kötődő kérdéseiben. Másrészt egyes szövegekben az interjú irodalmi formává, portrévá alakításán keresztül a prózai szemléletváltás, *a művek realitásfogalmának radikális megváltozása* is szembetűnő.

A szocialista realista művészetértelmezés a hasonló témájú szövegekben a társadalomtörténeti kontextust interpretálta, a referenciális – azaz a konkrét időhöz és helyzethez kötött – olvasat és annak felhasználhatósága, valamint a rendszer önaffirmációja felől közelítette meg a műveket, lásd például Móricz *Árvácskáj*át. A szocialista realizmus írásműveiben a munkás-paraszt társadalmi rétegek ideologikus és célelvű ábrázolása volt jellemző, a fikció és a valóság (tényszerűség) fogalmait pedig a szerzők a social engineering ideológiájának alárendelve igyekeztek egymás-

ba helyezni (Scheibner, 2012, 2, 7). Azonban Csalog írásaiban a társadalmi tematika egy sajátos, nem mimetikus felfogása érvényesül, a társadalmi téma irodalmi megformálását nem a társadalomátalakítás ideájának rendelte alá, valamint ami elsődlegesen fontos, hogy az irodalomhoz mint autonóm rendszerhez közelít.

A *Kilenc cigány* utószavában Csalog ezt írja: „az volt a szándékom, hogy ne szépítsek a valóságon" (Csalog, 1976, 104). A mondatot úgy értelmezhetjük, hogy a cigány-, paraszt- és munkástematikának nem idealisztikus vagy ideologikus megközelítését kísérli meg; másrészt felhívja a figyelmet a szociális indíttatású regények referencialitással kapcsolatos elméleti kihívásaira. *A tengert akartam látni* című kötet novelláiban munkásokról szóló irodalmi portrékat olvashatunk, de ábrázolásuk szembehelyezkedik a szocialista realizmus munkásképével, megoldásaival és motívumaival, például az alkoholizmust és a kilátástalanságban elkövetett öngyilkosságot is elhelyezi az interjúszövegek alapján komponált portrékban: „Nem is érdeklődtem másoktól se, nem akartam hogy azt gondolják: futok utána, vagy mittudomén. Inkább öngyilkos lettem. Ötször! Kimostak. Meg megtaláltak a szomszédok. Meg kiesett a falból a szög, mer rosszul vertem be! Meg nem működött a hurok! Mer olyan részeg voltam, hogy nem tudtam megkötni!" (Csalog, 1981, 24).

Egy, a társai által kiközösített munkás képének megalkotásában is éppen a szocialista diskurzus ellenében pozicionálja önmagát a szöveg: „Csak elnézem a többit: ezek mind személyes kitolásnak veszik a munkát. Ha dógozni kell, azt KIBASZÁSNAK VESZIK! De én meg SZERETEM csinálni!" (Uo, 27. – *kiemelés az eredetiben.*)

A *Kilenc cigány* kötetben ugyancsak egyes személyekről alkotott portrék kapnak helyet, amelyekben visszaköszön az ismeretlenről való tudósítás, valamint a korszak hatalmi beszédmódja; ezen kívül a társadalmi mobilitás kérdése is megjelenik, például: „Ebbe az új rendszerbe, a demokráciába én tizenhét évet dolgoztam le", valamint „milyen jó ez a rendszer, mennyire igazságos ez a demokrácia. Őtet nem is érte semmi meglepetés, mer ő megismerte ezt a rendszert a Szovjetunióba" és „Most már fel van tárva a fiatalok előtt a lehetőség, ma már a tehetsége, tudása szerint lehet abból a cigányból mérnök, katonatiszt, autóbuszvezető, orvos, akármi. A férjemnek volt egy cimbalmosa, fiatal gyerek. És ma műszerész. Műszerész lett! És sétáltassa este a kutyáját. Úriember! Tiszta úriember lett! És sokan, sokan!" (Uo, 87–99).

Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy ennek ellenpólusára is mutat példát a szöveg, a szocializmus kedvelt szólamának, a mobilizáció sikerének dekonstruálását (itt: 'lebontás') is olvashatjuk néhány szövegrészletben: „Régen ez nem vót, mer ez is koszos vót, amaz is koszos vót – akkor meg vótak elégedve egymással. Mikor még mind korhélyok vótunk, mind ehessek vótunk! De most, hogy sok így fel-tollazott, most csak a gyűlölet van. Mer most már magosabbat senki nem ismer, csak alacsonyabbat. Pedig evvel csak kimutassák áztat, hogy cigányok. Mikor most már lehetne nekik is úgy viselkedni, mint azok a magyarok, azoknak a típusát át lehetne venni! De nem tudnak kivetkezni" (Uo, 62).

Csalognak az interjút fikcióba fordító szövegeiben ez a kettősség, valamit a tabunak számító szegénység, kiszolgáltatottság és az ezzel járó kiközösítettség együttesen alakítják a portrék nyelvét, valamint viszonyukat a kortárs hivatalos művészet felfogásához.

A matéria groteszk költészete

Csalog Zsolt kor- és pályatársa volt Tar Sándor. Írástechnikájukban, beállítódásukban több párhuzamot fedezhetünk fel, például a már említett prózapoétika felől értett, *szociografikus látásmód*ot. Tar Sándor novelláinak szereplői ugyancsak a kiszolgáltatottak, az alul lévők, a munkások; novelláiban pedig az életútinterjú sajátos változatait irodalmi igénnyel formálta meg.

Fontos különbség azonban, hogy Tar műveiben a szélsőséges kilátástalanság, a csapdahelyzet az egyik fő és visszatérő motívum, több művében pedig a groteszk jelleg dominál. Kálmán C. György a Tar írásaival foglalkozó kritikák két megközelítését különíti el: az egyik szemlélet a novellákban a szegények és az elhagyatottak közegének ábrázolását hangsúlyozza, a másik pedig a prózapoétika felől értelmezi a műveket – vagyis a kritikák az ábrázolt tárgy és az ábrázolás módja szerint osztályozzák Tar művészetét (Kálmán C., 2000, 79–85).

Jelen esetben azonban nem a szigorúan vett referencialitás és szociografikus hitelesség mint az életvilággal való mimetikus (azaz utánzáson alapuló) azonosítás felől értelmezzük a Tar-novellákat. Sokkal inkább aszerint vizsgáljuk a szövegekben létrehozott világokat – a művek irodalmi szöveg voltát is hangsúlyozva –, hogy az interjúforma és valóságeffektus kapcsolata felől a szegénység témája milyen formai, beszédmódbeli megoldásokat hoz magával Tar esetében.

Az interjújelleg szépirodalmi formává avatását Szilágyi Márton külön novellatípusként regisztrálja: „a monológszerű narrációban látszólag a néprajzi-szociografikus életútinterjú egyik változatáról van szó, amelyet szépirodalmi műfajként a hetvenes, nyolcvanas években Csalog Zsolt dolgozott ki" (Szilágyi, 1994, 117.). A monológforma, az interjúszerű narráció szintén végigvonul Tar novellásköteteiben, ám módosul is: míg Csalog prózájához szervesen hozzátartozik az élőszó jellegzetességeinek írásban jelölése, addig Tar ezeket nyelvében nem hangsúlyozza. Formai sajátosságai között elsősorban a megfigyelő attitűd, a nézőpontváltások, a narráció, valamint a művek tragikus és ironikus, néhol groteszk minősége közötti oszcilláció, rezgés játszanak fontos szerepet.

A monológforma már a korai Tar Sándor-művekben, például a *Tájékoztató* című írásban is számottevő tényező. A szöveg témája az NDK-ban dolgozó magyar munkások élete: levelek, jegyzőkönyvek, illetve több rövid monológ együttese alkotja a művet. A szövegben a bevezetőt követően – amely a NDK-ba kiutazó magyar munkás fiataloknak szóló hivatalos közlemény –, mintegy ellenpontozva azt, szövegtöredékekben tárul elénk a szöveg egésze. A töredékek kronologikusan dolgozzák fel a témát, a kiutazástól a szállások állapotán át a szórakozásig, a fegyelmi

ügyektől a hazatérésig. Tar későbbi novelláihoz képest a *Tájékoztató* valóban közelebb áll a szociográfia műfajához, azonban már itt is feltűnik a beszédmódok keverése, a hivatali beszéd, a jelentések, a személyes levelek és a visszaemlékezések, illetve ezen fragmentumok egymást értelmező magatartása. A bevezető a korabeli, hivatalos ideológia nyelvhasználatának megfelelően leírja, hogy „[a] szakmai gyakorlat során a fiatalok elsajátíthatják a német nyelvet, utazhatnak az NDK-ban […] közben ápolhatják és erősíthetik a magyar és német nép barátságát, […] gazdagíthatják az igaz hazafiságot és proletár nemzetköziség érzését." (Tar, 2017, 21.)

Azonban a szöveg további részei, az egyes monológok, illetve a helyzet árnyoldalainak szerepeltetése ironikus kontextusba helyezik a szöveg ezen részét. Például a bevezetőt követő szövegrészlet rámutat a tájékoztató haszontalanságára: „hát kaptunk egy olyan füzetet, amiben minden benne van, de még nem olvastam el, mi is a címe? Valami tudakozó, vagy nem is, Gerő ezeket sokkal jobban tudja, persze, tájékoztató" (Uo, 23.). Az irónián kívül némely esetben a groteszk minőség is a szöveg jelentésalkotó eleme, például egy megerőszakolási jelenetet követően a Feliratok részben a következő a falba vésett karcolatok olvashatóak: „All hope abandon, ye that enter here! (ez csak lányokra vonatkozik)" (Uo. 69.).

Tar esetében a monológok és az egyes szám első személyű elbeszélések esetében – amelyek narrátorai azonban több esetben szintén munkás szereplők – is érdemes felhívni a figyelmet a szövegek iróniájára és egyes szövegekben a groteszk jellegére. Tar egy későbbi novellafüzérében például egy szójáték biztosítja ezt: „Bajos dolog, ha az ember fel akarja magát akasztani, és előbb kötelet, később alkalmatos kampót nem talál, de Harap Sanyi iparosember, ilyen dolgokon nem szokott fennakadni" (Tar, 2017, 109. – *kiemelés K. A.*).

Az egyes szám első személyű, az interjút modelláló szerkezetű novellák, így *A föld szaga*, vagy a *Vince mesél* című művek egy-egy kilátástalanná vált életutat mutatnak be. *A föld szaga* egy paraszt életét helyezi az elbeszélés középpontjába, az erőszakos kollektivizáláson, gyári munkásléten, valamint a hatalom erőszakos presszióinak bemutatásán keresztül. Az interjú-novella az élettörténetet mintegy traumatörténetként vezeti végig, amelyben a tragikus események az elbeszélés legfőbb pontjai, a történet vége pedig a teljes reményvesztettség és pusztulás. A szöveg szerkezete egy metafora köré épül: egy nyárfa pusztulását állítja párhuzamba a szereplő sorsával. A novella elején egy idilli képben jelenik meg a nyárfa, a szöveg annak erejét és elpusztíthatatlanságát állítja a középpontba: „A falu határában valamikor állt egy hatalmas nyárfa. Úgy hívták, Bényei nyárfája. Tíz ember se bírta átfogni a karjával, olyan nagy volt." (Tar, 2000, 235.) A narrátor által elmondott élettörténetben a famotívum egybekapcsolódik a megrázkódtatásokkal, például a narrátor feleségének halálával, akinek eltávozását a főhős egy lassan elszáradó fa pusztulásához hasonlítja. A történet végén a beteg parasztember teljes lemondással fordul az életéhez, s ennek motívumát szintén a fa pusztulásával párhuzamba állítva mutatja meg a szöveg: „Ja, azt még nem is mondtam, kivágták a Bényei nyárfáját." A élettörténet tragikusságát, az elbeszélő lassú tönkretételét, valamint a mobilizáció és

az ideologikus ábrázolás antitézisét a temporális (időleges) jelölők is alátámasztják: „[h]át nincs erről beszélni most már", „[é]n már beteg vagyok. Rákom van.[…] Meg is ölhetnek. Mindegy, csak ne tartson soká", „[v]alamikor vallásos voltam, de most már tudom, hogy nincs Isten." (Uo, 236–252.)

Ezekben a szövegekben az idealizálás vagy az érzelmesség nem kap funkciót, az írás hangvétele rendkívül *szenvtelen*, így mutatva mintegy negatívját mindannak, amit a szereplők életkörülményeiről az ideologikus ábrázolások állítanak, és érzékeltetik a teljes kiúttalanságot.

Tar Sándor novellái esetében tehát hasonló jelenséget regisztrálhatunk, mint Csalognál, amikor is a szerző *a hivatalos diskurzussal szemben* fogalmazza meg prózájának tétjét. Megalkotottságukban és a létszemléletükben azonban ezek a novellák egy sokkal zártabb, csapdahelyzethez hasonlító világot mutatnak be, és ehhez illesztik a monológformában megírt, szociografikus szövegrészleteket, úgy, hogy az olvasó az *irodalmiság hiányát* érzékeli.

A társadalomtörténeti és társadalomtudományos dokumentumok és a szépirodalom kapcsolata, valamint ezek nyelvi kérdései, illetve a nyelvvel nem rendelkezők megszólaltatása szempontjából az itt elemzett művek formai megoldásai rendkívül szerteágazóak. Azonban *közös jellemzőjük a művészetre, a fikcióra való rákérdezés aktusa*. Az ezzel a kérdéskörrel folytatott játék, a nem okvetlenül az esztétikum körébe sorolandó témák, dokumentumok és nyelvhasználatok művészi formában való megszólaltatása.

Móricz művészetében egy egészen komplex összképét láthatjuk e megszólalás formáinak, az élet és az irodalom lehetséges viszonyrendszerének, illetve a téma és a forma együttállásának. Az interjúforma imitálását és a realitást vizsgálva a szocialista időszak irodalmának kontextusában szintén összetett viszonyrendszerről beszélhetünk. Egyrészt értelmezhetjük a szövegekben a fikcionalizált interjú- és monológrészleteket a szociográfia szemléletéhez tartozó, ellenzéki tudósításként a hivatalosan nem létező szegénységről, ugyanakkor hangsúlyosabbnak látszik a művészet funkciójáról szóló koncepciók eltérése a korszak elvárásaitól.

A szocialista realizmus a saját doktrínái szerinti valóságot kívánta viszontlátni az irodalmi szövegekben. Ugyanakkor ez a *sajátosan értett és irányított valóságirodalom* a szövegekben szereplő – nem kevésbé fiktív – alakok a társadalomátalakítás és az ideologikus alárendeltség kontextusában, olvasóra tett hatásában is igyekezett érvényesülni. Talán leginkább a tiltott kategóriába sorolt művek esetében bírt a szocialista realizmus megtermékenyítő erővel, hiszen éppen az előírt művészeti doktrínával szembeni, egyéni reakcióként is megnyilvánult, éppen ezért egy sajátos hibridizációs jelenségként is leírhatjuk e folyamatot. A hiteles megszólalót idéző hang, poétikai eszközeiben a realitásra törekvés, ugyanakkor a beszéd, az interjú szubjektív voltára való reflexió, valamint Tarnál az irónia alakzata a szocreál diskurzusával szemben fogalmazza meg a szövegek autonómiáját, *a valós-fiktív szembenállásnak a megkérdőjelezés*ét.

Felhasznált irodalom

Borbély Szilárd, *Egy elveszett nyelv,* Élet és Irodalom, 2013. július 5, 13.
Csalog Zsolt, *Kilenc cigány*, Budapest, Kozmosz Kiadó, 1976.
Csalog Zsolt, *A tengert akartam látni,* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1981.
Gavin Jones, *American Hungers: The Problem of Poverty in U. S. Literature: 1840–1945*, Princeton, Princeton University Press, 2008.
Kálmán C. György, *Szabad, függő (Tar Sándor: Lassú teher)*, Alföld 51, 2000/1, 79–85.
Barbara Korte– George Zipp, *Poverty in a Contemporary Literature: Themes and Figuration on the British Book Market*, Hampshire – New York, Palgrave Macmillan, 2014.
Barbara Korte , *Can the Indigent Speak? Poverty Studies, the Postcolonial and the Global Appeal of Q&A and The White Tiger,* Connotations 20, 2010/2–3, 293–312.
Schein Gábor, *A semleges beszéd problémájának megjelenése Móricz Zsigmond A boldog ember című regényében*, In Schein Gábor, *Traditio. Folytatás és árulás*, Pozsony, Kalligram, 2010, 71–83.
Scheibner Tamás, *Variációk a szocialista realizmusra*, Korunk 3, 2013/2, 3–8.
Soltész Márton, *Csalog Zsolt*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2015.
Szilágyi Márton, *De profundis. Tar Sándor: A te országod*, Holmi 6, 1994/1, 115–119.
Tar Sándor, *A mi utcánk*, Budapest, Magvető Kiadó, 2017.
Tar Sándor, *Nóra jön*, Budapest, Magvető Kiadó, 2000.
Tar Sándor, *Tájékoztató*, Debrecen, Déri Múzeum, 2017.

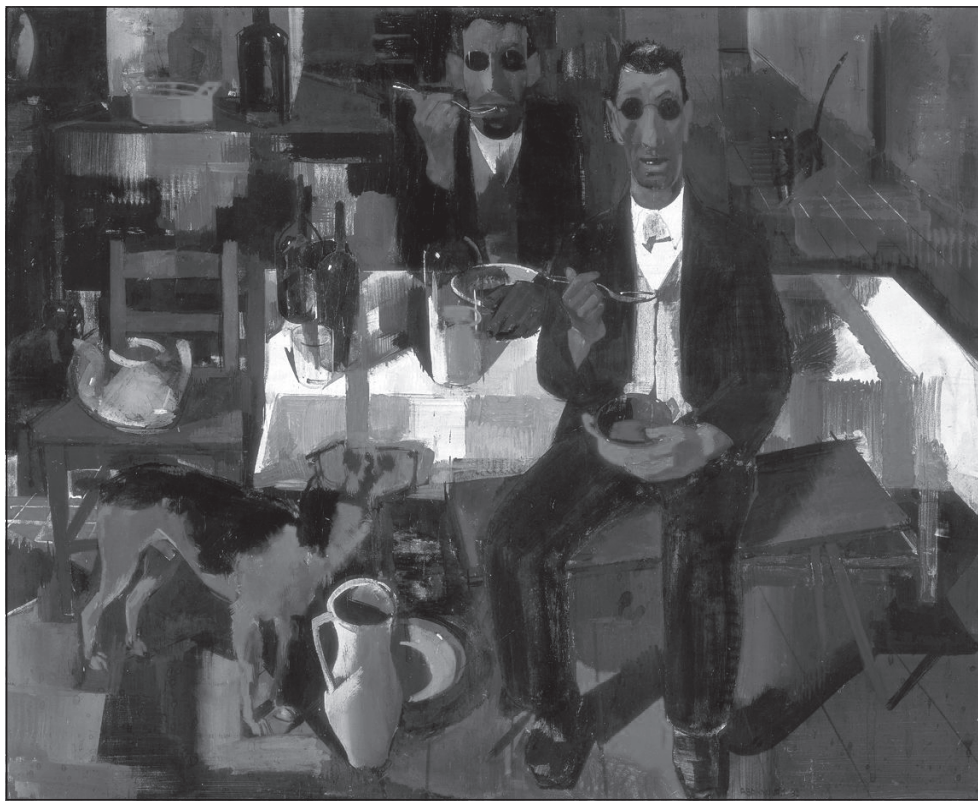

Aba-Novák Vilmos: ***Vak cigány muzsikusok*** *(*Fotó: *Czimbal Gyula)*

I.

Tudja, uram, életem során minden nyavalya elkapott. Malária, influenza, hörghurut, prosztatanagyobbodás, májzsugorodás. Vagyis betegeskedő ember vagyok. Éltem a szegénység betegségeivel, néha dédelgettem őket, olykor felvettem ellenük a harcot, de végül megbarátkoztam ezzel a ténnyel, hogy mindenkinek megvan a maga nyavalyája, keresztje. Ám ez, ami most történt velem, fejbekólintott, de nagyon. Nem vagyok ijedős, de ez, uram…!

Régen azt mondták, hogy a betegség a szegény ember utazása. Nem értettem ezt a patetikusan hangzó mondást. De most, hogy megkaptam ezt a betegséget, rájöttem, mit jelent, hiszen éjjel-nappal nem jár más a fejemben, csak ez az átkozott daganat.

Természetesen kérdezni fogja: ha ennyire beteg, miért üldögél a kocsmában, és vedeli ezt az olcsó bort? Ráadásul más számlájára. Ne haragudjon rám, és tekintse ezt a néhány deci bort alamizsnának egy haldokló koldus számára. Igaz, nem látszik rajtam, de az orvosok ezt állítják. Ne csodálkozzon, és ne emelje így a szemöldökét, mindjárt megmagyarázom, hagyjon csak innom egy korty bort, hátha megnyugszom kicsit, és kezdek mesélni.

Tudja, krónikus prosztatagyulladásom van. Ezt réges-régen megállapították, de mint sok betegségnek, ennek sem voltak tünetei, ezért éltem vele, és nem tulajdonítottam neki jelentőséget. De a kor és az idegesség nagy úr. Az éjjel kellős közepén rohannom kell a wc-be pisilni. De mihelyt kitolom a farkam a gatyámból, nem akar jönni semmi. Erőltetem, nyomom, és végül vékony sugárban indul a vizelet. És mihelyt visszaérek az ágyba, megint rám jön az inger, és visszarohanok. Reggel, ébredés után, hasonló a helyzet. Mi ebben új? Semmi. Minden ötven fölötti férfi tapasztalja ezt.

Végül több hónap halasztás és nyavalygás után megelégelem ezt az állapotot, rászánom magam, és elmegyek az urológushoz. Ő is ötvenéves forma férfi, azzal kedveskedik, hogy járt Egyiptomban, és mennyire szeretne oda visszamenni. Közben kéri tőlem, hogy húzzam le a gatyámat, és hajoljak le. Jaj-jaj, ismerem a járást. Felvesz egy gumikesztyűt, és bedugja az ujját a seggembe. Nem fáj, de kellemetlen. Megállapítja, hogy tényleg prosztatanagyobbodás van, ami világos jele a gyulladásának. Kéri tőlem, hogy feküdjek a vizsgálóágyra, és emeljem fel az ingemet. Vizsgálja a baloldali vesémet, és utána a jobboldalt. Ezt kicsit tovább tapogatja és nyomja. Csodálkozik, és ultrahanggal kezdi felmérni. Kérdezi, hogy nem vettem észre dudorodást a jobboldalamon? Nemmel válaszolok. Leültet az íróasztalhoz, ír néhány receptet, és további vizsgálatokra küld – CT-re és laborra. Kérdezem kicsit megijedve, minek ez? Megnyugtat, csak elővigyázatosságból, hogy megállapítsuk, mi ez a dudorodás, milyen fajtájú, de egyébként semmi ok az aggodalomra. Kimegyek a rendelőből, és elhatározom, hogy nem megyek sehova. Nem fogok megint várni órákig a laboratórium vagy a CT-vizsgálat szobája előtt. Csinálják ezt a primitív emberek, engem nem érdekel. Maximum beváltom a recepteket, és kalap.

Felmegyek a lakásomba, leülök az ágy szélére, ahogy szoktam, amikor valami aggaszt. Kis idő után észlelem, hogy tapogatom a jobboldalamat, és kezdem én is érezni, hogy ez kicsit nagyobb, mint a bal. De ez lehet háj is. Fene egye meg, meg kell csináltatnom a CT-vizsgálatot. Ha nem, akkor az aggodalom fog emészteni, és nem hagy nyugton az a gondolat, hogy valami baj van a jobb vesémmel.

Másnap felébredek hajnalban, éhes vagyok. Berohanok a konyhába, és jól teleeszem magam. Gyalog megyek a klinikára, a recepciónál alá kell írnom egy nyilatkozatot, amiben beleegyezem, hogy belém fecskendezzék a kontrasztanyagot. Te jó ég! Ennyire veszélyes ez az anyag? – kérdezem a recepciós lánytól. Próbál megnyugtatni, hogy csak azért, mert néhány betegnek, aki allergiától szenved, nem tanácsos beadni, és mivel nem vagyok allergiás, nincs mitől félnem. Leülök a radiológiai laboratórium folyosóján. Előttem a falon rögzítve egy tábla, amelyre nagy betűkkel rá van írva: sugárveszély. Alatta egy kisebb, rajta utasítások a betegeknek, az első és legfontosabb, hogy a has-CT-nél éhgyomorral kell jönni, mert az evés eltorzíthatja a felvétel eredményét. A fene! Jól telezabáltam magam.

A laborból kikukkant egy kövér ápolónő, és kiabálja a nevemet: dr. Rashwan!

Csodálkozva és gyanakodva néz rám. Mit keres itt egy orvos? És miért nem jött be a szobába, és miért nem kérte egyik kollégájától, hogy azonnal vizsgálja meg várakozás nélkül? Itt, ebben az országban, minden külföldiről, akinek a neve előtt szerepel ez a két betű (dr), feltételezik, hogy orvos. Eszükbe sem jut, hogy lehet jogász vagy közgazdász, vagy akár bölcsészdoktor is.

Bent rájövök az ápoló és a technikus viselkedéséből, hogy tartanak tőlem. Gondolják, hogy valamelyik orvosi bizottság egyik tagja aljas módon betegnek álcázva jött ellenőrizni, és titokban vizsgálja egy beteg panaszát, akit valami sérelem ért. Rájátszom a helyzetre. Kezdek érdeklődni és kérdezősködni az ápolónőtől a munkakörülményekről és a többi kollégáról. A nő készségesen és megijedve válaszol, hangsúlyozva, hogy minden rendben és mindennel meg van elégedve. A vizsgálat eredménye, mondja a labor technikus, egy héten belül elektronikusan érkezik a beutaló orvoshoz.

Kimegyek a laborból, szaporítom a lépteimet hazafelé. Meleg van. A higanyszálak majdnem megközelítik a 38 fokot. Igaz, hogy ez a nap folyamán lesz, de délelőtt is lehet érezni a nap erejét. Útközben jut eszembe Jules Romains híres darabja: *„Knock, avagy az orvostudomány diadala”*. A francia író majdnem száz évvel ezelőtt rájött arra a megdöbbentő tényre, hogy az orvos érdeke mindenkivel elhitetni, hogy beteg, aki gyógyításra szorul, és ha nem teszi, megdöglik. Betegek nélkül elveszíti az orvos a jelentőségét. Miközben beszélnek az egészségről és a gyógyításról, elemi érdekük, hogy több beteg legyen. Tehát el kell ültetni az aggodalmat az emberek egészségéért és szánalmas életükért. Enélkül nem rohangálnak, mint a mérgezett egér, a kórházakba, az orvosi rendelőkbe és a gyógyszertárakba. És én is, a nagy bölcs, beleestem ebbe a csapdába. Beteg lettem. Vagy legalábbis potenciális beteg, aki járkál az orvosok között, lesi a kegyüket, és beváltja a recepteket egymás után. Nyavalya! Mi lenne, ha élném az életem tovább, és nem vesztegetném az időt erre a marhaságra.

Hány betegségem volt az utóbbi negyven évben, ami miatt nem mentem orvoshoz, nem vettem gyógyszereket, nem vesztegettem az időmet, és ezzel jobban jártam. Ha bemegyek az orvosi világ ördögi körébe, akkor ennek nem lesz vége. És tényleg el fogok pusztulni. Nem ismerek senkit, akiben elkezdtek piszkálni és gyógyítani, gyógyszereket tömni, és túlélte volna ezt a procedúrát. Biztos, hogy előbb vagy utóbb megdöglik.

Megérkezem a házhoz. A kapunál megállok. Nincs kedvem felmenni a második emeletre, ahol kis szobám vár rám. Ebben a lyukban élek 25 éve. Mit csináljak? Állok, és bámulok magam elé. Az utca üres, mindjárt dél lesz. Nincs az az őrült, aki az utcán mászkál ebben a melegben rajtam kívül. Hova menjek most? Vagy hova menjek általában? Jó lenne, ha elpusztulnék minél hamarabb, s megoldódna ez a kérdés. Nem csak ez, minden kérdés és probléma (mors omnia solvit). Idegen vagyok idegen országban. Nem igazán ismerem sem a népet, sem a nyelvet, hontalan vagyok, személytelen, és így maradok halálig.

A szomjúság és a nap mégis arra kényszerít, hogy árnyékot keressek, vagyis felmenjek a lakásba. A szobámban szokásom szerint leülök az ágy szélére. Az ágy – ez a szó jelképes olyan képződményre, amely mostanában nem hasonlít semmiféle ágyhoz. Mihelyt leülök rá, vagy akár érintem, nyikorogni, nyöszörögni kezd, mintha szét akarna esni. A matrac közepén hatalmas mélyedés, amelyet nem tudok elkerülni, ha feküdni szeretnék. Minden reggel fájó háttal veszem tudomásul, hogy itt van, mint a dudor a jobb vesémben, de fordítva, befelé.

Töprengek, vajon miért kért az urológus CT-vizsgálatot? Mi ez a dudor a jobb vesémben? Csak nem?! Kezdek aggódni. Ilyen tomográfvizsgálatot nem szoktak csak úgy kérni az orvosok! Hiába kérdeztem tőle, kitérő választ adott, ami megerősítette azt a benyomást, hogy valami nagy baj van. A szobában érzem a halál szagát, vagy mintha árnyékként besuhant volna, és leülne mellém az ágy szélén. Néz rám kárörvendően, és vár. Na pajtás, olyan gyorsan nem fogok elpusztulni! Ráadásul hiába mosolyogsz, nem lesz nagy zsákmányod. Tudod-e, hogy nem félek tőled? Inkább, mint a legtöbben, a meghalástól. Emlékszem egyik rokonomra, aki tüdőrákban halt meg. Emlékszem, milyen fájdalmai voltak. Ahogy mondta egyszer nyögve, kibírhatatlan. Vagy, ahogy kifejezte: elefántnak is sok. Ebben az esetben egyetlen gyógyszer, ami meg tudja állítani ezt a vad, láthatatlan állatot, a morfium. De szépséghibája, hogy az is pusztítja a maradék egészséges sejteket. Vagyis miközben csillapítja a kínokat, felgyorsítja az összeomlást. De legalább – mondom magamban hetykén és szemem sarkából nézve az árnyékra: legalább bajtárs, meg fogom kóstolni a kábítószert, hiszen tudod, nem használtam ezeket egész életemben. A mocsok mosolyog gúnyolódva, jól tudja, hogy a látszatbátorságom ellenére belül félek, nagyon félek. Bár ne mentem volna az orvoshoz!

Akkor nyugtom maradna ebben a hátralévő pár hónapban vagy hétben. Tünetmentes vagyok, legalább jelenleg. Csodálkozom, hogy egyáltalán miért mentem az orvoshoz. Amiatt a hülyeség miatt, hogy nem tudok rendesen pisilni, és gyakran kell menni a wc-re? Mi van, ha bepisilek is, és nedves lesz a gatyám? Mi ez ahhoz

képest, ami megjelent nekem. Buta vagyok és hiú. És tessék! Megkaptam a magamét! Ha semmiségért nyavalyogsz, akkor adok neked igazi nyavalyát, mondta diszkréten a halál.

II.

Elballagok a klinikára a CT eredményéért. Egy hét eltelt azóta, amióta csinálták. Még reggel sem volt. Igyekszem korán menni. A meteorológiai előrejelzés szerint ma is megközelíti a hőmérséklet a 39-et. Ez majdnem a szokásos, hiszen augusztus eleje van. Valójában nem ez az elsődleges oka annak, hogy korán rohanok, hanem azért, hogy megtudjam, mi lapul a jobb oldalamon.

Félelem és szorongás fészkeli magát belém. Mi az új ebben? Hogy nem tudok már uralkodni rajta. Bánom, hogy elkezdtem az egész procedúrát. Elmegy az idő. Elmegy az egész élet erre, hogy odamegyek a rendelőbe és várok két órát, és utána a laborba, és várok megint, és így megy az élet, az egész élet. Ráadásul a félelem és a rossz sejtések egyre inkább elhatalmasodnak rajtam. Miért kért az orvos ennyi vizsgálatot, ha nincs semmi baj? És ha van valami, mit kezdek vele? Nem akarok semmiféle gyógyszert beszedni. Elég beteg a májam.

Megérkezem a klinikára, átveszem az eredményt, és mindjárt fordulok vissza. Az utcán kinyitom a borítékot, benne egy papír és CD-lemez. A papíron a diagnózis. Olvasom, de nem értek semmit. A szöveg tele van szakkifejezésekkel. Az ördögbe is, mi ez az ákombákom?

Otthon felhívom az urológust, megkérdezve, mikor mehetek, hogy megmutassam a leletet. Meglep, hogy az asszisztensnő kedélyesen beszél velem, mondván, hogy az orvos tegnapelőtt várt rám. S amikor említem, hogy éppen ma kaptam meg az eredményt, ismétli, amit tudtam a laborból, hogy elküldték a leletet e-mailben. Az asszisztensnő hangjából rosszat sejtek. Tele szokatlan kedvességgel és együttérzéssel. Mire? – nem értem. Az orvosok és az asszisztensek a közrendelőkben nem szoktak csak úgy, kedvesek lenni. Attól félek, hogy ez nagy bajt jelez.

Kéri, hogy másnap reggel fél 8-kor legyek a rendelőben. A megadott időpontban állok az ajtó előtt. Kopogok, az asszisztensnő beenged annak ellenére, hogy kint nyolc-tíz páciens várakozik.

Az orvos is kedvesen fogad. Ez növeli bennem a félelmet. Beszél, beszél, és mellékesen, halkan dobja a bombát: a CT megerősítette a diagnózisom. A jobboldali veséjében 8 cm-es daganat van, és minél előbb el kell távolítani. Az orvos könnyedén és halkan mondja ezt, hezitálás és együttérzés nélkül. Mintha értesítene engem a holnapi kirándulásról, vagy meghívna egy csésze kávéra, vagy kínálna nekem egy kellemes estét a színházban. Bámulok rá, és elhomályosodik előttem a jelenet. Látom, valaki mozgatja a száját, de igazából nem értem, mit mond. Amikor magamhoz térek, kérdezem én is halkan és nyugodtan: milyen daganat? Válaszol anélkül, hogy rám nézne: sajnos, rosszindulatú. Ez remek, gondolom, és nézek én is messzire, valahova.

A szoba falai tiszta fehérek, és ez most nagyon irritál. Idegen és ellenséges minden. A fény, a számítógép, az orvos, az asszisztensnő. A helyiség tárgyai közömbösek, és az emberek is. Mi ez? Rossz álom? Jó lenne, ha az volna. De az orvos hangja újra rám koppint: Attól tartok, hogy áttétele van a tüdőben. Ezért ismét el kell menni a laborba, új CT-t csináltatni, de ezúttal a mellkasáról. Akarom mondani neki: hagyd abba ezt a marhaságot! Nem fogom folytatni ezt a játékot! Nem érdekel! Kimondta a halálos ítéletet. Rosszindulatú daganat a jobb vesémben, áttétel a tüdőmben. Akkor mit akar? És ezek után folytassam a vizsgálatokat, a rohanást és a rettegést?

Abszurdum. Minek, ha a kocka el van vetve? Megdöglöm és kész. Hagyjatok békén. De közben átveszem tőle a beutaló papírt, és kimegyek a szobából.

Az utcán nézek az emberekre. Mennek mellettem, jönnek velem szemben. A közeli presszóból hangos éneklés hallatszik:

Az első villamos már elindult felénk.
Csilingel, amerre jár.
Az első villamosra vár a napsugár.
Hosszú volt az éjszaka,
Álmosan néz rá a lány.
Szemében még különös álma jár.
Az első villamosra vár a napsugár, a napsugár.

Ja! Milyen első villamos, és milyen napsugár, kedves barátom? Vesedaganatom van, 8 cm, és le kell venni a vesémet! És te beszélsz az első villamosról és az álmokról? Emberek! Így megdöglöm?! Szeretném elmesélni nekik, mi történt velem. Szeretnék kiabálni, és értesíteni mindenkit: Emberek! Veserákom van, és lehet, hogy a tüdőmbe is átterjedt! Ismétlem a mondatot számtalanszor. Nézem a velem szemben jövőket, és mondom nekik. Az emberek csodálkoznak, de nem tulajdonítanak jelentőséget egy külföldi hülyének, aki kuruttyol valamit tört magyarsággal.

Egy nappal ezelőtt tök egészséges voltam, vagy legalább nem tudtam a nyavalyámról. Tüneteim nincsenek, fájdalmaim nincsenek. Nem jobb lett volna, ha maradok úgy, veszteg? A nem tudás megmenti az embert a szomorúságtól és a szorongástól. És most, hogy tudom, hogy súlyos beteg vagyok, mire mentem vele? Mondják, ez jó, mert elkezdik kezelni. Nem tudják a marhák, hogy nem megyek sehova. Sem orvoshoz, sem gyógyszertárba, sehova. A maradék kevés időt a leghűségesebb barátommal töltöm, magammal. S ha meghalok, akkor hagyjatok meghalni békésen az ágyamban. Nem akarok kórházba menni, és ott megdögleni egy kórteremben, ahol az ember elveszíti a személyiségét, a privát szféráját, a lelkét. Ezt a procedúrát másnak hagyom, annak, aki félti a szaros életét, és kapaszkodik belé, mint megveszett kutya a lerágott csontba. Nekem elég volt. Ez a projekt a kezdet kezdetén bukott volt. Sötét és megalázó. A sors rosszindulatú volt velem. Első pillanattól kezdve kimutatta foga fehérjét. Kegyetlenség, gyűlölet és nyomorúság. Akkor mi a bánatot veszítenék?

Hogy most meghalok, rendjén van. Az lett volna a meglepő, ha a sors ezúttal

kegyes lett volna velem. Így kellett lenni. Szenvedni, megalázottnak lenni, és meghalni fiatalon. Így kellett lenni. Beszélnek az Istenről és a mindenható kegyelméről. Most mutassátok nekem, emberek, ezt a mindenhatót.

Emlékszem az egyiptomi mitológiára, amely elmagyarázza, miért olyan gonosz a világ. Úgy szólt a legenda, hogy két isten akarta megteremteni ezt a világot. Az egyikük a jó, a másik a gonosz isten. Amikor nem tudtak békésen dűlőre jutni, megállapodtak, hogy harccal viszik végbe a döntő játszmát. Szembeálltak, és harcoltak éjjel, nappal. És a hetedik napon a gonosz isten győzedelmeskedett a jó fölött, és megteremtette a világot. A legenda végén elhangzik ez az örök igazság: ezért olyan a világ, amilyen. Nem lesz jobb soha. Marad örökkön örökké a szenvedés, a kegyetlenség és a gyűlölet földje.

Járkálok az utcán, és rájövök, hogy az egyiptomi legenda közelebb áll az igazsághoz, mint a modern vallások. Jobban megközelíti a valóságot, mint a hazug állítások a jó és megható istenről, aki gondoskodással kíséri az életünket.

Hazaérek. Gyorsan levetkőzöm, és lefekszem az ágyba. Bámulok a plafonra, és csodálkozom. Pár óra alatt megváltozott a világ, megváltozott minden. Hivatalosan és visszavonhatatlanul élő halott lettem. Felriadok a telefon hangjára. Felveszem. A túloldalon a háziorvosnő érdeklődik az eredményről. Röviden elmesélem. A nő próbál vigasztalni, naiv és semmitmondó érvelésekkel. Megütötte a fülemet egyik mondata: „de ha jól megnézzük a dolgot, akkor mondhatom, mázlid van, hiszen korán felfedezték a daganatot". Korán? Milyen korán? – kérdezem bosszankodva. A daganat átmérője 8 cm, vagyis a vesém majdnem kétharmada. Akkor milyen korán? Ekkora méretű nem lehet, hogy egyik napról a másikra alakult ki. Félbeszakítom a mondatot, nem akarom megbántani, és vádolni őt hanyagsággal vagy hozzá nem értéssel. Érzem, hogy a nő el akarja hárítani magáról a felelősséget, hiszen az utóbbi félévben számtalanszor megvizsgált, és nem gyanakodott semmire, annak ellenére, hogy a dudor a jobboldalon szabad szemmel is látható. Vajon miért? Ennyire képzetlen és buta? Vagy egyszerűen azt gondolta, hogy ez háj, miután a súlyom meghaladta a 85 kilót. Kéri, hogy ugorjam be hozzá a rendelőbe, hogy megmutassam a leleteket. Mormolok valamit, és leteszem a kagylót. Menj a pokolba, buta liba. Nem megyek sehova. Szeretnék aludni hosszan, bánat nélkül, gondolkodás nélkül, emlékek nélkül. Rájövök, hogy most két napja nem foglalkoztat semmi, kivéve a betegségem. És az a gyanúm, hogy így marad halálig. Már nem gondolok sem az írásra, sem a nőkre, sem a világra. Beszűkült a tudat erre a kis pontra, a betegségre, és ez bosszantó és zavarba ejtő. A halál szelleme uralkodik. Jó lenne messzire menni, és ott meghalni, ahol nem ismer senki. Hosszú ideje álmodom erről. Hogy meghalok idegen földön, ahol se rokonok sem ismerősök, sem emlék. Jó lenne, ha nem maradna utánam jel, hogy itt jártam ezen a világon. Jó lenne. Nem is születtem, nem is haltam meg, nem is léteztem. De most nincs rá lehetőség. Nincs rá idő keresni egy új földet vagy új országot.

Visszaülök az ágy szélére, és bámulom az ablakot. Nyár van. Madarak röpködnek a fán, autók suhannak. A világ nem akar tudomást venni a fájdalmaimról.

Nézek az égre, és sírok. Hátha valaki vagy valami megkegyelmez nekem, és megmondja, mit jelentsen az egész. Mi lesz, azt nem tudom. Amit tudok, hogy keserves idő vár rám. Egyre inkább elhatalmasodik rajtam a betegség, a daganat nagyobb lesz, és kínzó is. Nézek az égre, mormolom a rég elfelejtett mondatokat. Talán közhelyek, talán lerágott csontok, de örök igazságok ezek: A világ olyan, amilyen, az élet, olyan, amilyen, igazságtalan és vak. Az istenek – ha vannak – szintén. A természet az abszurditás és az ambivalencia játéktere, nem ismer kegyelmet, megbüntet amiatt, mert szenvedtem. A szomorúság, a szorongás és a stressz kialakította a daganatot, és ahelyett, hogy kártérítést kapnék az istenektől vagy a sorstól vagy a természettől, büntetnek a szenvedésemért. Az abszurditás, a vakság és a kegyetlenség netovábbja.

Hogyan lehet ez? – kérdezem magamtól. És a válasz közönséges és régi: ez a világ. Ha nem tetszik, ki kell menni belőle, öngyilkosnak lenni vagy semmivé válni. De ha nem vagy rá képes, el kell fogadni ezt az örök igazságot.

Kinézek az ablakból, sötét van. Felállok az ágy széléről, és lefekszem. Hallom a hangomat, ismételten suttogja ezt a félelmetes mondatot: boldog vagyok és halott, boldog vagyok és halott.

Molnár-C. Pál: ***Az út*** *(Fotó:* Czimbal Gyula*)*

Virágos május

Égi és földi jó Anyánk
virágba boruló hava,
iskola, ballagó diák,
tömjénfüst, búcsú szava,
átjár ma mindent az akác
és orgona illata,
Szent István szobra és a Vár,
száll az Ave Maria,
vándor utamon segíts át,
s légy Pátrónánk a bajban,
mit reméltem megéltem hát,
szememen könnycsepp foltja,
az élet fogy, s kint tombol már
tavaszi nyár mámora,
lombok között ezer kristály,
fehérlő, kék és lila,
Szentély belső, fénylő csillár,
lobogó lángú gyertya…

Derkovits Gyula: ***Piros tetejű ház piros kúttal*** *(Fotó: Czimbal Gyula)*

KOMÁROMI GABRIELLA: TALÁLT TÁRGY – GYEREKNAPLÓ 1956-BÓL

„Ma nem mentem iskolába.” A világirodalom egyetlen remeke se kezdődik egyszerűbb mondattal, mint a *Sorstalanság*. Ne felejtsük el, hogy ezt egy 14 éves gyerek mondja! Súlyosabb lesz attól, ami utána áll, és attól, ami mögöttes nyelvben, tudatban már ott van.

*

Egy gyerek 56-os naplóját forgatom. Elképedek a hasonlóképp egyszerű mondatokon. A mindennapiságukon, amiről mi már tudjuk, hogy akkor semmi sem volt mindennapi történés. Azon is csodálkozunk, ahogy hirtelen átváltanak olyasmire, ami végképp nem gyereknek való. Ilyenkor olyan a mondathatár, mintha késpenge vágta volna át. Egyikre is, másikra is álljon itt példa. „[Október] 23-án a nap rendesen kezdődött, folyt a mindennapi élet. Délelőtt leckét írtam.” (Fennakadhatnánk azon, hogy „délelőtt”. De váltott műszakban jártunk akkor iskolába.) A másféle mondatok ilyenek október 25-én: „Délelőtt Gyulival játszottunk. Ekkor lövöldözéseket hallottunk. A Parlament előtt hatalmas tűzharc volt.”

A 13 éves kölyök naplója 1956. október 23-tól 1957. március 15-e között íródott. (A kiegészítések sem érdektelenek június közepéig.) Az Ecseri piacon találták meg évtizedek múlva egy szeméthalomban. Szerencsére a megtaláló, Molnos Péter művészettörténész tudta, hogy kincsre lelt, és Kieselbach Tamás, a hasonmás kiadója is.

A szerző nevét ezen a kiadáson 2006-ban még hiába keressük. Pedig akkor már tudták, hogy Kovács Jancsinak hívták. Az, hogy Jancsi, a szövegből is kiderül. Tulajdonképpen a családi neve is. Sőt: egy másik napló is elárulja. Csics Gyula, aki a naplóban csak Gyuli, ezt írta: „Kovács néni mondta anyukámnak, hogy Jancsi naplót ír. Erre én is belekezdtem a napló írásába.” Mindketten a Rökk Szilárd utca 10-ben laktak és a Vas utcai általánosba jártak.

Mindketten élnek, Kovács Jancsi tolókocsiban, s már nem kommunikál a világgal. Félre a bánattal, ha a 14. évét se éli meg, akkor se élt hiába! (Abba a sokszor emlegetett féligazságba kapaszkodunk, hogy a „kézirat nem ég el”. Dehogy nem, eléghet.) Csics Gyuláról tudjuk, hogy a tatabányai könyvtár igazgatója volt. Amit 12 évesen írt, azt csak 2004-ben adta át Rainer M. Jánosnak. Fél évszázad alatt mi minden történhetett volna ezekkel a kincset érő gyerekkori írásokkal! Tudták, hogy rejtegetni kell. Gyuli ezt írta: „Titkosítom nagypapakorig.” Kevesebb idő tényleg nem lett volna elég.

Kovács Jancsi szövegében a gyereket keresem. Az észjárását, a látásmódját. Kereshetnék mást is, de gyerek voltam magam is. Néha hitetlenkedve nézek hátra, hány napot evett meg életemből a feledés, de ebből az őszből szinte semmit. A történelmi időket, úgy látszik, másképp éli meg a gyerek is. De azért a gyerek, gyerek. December 5-én írta Kovács Jancsi: „Este nagy lövöldözés volt a Dohány és Dob utcák környékén.” Egyébként megjöttek az ENSZ-megfigyelők és a Mikulás.

Ez a Jancsi nemcsak egyszerűen gyerek. Van benne valami különös, rejtélyes. Félelmetes memóriával rögzített eseményeket, tárgyi részleteket, szinte vonzódott az apróságokhoz, amiket más észre sem vesz. A rejtély megoldását olyan valakitől kaptam, akinek édesanyja Sólyom néniként szerepel a naplóban. Ez a gyerek autista volt,

kis „esőember", akinek látleletein van mit bámulni. Fényképek őrzik meg a valóság részleteit úgy, ahogy az ő szövegei, rajzai, Gyulival közösen tervezett térképei. Nem tudott különösebben rajzolni, de rengeteget bíbelődött azzal, hogy valósághű legyen. A romos várost talán senki sem örökítette meg részletgazdagabban.

Nem is akarta. Iszonyúan siettek, hogy eltüntessék a harcok nyomát. (Ha egyetemi éveimben, a 60-as években végigmentem a Rákóczi úton, szinte semmi sem emlékeztetett arra, hogy néhány éve tankok lőttek szét itt mindent. A Rókus-kápolnáról már inkább csak az 1838-as árvíz jutott az eszünkbe, nem az, hogy romokban hevert 56-ban. A Royal Szállóra nézve ki gondolt arra, hogy egy része leégett néhány éve.)

A Rökk Szilárd utca azt jelentette, hogy Kovács Jancsi az események sűrűjében élt. Egy kőhajításnyira volt a körút, a Rákóczi út. Odalátszott a New York-palota lerombolt tornya; látták, hogy ég a Corvin, a Kilián-laktanya se volt messze. De gyerek maradt itt és ekkor is. Ilyen sorokat is olvashatunk. „A közelben óriási aknázás, ágyúzás, géppuskázás volt […] A harc többnyire a körúton folyt. Én ezek ellenére is jót aludtam."

Máskor eszükbe jut Gyulival, hogy ha így megy, elfelejtenek focizni, s rohannak a labdáért. November 23-án, a néma tüntetés napján hócsatát rendeznek, és szánt szándékkal egy Kádár-plakátot talál el Jancsi hólabdája. A Kádár-beszédből az ragadja meg, hogy az ötös helyett újra az egyes lesz a legjobb érdemjegy.

Nemcsak napról napra, óráról órára lejegyzett mindent ez a gyerek. Nincs rangsor. Lejegyezte, hogy oroszból ötöst kapott, hogy Gyulival németórán voltak, hogy a *Füstbement terv* eredeti címe *Hiú terv* volt, hogy milyen számokat tett meg a lottón, hogy a közelben leomlott egy ház, hogy újra megszólaltak az ágyúk, hogy a Práter utcai hentesboltba dobálták be a halottakat. A sírok között bolyongva az áldozatok rendítik meg a legjobban. A Rákóczi téren egy 5 és fél hónapos csecsemőt és egy 88 éves öregasszonyt is eltemettek.

Nincsenek igazán belső történetei ennek a kamasznak. Vagy nem tudta rögzíteni őket. Nem fél, nem szorong, nem kesereg a magány miatt. Minden, csak nem lázadó kamasz. Békében megvan a világgal, kiváltképp a felnőttekkel. A szüleivel is. Látogatja a nagymamáját Budán. Segít a házmester néninek fellocsolni az udvart, hordja-viszi a híreket egyik lakásból a másikba. Beéri azzal, hogy van egy testi-lelki jó barátja: Gyuli. Az osztálytársairól és az iskoláról megemlít egyet s mást. Például: Meglátogatták Kovács II-őt, mert beteg. A tanárairól megtudjuk, hogy Zavegyák tanár úr kivételével (orosztanár) mindenki a helyzet magaslatán állt. Bátrak és őszinték voltak. Féltették, óvták a gyerekeket. De az iskola amolyan mellékes téma a naplóban. (Ó, ha meglenne a Vas utcai iskola 1956/57-es tablója! A gyerekarcát szeretném látni ennek a Jancsinak.)

A naplóírónak két fontos témája volt: a forradalom és a könyvek. Könyvmoly gyereknek képzelem el. Közhelyesen, szemüveggel. Akár dundi is lehetett, hiszen csak néha focizott, úszott. Jó étvágya volt. Rögzítette a gasztronómiai élményeit: karácsonyra egy kövér libát vett a mamája és 65 deka volt a mája. Kóborolt a városban (sétának nevezte), játszott Gyulival, a könyveit rendezgette, és szenvedélyesen olva-

sott. Tudjuk, hogy mit. Októbertől márciusig kiolvasta a *Huckleberry Finn kalandjai*t, a *Tom Sawyer mint detektív* című regényt, a *Sándor Mátyás*t, az *Egri csillagok*at (hét nap alatt), a *Rejtelmes szigete*t, a *Tizenötéves* kapitányt, a *Twist Olivér*t (ehhez kellett a legtöbb idő: 1 hónap), a *Tom Sawyer a léghajón*t, a *Grant kapitány gyermekei*t, *A kőszívű ember fiai*t (kötelező volt), a *Világ urá*t és két feledésbe merült könyvet, az *Egy biciklifék történeté*t és a *Hóvár parancsnoká*t. Gyulival közös volt ez a szenvedély. Ebben a másik gyerekben már akkor a későbbi könyvtáros lelke lakott. Az utcai árusoknál könyvekre vadásztak, benéztek az antikváriumokba is. A szülei bolti eladók, de könyvet ők is vásároltak a gyereknek. Okosnak, bátornak, rokonszenvesnek látszanak. Mindenben őszintének. Jancsi nemcsak könyvet vett, rendszeresen vásárolt újságot, folyóiratot is. Például az *Esti Hírlap*ot, a *Népszabadság*ot, az *Élet és Tudomány*t. A világ híreit jobbára ezekből jegyezte ki, és figyelt a rádióra is. Szinte hihetetlen, hogy mi minden érdekelte, és került a látókörébe.

De amikor már lehetett, moziba is járt. Látta a *Hannibál tanár ur*at, a *Halló, itt Gabriellá*t, a *Bel Ami*t, az *Aranykulcsocská*t. Bájosan keveredik a gyereknek való és a gyereknek nem való. (Bár ha meggondolom, valamennyi filmet én is láttam – és ugyanakkor.) Megjegyezte, hogy forgatják a *Bakaruhában* című filmet. (Azt nem tudhatta akkor még senki, hogy Darvas Iván a forgatás után börtönbe vonul.)

Kovács Jancsi mindig distanciát teremtett a között, amit csak hallott, amiről olvasott, s amit látott. „Mondják, beszélik, állítólag, hallottam" – olvassuk. „… mondják, Csepelen még harcolnak" – írja november közepén. De arra önmaga a tanú, hogy a rendőrök közül október 24-én hat a házukba menekült, mert nem akart lőni a felkelőkre. Később felháborodik Dudás József és Szabó János halálos ítéletén. Minden hazugság, mindent cáfolni tud gyerekfejjel is. Tóth Ilona perét csak figyelemmel kíséri. De végig!

„Láttuk, közelebb mentünk", ezek már másféle híradások. „Kimentünk a Körútra – írta október 24-én, mert már nem volt akkora lövöldözés. Megnéztük, mi a helyzet." Utólag csodálkozunk, hogy így kószálhattak a gyerekek; a szülők is magukkal vitték őket, csak a Köztársaság térre nem. De hallott, írt arról is, bármilyen rettenetes. (Egy ávósnak kivágták a szívét – olvashatjuk.)

Lejegyzett legendákat is. Kovács Jancsinak Maléter Pál volt a hőse. Csak 36 éves – írta róla. November 26-án az a hír járta, hogy Maléter 200 ezer emberrel harcra készül a Bükkben, és átállt hozzájuk két szovjet hadosztály. Február 4-én már azt hallja, hogy Malétert negyven társával együtt kivégezték. „Ennek a hírnek nem adok hitelt " – kommentálta. Egyszerűen nem tudta elhinni.

Olyan ez a napló, mintha dramaturgiája volna. Október 23-án sarkaiból fordul ki a világ. Februárban is még nyolc fiatalkorút ítélnek el, mert márciusban újra akarták kezdeni. És tartják magukat afféle legendák, hogy „Kádár is utálja az oroszokat". Ha kimennének, mondja Gyuli, Kádár sem beszélne ellenforradalomról. Hasonló lenne a magatartása, mint Nagy Imréé. (1957. március 1-én ezt még a gyerekek is hiszik.)

De sehogy nem jön az a március, amikor újrakezdhetnék. Minden a visszájára fordul.

A napló kiegészítései egy június 17-i, beragasztott újságcikkel zárul. „Ítélet Nagy Imre és társai bűnperében.) Ez a történetem utolsó lapja, írta Kovács Jancsi. Az utolsó mondat a szűkszavúságával is megrendítő: „A halálos ítéleteket végrehajtották."

Molnár-C. Pál: ***Peti unpokám négy éves korában***
*(*Fotó: *Czimbal Gyula)*

CSILLAG PÉTER: MOLNÁR-C. PÁL

125 évvel ezelőtt, 1894. április 28-án Battonya-Tompapusztán született Molnár-C. Pál, aki a 20. század egyik legizgalmasabb festői életművet hagyta az utókorra.

1981-ben halt meg. Három évvel ezután, 1984-ben az ő leánya, azaz az én édesanyám, dr. Csillag Pálné Éva – egészen újszerű módon, mely a művészek számára igazán példaként őrizte meg ezt a lehetőséget – az ő egykori műterméből egy nyilvános múzeumot nyitott. Tizenöt évig gondozta ezt a múzeumot.

Mi sokat segítettünk mellette, és az ő halála után, 1999 óta feleségemmel, Évával és immár menyünkkel, Csillag Nórával, legidősebb fiunk, Péter feleségével gondozzuk MCP életművét. Eszter művészettörténész lányunk tanácsára itt, a múzeum keretei között 2008-ban *Tavasz terem* névvel egy új kiállítóhely is nyílt a család egykori lakásában, ahol Molnár-C. Pál idősebbik leánya, dr. Tavasz Istvánné Magda lakott.

Itt többnyire nagy magyar mesterek kiállításai láthatók a család rendezésében, tehát fontos szerepet játszik a hagyatékgondozó család ezekben a kiállításokban is. Eddig 20 izgalmas kiállításunk volt a *Tavasz terem*ben, köztük Paizs Goebel Jenővel, Aba-Novák Vilmossal, Szőnyi Istvánnal, Körösfői Kriesch Aladárral, Nagy Sándorral, Rudnay Gyulával, Medgyessy Ferenccel, Stróbl Alajossal, Kisfaludy Strobl Zsigmonddal és Sámuel Kornéllal, Ferenczy Bénivel, Búza Barnával, Krisztiáni Sándorral, a Római Magyar Akadémia művészeivel, az I. világháborúban szolgáló művészekkel, a Kisgrafika Baráti Körének alkotóival.

A 125. évfordulóra szerettünk volna három különleges kiállítással kedveskedni látogatóinknak. Az első kiállítás 2019 tavaszán nyílt, amikor az *MCP 125* című tárlat keretében egy rendkívül sokoldalú életművet mutattunk be a múzeum összes termében. Volt egy különleges fal, ahol úgy lehetett végigolvasni Molnár-C. Pál életművét, hogy láttuk a helyszíneket az általa úti jegyzeteknek nevezett, kisméretű műveken keresztül.

Láttuk Battonyát, a szeretett alföldi otthont, ahol megszületett, ahonnan elindult, természetesen Budapestet, ahol alkotni tanult a Mintarajziskolában, 1915–1918 között. Ekkor már házitanítóként itt, a Gellérthegyen lakott Miklós Ödön államtitkár családjánál. 1918-ban a Miklós család Svájcba emigrált, és felajánlották a náluk lakó szeretett házitanítónak, hogy jöjjön velük. Ő élt ezzel a lehetőséggel, és Svájcban megismerte édesanyja, Jeanne Contat családját. Édesanyja 17 évesen jött el Battonya Tompapusztára a László családhoz francia nevelőnőnek, és Molnár József, a család gazdatisztje vette őt feleségül, ezután nem is tért többé haza Svájcba.

Svájc után Párizs következett, a nagy álom. 1921–1922-ben egy évet töltött el egy svájci támogatónak, Sulzer-Bühler nagyasszonynak köszönhetően, akinek a Louvre-ban másolta Tizián *Jupiter és Antiopé* című művét, ez volt a támogatás ellenértéke. Sok más művet másolt a Louvre-ban, amely az iskolájának befejezését jelentette. Párizsban természetesen az impresszionista stílus utáni időszak különböző izmusai is hatottak rá, de csak szépségeszménye mértékéig. Így hozta haza a kubizmust, az expresszionizmust, az art decot – mindezek egy-egy párizsi korszaka után készült művén felfedezhetőek. Itthon 1923-ban volt a bemutatkozó kiállítása a budapesti Belvedere Galériában.

Az úti jegyzetekben aztán a következő állomást, Rómát is láthattuk, az *Itáliai utazások* képeivel. Felejthetetlen három esztendő volt az 1928–31 közötti időszak, amikor Molnár-C. Pál a Római Magyar Akadémia egyik első ösztöndíjasaként volt Rómában, Aba-Novák Vilmossal, Szőnyi Istvánnal és Pátzay Pállal.

Róma után hazatért, amely igazi hazatérést jelentett: 1931-ben vette feleségül nagymamámat Gstettner Alice-t, aki bécsi születésű zenetanárnő volt, éneket tanított a Zeneakadémián. Akkor költözött Molnár-C. Pál a budapesti, Ménesi úti házba, ahol ötven éven keresztül élt és alkotott, 1981-ben bekövetkezett haláláig.

A következő kiállítás, amely 2019 szeptemberében nyílt az Ars Sacra Fesztivál és a Kulturális Örökség Napjai keretében, rendkívül izgalmas tárlat. Hiszen négy, 125 évvel ezelőtt született művész művei voltak láthatók a Molnár-C. Pál Műterem-Múzeum összes termében. A vendégművészek alkotásai rendhagyó módon MCP egykori műtermében is helyet kaptak, ahol többnyire csak Molnár-C. Pál műveiből mutatunk be újabbnál újabb kiállításnyi anyagot.

A kiállítás különös és izgalmas címe: *Kortársak – Sorstársak? – 125 éve született Aba-Novák Vilmos, Derkovits Gyula, Molnár-C. Pál, Szőnyi István*. A tárlaton megpróbáljuk a nagy művészek életútjai, az életművek közötti párhuzamokat és különbözőségeket bemutatni, látogatóinkkal együtt felfedezni. A négy mester hallatlan szenvedéllyel dolgozott. Közös bennük a művészet szeretete, a festés öröme.

A kiállítást dr. Baán László, a Szépművészeti Múzeum igazgatója nyitotta meg. Izgalmas programok kapcsolódtak hozzá, többek között egy kirándulás is a Molnár-C. Pál Baráti Kör tagjai számára, amikor Zebegénybe utaztunk Szőnyi István unokájával, meglátogattuk a Szőnyi István Emlékmúzeumot, és Beer Miklós püspök mutatott be nekünk szentmisét a zebegényi Kós Károly tervezte templomban. Visszaútban Leányfalura mentünk, ahol Kováts Kristóffal, Aba-Novák Vilmos unokájával találkoztunk, aki feleségével együtt működteti az Aba-Novák Galériát. Izgalmas és szép délutánt töltöttünk Leányfalun, emlékezve Aba-Novák Vilmos életművére, és egy unikális filmet is láttunk, ahogy Aba-Novák az USA-ban mutatja be egy temperakép megfestésének állomásait.

Derkovits Gyuláról Ilosfai Krisztián tartott rendhagyó előadást a Molnár-C. Pál Műterem-Múzeumban, az Ars-Sacra Fesztivál keretében. Ilosfai Krisztián a Molnár-C. Pál Baráti Kör tagja, festőművész. 2014-ben, amikor a Nemzeti Galériában Derkovits-kiállítás volt látható, a tárlat olyan különleges hatást gyakorolt rá

és néhány művésztársára, hogy elhatározták, Derkovits Gyula földi maradványait a Munkásmozgalmi Pantheonból visszahozzák a Fiumei úti sírkert Művészparcellájába. Derkovits Gyula rendkívül zaklatott életet élt. Noha Szombathelyen egy neves asztalosmester fiaként biztos egzisztenciával indult, az I. világháborúban, édesapja halála után rendkívül sokat nélkülözött. Mindössze negyven évet élt, és ez alatt a negyven év alatt 18 lakóhelye volt Budapesten. Egyik helyről a másikra kellett költöznie, mindenhonnan kilakoltatták, mert nem tudta fizetni a lakbért. Ez után a negyven esztendő után a folytatás is igen zaklatott volt. 1934-ben az Új köztemetőben temették el, viszont kortársai tudták, ismerték a zsenijét.

Volt egy visszatekintő kiállítása 1934-ben, és 1937-ben temették el újra a Művészparcellában, ahova Medgyessy Ferenc készített a sírjára nagyon szép reliefet. A II. világháború után aztán szükség volt egy proletár festőre. Ugyanúgy, ahogy József Attila proletár költő lett. Derkovits erre teljesen alkalmasnak mutatkozott, mint a szegények életét nagyon jól ismerő ember, aki sokat nélkülözött. Nyilvánvaló volt baloldali érzelme, de ő valójában eszményeket keresett. Így az egypártrendszer idején proletár festőművész lett belőle, földi maradványait pedig áthelyezték a Munkásmozgalmi Pantheonba. Innen kellett őt újratemetni 2016-ban, három méterre eredeti sírhelyétől, a Művészparcellában, ahol remélhetőleg már örök békében nyugszik.

Az első világháború érdekes kapocs volt a négy művész életében, ugyanis hárman közülük bevonultak. Derkovits Gyula súlyos kézsérülést és tüdőbajt kapott, Szőnyi tüdőbetegségben szenvedett, és ez a tüdőbetegség sok mindent meghatározott élete későbbi éveiben. Így került a csodálatos panorámájú Zebegénybe, ahol életműve és családi boldogsága is kiteljesedett. Aba-Novák Vilmos is bevonult katonának, ő a keze fölött, a vállán sérült meg. Ha az erős ösztönember nem ellenkezik az orvosi előírással, akkor lehet, hogy ma nincs Aba-Novák-életmű. Ő azonban a pihenésre vonatkozó utasítást megszegve, a családtól súlyzókat kért be, és titokban súlyzózott a kórházban. Így hozta vissza az életet művészkezébe, és hagyhatott így csodálatos műveket az utókorra. Molnár-C. Pált a kiállításon lógó *Sorozás, 1916* című önarckép tanúsága szerint 1916-ban szolgálatra alkalmatlannak nyilvánították általános testi gyengeség miatt. Ő nyolcvanhét évet élt, Derkovits negyvenet, Aba-Novák negyvenhetet, Szőnyi hatvanhatot.

Ami közös az életművükben, hogy szenvedélyességükkel mindig keresték az új utakat, a művészi problematikák megoldását. Derkovits művei közül több is látható volt a kiállításon, s ezek arról tanúskodtak, mennyire otthon volt a szegények világában. Élete egyik helyszíne a zaklatott, kiszolgáltatott lét, az utca világa, a másik helyszíne, ahol biztonságban érezte magát, a felesége, Dombai Viktória mellett az otthon világa, noha ez az otthon is sokszor változott. De mégis ez volt az a hely, ahol kettesben, szeretetben, biztonságban élhettek. Itt lehetett dolgozni, itt lehetett festeni.

Az is közös mind a négyük életében, hogy a feleségük csodálatos művészfeleségként segítette őket az alkotói tehetség kibontakoztatásában. Ahogy Szőnyi István a felesége, Bartóki Melinda családjához költözött Zebegénybe, úgy Molnár-C. Pál is

a feleségéhez költözött 1931-ben, a Ménesi út 65-be. Felesége, Alice ekkor már – megözvegyülve – két leánygyermeket nevelt, Magdát és Évát. Molnár-C. Pál úgy vette feleségül nagymamámat, hogy édesanyámat és nagynénémet saját gyermekeként szerette és nevelte. Aba-Novák Vilmos felesége, Vulkovich Kató és Derkovits felesége, Dombai Viktória is modell volt, sőt, Dombai Viktória Aba-Novák szabadiskolájában is modellkedett, ahová egyszer Derkovits is úgy ment be: éhes vagyok, nincs mit ennem, én is szeretnék modellkedni. Az emlékezet szerint Aba-Novák azonban szigorúan elküldte őt, mondván, hogy egy festő ne modellkedjen, és hozzásegítette őt a méltóképpen elfogyasztható ingyenes ebédhez, amivel Derkovits azonban egyszer sem élt – sokat nélkülözött, de büszke maradt.

A tanítás is fontos kapcsolat Szőnyi és Aba-Novák között. Mindketten szabadiskolát vezettek, még a '20-as években. Szőnyi körül mindig kialakult egy közösség, ilyen volt például a háború után az új eszményeket kereső Árkádia-csoport. Később a Képzőművészeti Főiskolára ment tanítani, ahol Aba-Novák Vilmos is tanított néhány esztendőt: halála előtt 1939-től 1941-ig ő is a főiskola tanára volt. A tudást továbbadni – ezt ők ketten tanítóként is tudták. Molnár-C. Pál mindig vágyott erre, de mint egyházművész nem taníthatott a főiskolán a II. világháború után. Neki a Ménesi úti műteremben voltak tanítványai.

Ami érdekes és különleges kapcsolat még négyük között, az a Római Magyar Akadémia. Gerevich Tibor – „Tiberio", amint őt Molnár-C. Pál karikatúrája ábrázolja – volt Klebelsberg Kuno bizalmából az Akadémia első igazgatója. Az ő segítségével sikerült Rómában a gyönyörű Borromini-palotát megvásárolnia a magyar államnak, melynek ma is ez a legértékesebb külföldi ingatlana.

Gerevich nemzedékekben gondolkozott, akiket szeretett volna egyszerre meghívni az Akadémiára. Az 1894-ben született Aba-Novák Vilmos, Molnár-C. Pál, Szőnyi István és az 1896-os születésű Pátzay Pál – akit 2020 tavaszán tervezünk kiállítani – volt az első négy ösztöndíjas, aki Rómába meghívást kapott. Érdekes, hogy Szőnyi négy hónap után visszatért, a tüdőproblémája miatt. A Trasteverén kapott lakást, ahol családjával, feleségével és két gyermekével élhetett, de itt nem volt egészséges a levegő, visszavágyott a Dunakanyarba, Zebegénybe. Ugyanakkor mégis van egy jelentős része Szőnyi Itáliában született életművének. 1959–1960-ban leánya, a Rómában élő Szőnyi Zsuzsa meghívta szüleit, hogy jöjjenek Itáliába, ekkor Szőnyi gyönyörű gouache képeket festett, amelyek közül néhány a kiállításon is látható volt.

Itália Aba-Novák Vilmosnak és Molnár-C. Pálnak is meghatározta későbbi életművét. Aba-Novák két évet töltött Rómában, és ez idő alatt sokat utazott Patkó Károllyal együtt. Itt és ekkor született meg az a festői stílus, amely az érett Aba-Novákot jellemezte: nagyméretű vászonra temperával festett képeket.

A *Kortársak – Sorstársak?* című kiállításon látható *Vak muzsikusok* című alkotása, temperával festett, nagyon izgalmas, nagyon érdekes kép. Aba-Novák mindig novellákat alkotott egy-egy képből, az adott látványból. A két vak muzsikus mellett ott van egy kutya, hátul egy villogó szemű macska, és benépesedik az egész kép, az asztal körüli szereplőkkel, tárgyakkal. Jellegzetes pirosak, kékek tarkítják

a fehér terítővel, és az amúgy sötét háttérrel kontrasztos művet.

Molnár-C. Pál is Itáliában találkozik az életművében is jelentős módon újító temperafestészettel, ő azonban Aba-Novákkal ellentétben szinte miniatűröket, egészen kicsi képeket fest, itáliai hatásról árulkodó témákkal, reneszánsz hangulatokkal, tájképekkel, várakkal – ízelítő e miniatűr alkotásokból a kiállításon is megjelent.

Derkovits Gyula 1930-ban kapott meghívást Rómába, azonban az volt a szabály, hogy a családtagok költségeit a művészeknek kell kifizetniük, de erre neki nem futotta. Feleségével, Viktóriával szeretett volna kimenni, ezért végül lemondott az ösztöndíjról.

A négy életműben közös két művészközösséghez való tartozás. Az egyik a Képzőművészek Új Társasága, melyet Rippl-Rónai József és Vaszary János hozott létre 1923–1924-ben, azért, hogy közösségbe hívja az új utakat kereső magyar művészeket. Itt Aba-Novák, Derkovits, Molnár-C. Pál és Szőnyi is kiállított, műveik az 1924-es és az 1926-os kiállításon is szerepeltek. A másik művészközösség a Szinyei Merse Pál Társaság, melynek mindannyian mindannyian díjazottjai voltak. Ez a jelentős művészközösség – amely a két háború közötti legfontosabb alkotók nagy részét magában foglalta – azért volt különösen jelentős, mert a díjakat művészek adták művészeknek. Hozzá kell tenni, hogy az 1986-ban létrejött Molnár-C. Pál Baráti Kör is mintájának, példájának tekinti a Szinyei Társaságot, ilyen módon szervez kiállításokat, és a művészekből álló társaság díjakat is oszt, amelyhez művészetet pártolók is csatlakoztak.

A kiállításon a négy életmű különböző szakaszai kapaszkodtak egymásba; láthattunk hasonlóságokat is, sőt, talán vannak olyan művek, amelyeknek alkotóját nehéz is egyből felismerni, hacsak valaki nem nagyon jártas a festőművészek életében. Korai Aba-Novák-képek láthatók például a Zebegényben készült, gyönyörű Szőnyi Dunakanyar-képek társaságában. Igazán izgalmas, ahogyan Aba-Novák és Szőnyi festői stílusa Zebegény kapcsán egymáshoz kapcsolódik. Szintén ebből a korai korszakból látható Aba-Novák Vilmos Felsőbányán készült két tájképe is. Ő is járt Nagybányán, de nem érezte teljesen magáénak a nagybányai stílust, úgyhogy egy kicsit arrébb ment, és Felsőbányán, néhány faluval odébb festett.

Egészen rendkívüli Derkovits Gyula *Jegyespár* című alkotása, mely szinte karikaturisztikus stílusban, ugyanakkor elfogult ellenszenvvel mutat be egy esküvőre készülő párt. Derkovits ugyanis, aki annyit nélkülözött, nem szerette a kövér embereket. Egy képet betöltő erős, despota férfi mögött egy éppen hogy megbújó, sajnálatra méltó menyasszony látható.

Szőnyi István és Molnár-C. Pál szinte ugyanolyan pózban örökített meg egy női aktot – ez a két mű egymás alatt szerepel, így jól látszik a két művész festői stílusának különbözősége. Ahogy Szőnyi a színek foltjaival, a fény- és árnyékhatásokkal jóval tompábban, de nagyon festői módon dolgozik, Molnár-C. Pál rendkívül rajzos és a színeknek eleven változatosságával alkotja meg az aktképet.

A *Tavasz terem* egyik fő fala szakrális képeket mutat be. Itt szerepel Molnár-C. Pál *Utolsó vacsora* című különleges alkotása, mely egy kör alakú asztal közé rendezi Jézust a tizenkét apostollal, de olyan látószögből, hogy az asztal oválisnak tetszik a látogató számára. Az asztal csúcsán ott ül Jézus, körülötte az apostolok, középen, mintha az egész világnak a közepe lenne, ott van az Eucharisztia, a kenyér és a bor, kehelyben. Ez a mű tanulmány a Keresztény Múzeumban látható *Utolsó vacsora* című alkotáshoz, jelenleg a Vigadó *Agnus Dei* kiállításán szerepel, amellyel a jövő évi Eucharisztikus Világkongresszusra készül a magyar egyház.

Molnár-C. Pál *Utolsó vacsorá*ját öleli körül Aba-Novák Vilmos tizenhárom kis tanulmánya a tizenkét apostol és Krisztus ábrázolásával, amelyeket 1933-ban festett a jászszentandrási templom freskójához. Az *Utolsó ítélet* című freskó igazi botrányt kavart, hiszen a témát az emberi oldaláról megközelítő művész semmilyen megalkuvást nem ismert. Amikor a falu lakói találkoztak az elkészült alkotással, némelyikük önmagát fedezhette fel a pokolban. Például a boltos, aki nem adott ennivalót hitelbe a templomban dolgozó mesternek és tanítványainak. Ezzel még a Parlamentbe is eljutott az ügy, mondván, Aba-Novák ecsettel valósítja meg az istenkáromlást. Ma már Jászszentandrás büszkesége ez a freskó. Idő kellett, amíg el tudta fogadni ezt az újfajta murális festészetet az egyház.

Molnár-C. Pál ennél jóval könnyebben talált megrendelésekre és befogadásra az egyházban, hiszen az ő művészete magában foglalja a régi értékeket, az alakok kompozícióját, a ruha redőzéseit, a rögtön érthető tematikát, a kiegyensúlyozott szerkesztést, ugyanakkor mégis behozza a modern elemeket a színekben, az arcokban, ahogy itt az 1930-ban a Velencei Biennálén nagy sikert aratott, szinte szürreális *Angyali üdvözlet* című művén látható. Az angyal és Szűz Mária arcán a húszas évek nőideálja jelenik meg.

Érdekes, hogy a négy művész közül egyedül Molnár-C. Pál volt nyitott a szürrealizmus irányába. A híres *Vénasszonyok nyara* című, Rómában készült mű is a kiállítás része volt, ahol a beteljesedést és az elmúlást láttuk megörökítve, de úgy, hogy a boldog művész, a derűs MCP mint mindig, itt is reménnyel tölti meg a képeit.

Izgalmas, nagyon érdekes volt a négy művész közös tárlata, ahol a néző maga dönthette el, hogy a kortársak valójában sorstársak-e? Vannak közös pontok: például Derkovits Gyula 1922-ben egy kicsi, de jelentős kiállítóhelyen, a Belvedere Galériában mutatkozott be.

Fónagy Béla művészeti igazgató nyitott volt a modernekre. Egy évvel később, 1923-ban a Párizsból, Svájcból hazatérő Molnár-C. Pál szintén a Belvedere-ben debütált. Ahogy ő visszaemlékezett, kiállításának első látogatója Aba-Novák Vilmos volt.

Molnár-C. Pál és Szőnyi István közös munkája a *Képzőművészet iskolája* című kiadvány. Az első kiadást Szőnyi, a másodikat Molnár-C. Pál szerkesztette, mindketten több fejezetet is írtak a könyvbe.

A kiállításon láttunk egy-két személyes tárgyat is: Szőnyi István festőládáját és festőszékét, Aba-Novák hamutartóját, mappáját, amelyben a rajzait tartotta és egy neki dedikált Buday György fametszeteit tartalmazó füzetet, valamint József Attila Aba-Novák Vilmosnak dedikált kötetét, a *Külvárosi éj*t.

A kiállítás különlegessége a négy művész önarcképe, amelyből a plakát készült. Derkovits *Mi ketten* című képén feleségével, Dombai Viktóriával látható.

Molnár-C. Pál palettára festett fütyülős önarcképét 1946-ból állítottuk ki.

Egy öntudatos, erőteljes nézésű arc tekint le ránk Aba-Novák önarcképéről. Szőnyi István egy korai, 1914-ben készült portréjáról rendezett, nyitott tekintetű arc néz le ránk. A képet Szőnyi unokájától, Komáromy Pétertől kaptuk. Kevésbé ismert vonatkozása Szőnyi István családtörténetének, hogy első leánya, Szőnyi Jolán az első világháborúban született. Szőnyit Erdélybe vezényelték, ahol meghitt kapcsolatba lépett Török Jolánnal. Tőle született Jolán nevű gyermeke, akit Szőnyi a nevére vett. Noha a fiatalok szerették volna összekötni az életüket, a családok nem pártolták, hogy házasságot kössenek, így az első világháború viszontagságai szétválasztották őket, Szőnyit elvezérelték. Török Jolán igen korán meghalt. A kicsi Jolánról Szőnyi István egész életében gondoskodott. Egyik testvére, a gyermektelen Szőnyi Anna és a férje vették magukhoz a leányt, akit sajátjukként szerettek. Szőnyi István egész életében tartotta a kapcsolatot Jolánnal, aki ez ELTE kémia tanszékének lett vezetője, és az ő fiával, Komáromy Péterrel, aki szintén kémikus lett. Ez csak azért érdekes, mert Szőnyi Istvánról köztudomású, hogy mennyire szerette a kémiát. Az egész Szőnyi család közösen kapta meg a Világ Igaza kitüntetést, amelyet Szőnyi Jolán vehetett át, Szőnyi István és felesége posztumusz díjazott volt. A második világháborúban több ember életét mentették meg úgy, hogy a megszerzett papírokon a kémikus Szőnyi Jolán kivette az eredeti neveket, és Szőnyi István, a festőművész rajzolta be, írta be az újakat. Szőnyi István gondoskodó nagyapai szeretete nagyon fontos szerepet töltött be Komáromy Péter életében is.

Molnár-C. Pál fogalmazta meg, derűs lényét tükröző modorában azt a mondatot, amely ennek a négy nagyszerű mesternek közös vallomása lehetne: „Foglalkozásom és hivatásom olyan, melyet a sors csak kivételezetteknek nyújt kivételes órákban. Megadatott, hogy művész lehessek, akinek mestersége szenvedélyből és játékból tevődik össze. Hálás, boldog és megelégedett vagyok, ha szabad festenem. Mert festeni jó."

A Molnár-C. Pál Műterem-Múzeum csütörtökön, pénteken és szombaton 10 és 18 óra között látogatható a Ménesi út 65. szám alatt, a Gellérthegyen. Abban a házban, ahol Molnár-C. Pál 1931-től 1981-ben bekövetkezett haláláig élt és alkotott.

A látogatókat személyesen kísérjük a művek között, a kiállításhoz kapcsolódó programokról a www.mcpmuzeum.hu honlapon olvashatnak.

LŐRINCZ SÁNDOR: BRONZBA LEHELT LÉLEK

Varga Imre szobrászművész halálára

„Varga Imre, mint az Isten kezében forgatott kaleidoszkóp, gyermekkorunk tükör-szemfenékű bűvölet-hengere, a kifelé vak látcső: tükör-korongjának ezüstös tükrözés-síkján mindig más-más alakzat formálódik a forgatásban a lét színes szemcséiből, kristály-törmelékéből… Mindig más jelenés, jelentés, küldetés-mámor, történelem-képlet… Szinte mindent megcsinált, ami szobrászilag lehetséges. Teremtő nagy szobrász, mit akarsz még? Ha szívedben élni-éhes gyönyörű pókként megszőtted a békét. S az a szívbeli háló a mindenség csillagaival harmatos. S abban a hálórácstányérban, a fonalfeszesség harmatrügyein a világhajnal ragyog, mint az Isten mosolya." Kortársa, Juhász Ferenc írta ezt a siófoki születésű, Munkácsy-, Kossuth-, Herder- és Prima Primissima-díjas, világhírű szobrászművészről, aki szülőmegyéjének legrangosabb kitüntetését, a Somogyért elismerő címet is megkapta. Művészi nagysága, európéer gondolkodása és hazahúzó szíve mellett tulajdonképpen ez a kitüntetés indított el bennünket Szalai Tamás operatőr barátommal, hogy portréfilmeket készítsünk mindazokról, akik szülőmegyéjük legrangosabb elismerésével büszkélkedhetnek. Így állt össze a *Somogyi arcképek* című sorozatunk – benne többek mellett Andrásofszky Barna, Balás Béla, Dévényi Zoltán, Fekete István, Kercza Imre, Király Béla, Rozsos István és Takáts Gyula portréjával.

A kortárs képzőművészet egyik kiemelkedő személyiségével Siófok, Budapest és Hajdúböszörmény díszpolgárával, többször találkoztam Somogyban; legutóbb a kaposvári Csiky Gergely Színház parkjában felavatott Vörösmarty-szobránál, illetve a Megyeháza Galériában nyílt Vörösmarty Magdolna-kiállítás kapcsán, de telefonon is néha beszélgettünk. Mindig magával ragadott világlátása, különleges intellektusa, szerteágazó műveltsége, a somogyi gyökerekhez, Siófokhoz való kötődése és a benne lobogó szenvedélyes tűz. Felesége, Ildikó halálát követően is hosszasan beszélgettünk, és elárulta, nem találja azóta a helyét, ám nem tehet mást: szoktatja szívét a csendhez. Hatvanhat év után veszítette el élete párját, és hiába búcsúzott el tőle, esténként halála után is sokáig halkan csukta be a szobaajtót, nehogy megzavarja álmában…

Varga Imre 96 évesen, 2019. december 19-én követte asszonyát az örökkévalóságba. Az 1980–1990 közötti időszakban független országgyűlési képviselőként is tényked szobrászművész, aki a II. világháborúban repülőtisztként szolgált, s aki azt vallotta: élete során nem politikai bálványokat készített, hanem megpróbálta az igazat elmondani, siófoki földben alussza örök álmát.

A nemzet művészére emlékezve megrendítő felidézni azt a tizennégy évvel ezelőtti forgatást. Ott, Óbudán, a Laktanya utcai Varga Imre-gyűjteményben, ahol évtizedek óta mintegy másfélszáz darabos kollekció várja a látogatókat, s ahol a művész is mindig szívesen mesélt életéről, az alkotás kínjáról-gyönyöréről. Így volt ez ott jártunkkor is, amikor ismét bebizonyosodott: termetét, szellemét nem törte meg az idő; nyolcvanon túl is örökifjú lélekkel és hévvel mesélt Prométheuszról, Szent Gellértről, Szent Istvánról vagy Szent Ferencről, Kodályról vagy Kálmán Imréről, Táncsicsról,

Radnótiról, Adyról vagy Krúdyról. Meg korának művészetéről, társadalmáról. És arról, hogy Varsótól Antwerpenig, Párizstól Brüsszelig, Aachentől, Bad Kissingenig számos helyén a világnak állnak szobrai, Siófok pedig szinte élő Varga Imre-múzeum. Az is bizonyság lesz: vendéglátónkat olyan anyagból formázták – maradva a szobrászat szakszókincsénél –, aki nem ismer megalkuvást, akinek mérhetetlen szabadságvágya és talentuma genetikailag kódolt…

– Ha azt hallod: Somogy, vagy Siófok, képzeletedben mi jelenik meg?

– Ha gondolok vagy idézek magamban valamit, akkor feltétlenül az akácos jut eszembe; egy domboldal, virágzó akácfákkal, lombokon keresztül villogó napfény. Lejjebb pedig egy kis tó, tele libával, kacsával, meg velem… sekély kis forrás volt, és remekül lehetett benne fürdeni, mert roppant meleg volt...

– S ha azt hallod: világpolgár?

– Az ember „csak úgy" nem lehet világpolgár. Azon keresztül lehetünk magyarok, hogy valahova tartozunk. Ha azt mondom: somogyi, akkor azt mondom: magyar. Ha azt mondom: magyar, akkor világpolgár vagyok. Ezek az összefüggések egymástól elszakíthatatlanok. A világnak részei vagyunk, noha sokszor megpróbáltak bennünket különböző szándékú, célzatú világnézetek, diktatúrák ketrecbe szorítani. Éppen az volt a legfájdalmasabb élményem gyerekkoromban, amikor rádöbbentem, hogy karanténban élek. Az 1920-as évektől az 1935–36-os évekig mind intenzívebben éreztem ezt a karantént. Meghúzták körülöttem a határt. Ha volt valaha magától adódó politika indulat bennem, akkor az volt, hogy ezt a határt el kellene mosni, mert ez mindenben gátol. Az ismeretszerzésben és a kapcsolatfelvételben is, és ez a határ egyre keményebb lett. Furcsa dolog, hogy az embereket dobozolják, egyik dobozból nem szabad átmenni a másikba, legfeljebb csak átlátni néha.

– Hogy léptél a képzőművész pályára?

– Azt vallom, a szakosodás másodlagos. Egy kitűnő, huszadik századi esztéta, Benedetto Croce egyik esztétikai műve bevezetésének utolsó sorai valahogy így hangzanak: az alap, az írásmű, a szobor, a művészi alkotás egy lelki folyamatból áll elénk; sem előzetes indoklásra, sem utólagos igazolásra nem tart igényt. Ennek a bizonyos lelki folyamatnak, ami közös gyökere minden szellemi tevékenységnek, a hullámverése az intuíció, amely elindít egy téma irányába. Hogy azt a témát miként közelíti meg – verset, netán egy szép prózát ír, megfesti, szobrot készít róla –, ez alapjában véve közömbös. A lényeg az, hogy ugyanabból a lelki folyamatból álljon elő, s ne holmi alantas indokok, a haszonszerzés, a valahová állás, a politikai indulat, valamiféle remélt előny hozza elő. Időnként írok egy verset vagy egy tanulmányt; volt idő, amikor ez volt az utam. Igazat szeretnék mondani, ez az egyszerű követelmény. Ehhez azonban önvizsgálat tartozik: mi az, amit igaznak érzek? Vajon nem tévedek-e? Ez az első kérdés, amit felteszek magamnak. Aztán vannak az embernek életszakaszai, amikor el kell döntenie, hogy egyfajta polihisztorság megengedhető-e, vagy inkább koncentrálni, szakosodni kell. Látható, hogy én mit választottam.

– A sorsfordító események, Magyarország történelme, irodalmunk kiválóságai, a szentek kísérik életedet; azt az életművet, amelyben Lenin és Kádár éppúgy elfér,

mint Szent Ferenc vagy Szent Erzsébet. Szobraid közül melyek születtek külső, s melyek belső megrendelésre?

– A folyamatot kell megragadni. Miután eldöntöttem, hogy koncentráltan, egy területen fogok dolgozni, egy idő után az ember bizonyos profizmusra tesz szert, hivatásos lesz. A művész túl azon, hogy a kommunikáció indulata benne él – hiszen ezért lett művész –, feladatot kap, amit meg kell oldania. Feladatmegoldása ugyan elkülönülhet e belső folyamattól, és még akkor is profinak hívjuk az illetőt, de nem annak valódi értelmében, mert a valódi profi belső jegyeket tartva, mindig önmagában és a témában elmélyülve hoz létre alkotásokat. Tehát nincs olyan, hogy nappal feladatot oldok meg, éjszaka meg magamnak készítek valamit; nincsenek titkos drámaírók, akik hej, de nagyot tudnának alkotni, ha nem kellene éppen propagandaszöveget írniuk. Vannak azonban, akik egész életükben propagandaszövet írnak; azok csak arra alkalmasok. Én a reagálásokon, a válaszokon tudom lemérni egy-egy szándék beteljesülését, egy feladat helyes megoldását. Azt kell mondanom, életem folyamán valamennyi munkámra megkaptam a jóváhagyó választ attól a közösségtől, amelyikben éltem, amelyikben dolgoztam. Ez egyébként furcsa dolog, hiszen néha annyira próbáltam rejteni még azt az egy gondolatot vagy annak kiegészítését, hogy ne ütközzön hivatalos szándékokkal, de mégis benne legyen a munkámban. Általában nem sikerült, gyakran botrány kerekedett belőle, mert kilógott a lóláb. Hiába gondoltam, hátha nem fedezik fel, mivel alig észrevehető, de mindig észrevették. Tulajdonképpen ez volt az a jóváhagyás, amit megkaptam. Az az összepillantás egy diktatúrában élő igen kemény eszközökkel fegyelmezett nép egy-egy szemhunyorító jóváhagyása. Nos, ha ezt elértem, akkor tulajdonképpen viszonozva láttam azt a belső indulatot, ami engem a megfogalmazásban motivált.

– A római Szent Péter-bazilika altemplomában lévő „magyar kápolnának" a reliefjét, madonnáját, valamint Szent István szobrát is te készítetted. Ott jártamkor nekem olyan érzésem támadt, mintha Szent István királlyal együtt lépnék be e felszentelt helyre. Milyen gondolatok kavarogtak benned, amikor hozzáfogtál e megbízás elkészítéséhez? Egyáltalán: szükséges-e vallásos hit ahhoz, hogy hiteles szakrális művek szülessenek?

– Miután elhatároztam, hogy hivatásos leszek, ami nem azt jelenti, hogy külsőségekben leszek hivatásos, hanem azt, hogy minden egyes feladatot megpróbálok lelkem teljes erejével megközelíteni; magamra öltöm a feladat kívánta külsőségeket, ám a tőlem várt művet csak belső valóságommal vagyok képes megvalósítani. Ez történt István királyunk esetében is. Elkészítettem a szobrot. Roppant gazdag feladat volt, de nem anyagiak tekintetében. Lehetőségem nyílt falat felhúzni oda, ahol egy Nagy Konstantin korából való szarkofág van beépítve. Alattunk harminc méterre található Szent Péter sírja, fejünk fölött egy szellőzőnyíláson át Michelangelo *Piétá*jára lehet rálátni. Belépni ide olyan volt, mint egy avatási szertartás… A környezet, a szarkofágok tömege, benne halottak… A levegő agresszív, mindent megtámad, kivéve az aranyat és a legújabban felfedezett rozsdamentes acélt. Mit lehet csinálni a rozsdamentes acéllal? Megpróbáltam ezerszer; különböző módszerekkel

hegesztettem, és rájöttem a felhasználás, megmunkálás módjaira, meg arra, hogy rajzolható. Nekiláttam, megcsináltam, de roppant kényes volt minden egyes lépés. A háttérben ott vannak az aranyszarvasok, amelyek csodálatos módon illeszkednek a legendákhoz. A csodaszarvast követve jöttek a magyarok, és ezek az arasznyi szarvasok pajzsra szerelt vezérjelvények voltak, és ahogy sorra bekövetkezett egy-egy vezér halála, velük együtt temették el e jelvényeket. Így kerültek a földbe, majd ásatási leletek formájában közkinccsé lettek. Szerencsére mi tettük rá kezünket elsőként, és így a magyar legendáriumban mint tárgyi kísérők lehetnek jelen. Ezeket használtam fel a Magyarok Nagyasszonya Kápolnában. Egyébként Lékai László bíboros úr döntése volt, hogy a kápolnának ez legyen az elnevezése.

– Úgy tudom, más élményed is fűződik a Szent István király szoborhoz…

– Egyik napon egy kellemes hangú férfi azzal hívott fel telefonon a központi bizottságból, hogy egy óra múlva legyek otthon. Aztán azt láttam, hogy egy csomó állambiztonsági ember nézi át a kertemet – minden bokor mellé jutott egy –, majd begurult egy fekete autó és kiszállt belőle Kádár János és felesége. Bejöttek a műterembe, egyik az egyik, másik a másik sarokba ült le. Aztán néma csend lett. Legalább három percig tartó. Most már tudom, olykor milyen hosszú három perc. Nagyon. Három perc után Kádár megszólalt: „Nézze, tulajdonképpen magának igaza van, mert egy kóbor nép vezére így kellett, hogy kinézzen." Ez volt a zsűrije, az elfogadása Szent Istvánnak, ám miután kivittük Rómába, félrerakattak velünk mindent és közölték: Kádár véleménye ellenére fenntartásaik vannak. A domborműveket a folyosón a falnak fordították, és azt mondogatták: várjunk türelemmel. Megsértődtem kicsit, hiszen akkora munka volt már benne… Hazajöttem, s beszámoltam a tizenhat millió forint elköltéséről, és természetesen azt is megjegyeztem, hogy kénytelen voltam dolgom végezetlenül hazajönni. Erre Kádár így fordult felém: „Nézze, menjen vissza, tegye valahogyan a helyére ezeket a dolgokat. Tudja, elmúlik minden, a bíboros is, még tán maga is, de István király az ott marad." Megfogadva tanácsát, visszamentem, türelemmel vártam a döntésre, aztán végre minden a helyére került.

– Az aacheni dóm mellett is áll egy István királyod…

– Igen. Mivel sokat tanultam ezen a munkán, később még egy példányt készítettem Szent Istvánból, ami kissé különbözik az első szobortól, hiszen részben tönkrement a gipszöntvény, István palástját meg nem lehet önteni, azt mindenképpen újra el kellett alkotnom. Díszesebben oldottam meg, néhol aranyozva, de a rómainál még több konfliktus ért, míg véglegesen helyére került. Ahányszor meglátogattam, mindig örömmel újságolták: nagy az érdeklődés iránta, mindenkinek tetszik, ám ottlétem alatt minden alkalommal megtörtént, hogy valaki megszólított: „Ugye ez Nagy Károly?" Hosszas magyarázkodás után sikerült nyomatékosítanom: ez a szobor nem Nagy Károlyt, hanem Istvánt, a magyarok királyát ábrázolja. Egy idő után egy táblára is felírattuk, és elhelyeztük a kerítésen.

– Egy művész minden bizonnyal édes gyermekének tekinti valamennyi alkotását. Te is?

– Hadd kérdezzek én is egyet! Egy költő vajon tiltakozik-e az ellen, hogy ha

nyomdába adják a versét? Ugye, nem. Én sem tiltakozom, sőt egy szobor megdicsőülése az, amikor a helyére kerül.

– *Itt, a* Várakozók*, vagy közismertebb címén, az* Esernyősök *szoborcsoportod közelében lévő, Laktanya utcai épületben beszélgetünk, ahol állandó gyűjteményed van. Honnan az ötlet, hogy életében állandó kiállítása legyen Varga Imrének?*

– Amikor a gyűjteményes kiállítás lehetősége előkerült, akkor ez kulturális kormányzati szándék volt, s nem ez maradt az egyetlen. Győrben Borsos Miklós gyűjteménye született meg, Szentendrén Barcsay Jenő, Czóbel Béla és egy csomó, egy-egy művésznek szánt gyűjtemény jött léte. Amikor megkaptam a lehetőséget, megpróbáltam komolyan venni. Már az épület kialakításába is belefolytam. Ahányszor bejövök ide, mindig végigsétálok a termeken, az udvaron, és azon kapom magam, hogy figyelem, visszaköszönnek-e egy-egy feladat kapcsán az elkövetett jó vagy rossz lépések. Egy kicsit szembesülök magammal, fiatalkorommal. Rengeteg olyan munka található itt, amit ma már másként készítenék el, de akkor így csináltam. Aztán azon is el-elgondolkodom, vajon a korábban említett kritériumrendszer, az a lelki folyamat kapcsolja-e össze valamennyit, amire mindig törekedtem. S műveimmel egyáltalán jó választ adtam-e a feltett kérdésekre…

– *Ahogy sűrűsödnek az ember évei, évtizedei, nyilván felvetődik, mit hagyunk magunk után. Szobraiddal, festményeiddel, rajzaiddal, verseiddel maradandót alkottál. Mit szeretnél még magad után hagyni?*

– A halál gondolata, a túlélés lehetősége egész kultúránkat kíséri. Az európai kultúra morbid kultúra, mert halálcentrikus. Az elmúlásnak és a túlélésnek a konfliktusa. Én is töprengek azon, mi legyen az az utolsó szó, amit mondhatnék. Valaki lehet, hogy megírta már egy novellában, de ha nem, akkor megtehetné, mert én is úgy vagyok, mint a képzeletbeli novellahős, aki ugyancsak sokat gondolkodott búcsúmondatán, aztán mégis szó nélkül halt meg.

Molnár-C. Pál: ***Téli táj*** *(*Fotó: *Czimbal Gyula)*